

ДЕРЖАВНИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ
ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ЦЕНТР
МВС УКРАЇНИ

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ВІСНИК

Науково-практичний збірник

Виходить 2 рази на рік
Заснований у 2003 р.

№ 2 (12), 2009

УДК 343.9
ББК 67.99 (4Укр) 94
К82

Внесено до переліку наукових фахових видань ВАК України з юридичних наук: Постанова президії ВАК України від 08.06.2005 №2-05/5

Схвалено до друку Координаційно-методичною радою ДНДЕКЦ МВС України
(протокол від 30 жовтня 2009 року № 26)
Схвалено до друку Вченою радою КНУВС
(протокол від 27 жовтня 2009 року № 17)

Редакційна рада:

П.В. Коляда (голова) — заст. Міністра внутр. справ України;
Є.М. Моїсеєв — проф., ректор Київ. нац. ун-ту внутр. справ; **І.П. Красюк** (заст. голови) — засл. юрист України, канд. юрид. наук, нач. Держ. наук.-дослід. експертно-криміналіст. центру МВС України; **В.Д. Сущенко** — засл. юрист України, проф., перший проректор Київ. нац. ун-ту внутр. справ

Редакційна колегія:

Є.М. Моїсеєв (голов. ред.) — проф., ректор Київ. нац. ун-ту внутр. справ; **В.П. Бахін** — д-р юрид. наук, проф. (Ун-т держ. податкової служби України); **В.Г. Гончаренко** — акад. Акад. правових наук України, д-р юрид. наук, проф. (Акад. адвокатури України); **О.М. Джужа** — д-р юрид. наук, проф. (Київ. нац. ун-т внутр. справ); **А.В. Іщенко** — д-р юрид. наук, проф. (Київ. нац. ун-т внутр. справ); **Н.І. Клименко** — д-р юрид. наук., проф. (Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка); **В.С. Кузьмічов** — д-р юрид. наук, проф., проректор Київ. нац. ун-ту внутр. справ; **М.Я. Сегай** — акад. Акад. правових наук України, д-р юрид. наук, проф.; **О.П. Снігерьев** — д-р юрид. наук, проф., проректор Харк. нац. ун-ту внутр. справ; **В.П. Черних** — чл.-кор. НАН України, д-р фармацевт. наук, д-р хім. наук, проф., ректор Нац. фармацевт. ун-ту; **В.О. Шаповалова** — д-р фарма-цевт. наук, проф. Нац. фармацевт. ун-ту; **В.В. Сєднєв** — д-р мед. наук, доц. Донец. наук.-дослід. ін-ту судових експертиз Міністерства юстиції України, проф. Академіїсуддів України; **В.С. Печніков** — заст. дир. (Держ. наук.-дослід. експертно-криміналіст. центр МВС України); **С.С. Барташук** (відп. секр.) — заст. нач. лаб. (Держ. наук.-дослід. експертно-криміналіст. центр МВС України)

Криміналістичний вісник : [наук.-практ. зб. / голов. ред. Моїсеєв Є. та ін.] / ДНДЕКЦ МВС України; КНУВС. — К. : Державне підприємство «Друкарня МВС України», 2009. — № 2 (12). — 176 с. : іл.

È82

Містить праці з теоретичних, методичних, нормативно-правових, практичних, історичних, організаційних проблем судової експертизи та криміналістики. На сторінках вісника відображено матеріали багатого передового досвіду проведення криміналістичних досліджень, інтегровано все нове, що з'являється в галузі науки криміналістики.

Для фахівців з питань судово-експертного та техніко-криміналістичного забезпечення діяльності правоохоронних органів із запобігання, виявлення, розкриття й розслідування злочинів та інших правопорушень, а також науковців, викладачів, аспірантів і студентів юридичних навчальних закладів.

УДК 343.9
ББК 67.99 (4Укр)
94

© ДНДЕКЦ МВС України, 2009
© Київський національний університет
внутрішніх справ, 2009

ЗМІСТ

МЕТОДОЛОГІЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ**Бахин В.П., Гора И.В., Колесник В.А.**

Рецензія на роботу М.Ч. Когамова «Комментарий к уголовно-процессуальному кодексу Республики Казахстан»..... 5

Гончаренко В.Г.

Природничо-наукові та правові засади використання одорологічних методів у судочинстві..... 10

Седнев В.В., Бордюгов Л.Г.

Ситуалогическая экспертиза: теоретико-методологическое обоснование..... 18

Назаров В.В.

Обмеження конституційних прав громадян при проведенні освідування..... 25

Федоров Г.В., Дроздов А.В.

Основания для возбуждения уголовных дел о разбоях..... 28

Александренко Е.В.

Понятие серийного сексуального убийства..... 34

Янковий М.О.

Періодизація розвитку теорії допиту..... 39

Саєнко С.І.

Методологія як складова науки деліктології..... 45

Свобода Є.Ю.

Тенденції розвитку кримінальної реєстрації: наукові та організаційні аспекти..... 48

Нестерук А.В.

Особливості визначення поняття шахрайства в сучасних умовах..... 54

Шершньова В.О.

Використання спеціальних знань при розслідуванні податкових злочинів..... 58

ВИКОРИСТАННЯ ДОСЯГНЕНЬ НАУКИ ТА ТЕХНІКИ В ЕКСПЕРТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ**Бірюков В.В.**

Сучасні можливості аналізу інформації баз та банків даних автоматизованих інформаційних систем у діяльності з розкриття злочинів..... 66

Пілюков Ю.О.

Використання інформаційно-аналітичних систем у випробувальних лабораторіях експертної служби МВС України у процесі впровадження системи управління якістю відповідно до вимог міжнародного стандарту ISO/IEC 17025..... 73

Федорів Х.М., Лишак О.А.

Окремі аспекти криміналістичного дослідження потожирових слідів рук..... 77

Неня О.В.

Деякі аспекти класифікації фізичних (оптичних) методів експертного дослідження..... 84

Ольховенко С.І.

Призначення судових експертиз під час розслідування випадків залишення потерпілого у небезпеці внаслідок ДТП..... 91

Бишевец О.В., Нікітіна Г.Ю., Нікітіна А.А.

До питання щодо слідчого експерименту і його співвідношення з відтворенням обстановки та обставин подій..... 100

Кравчук О.В.

Особливості участі спеціаліста під час розслідування злочинних посягань на культурні цінності..... 104

Кожакарь І.Ю.

Теоретичні засади дактилоскопіювання трупів з неушкодженими шкірними покривами рук..... 111

Воробей О.В., Карпенко Н.Б.

Недоліки при оформленні свідочств про реєстрацію транспортних засобів на пластиковій основі на стадії персоналізації..... 117

ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕЧОВИХ ДОКАЗІВ

Пилюков Ю.О., Дзюра О.В

Проблемні питання, що виникають при дослідженні торговельних марок та шляхи їх вирішення..... 122

Яременко Е.И., Возный Д.В., Перепичка О.И.

Особенности экспертного обеспечения проведения следственных действий в пригородных поездах «Укрзалізниця»..... 127

Будзієвський М.Ю.

Щодо розміру матеріальної шкоди, заподіяної внаслідок реалізації контрафактної продукції..... 131

Волкова А.Е.

Використання комп'ютерних технологій під час ведення інформаційно-довідкових криміналістичних обліків..... 136

Сидоренко Л.О.

Деякі шляхи щодо запобігання використанню кольорових електрофотографічних апаратів для фальшування документів, цінних паперів та грошей..... 142

Михайлова Е.М.

Передача графической информации с места происшествия с целью раскрытия преступлений «по горячим следам»..... 147

ПЕРЕДОВИЙ ДОСВІД В ЕКСПЕРТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Артюшин А.А., Гусенцов А.О.

Особенности исследования огнестрельных повреждений, причиненных из гладкоствольного огнестрельного оружия выстрелом в упор..... 152

Назаров В.В.

Застосування спеціальних знань при вирішенні ідентифікаційних судово-балістичних питань у нестандартних ситуаціях..... 156

Ивашкевич А.И., Малинникова А.З., Ахрамович И.П., Сидоренко И.В., Малинок Ж.В.

О возможности дифференциации производственных и эксплуатационных пороков искусственного трикотажного меха..... 160

До уваги авторів!..... 171

МЕТОДОЛОГІЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

УДК 343.1 (094.4) (574)

В.П. Бахин, доктор юридических наук,
профессор Национальной академии государственной
налоговой службы Украины, профессор

И.В. Гора, кандидат юридических наук, профессор
Национальной академии Службы безопасности Украины, доцент

В.А. Колесник, кандидат юридических наук, профессор
Национальной академии Службы безопасности Украины, доцент

РЕЦЕНЗИЯ НА РАБОТУ КОГАМОВА М.Ч. «КОММЕНТАРИЙ К УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНОМУ КОДЕКСУ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН»

Приведены результаты анализа “Комментария к Уголовно-процессуальному кодексу Республики Казахстан”, по отдельным нормам проведено сравнение с уголовно-процессуальными законами других стран, изложена позиция авторов по отдельным положениям комментария.

Ключевые слова: комментарий, следственные действия.

Профессор М.Ч. Когамов в 2008 году опубликовал “Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу (УПК) Республики Казахстан”, который разъясняет уголовно-процессуальное законодательство, а также аспекты правоохранительной деятельности и правосудия Казахстана [1].

М.Ч. Когамов работал на оперативно-начальствующих должностях в министерстве внутренних дел, налоговой и финансовой полиции, в том числе на должности руководителя Академии финансовой полиции, возглавлял Государственный юридический университет Республики Казахстан.

М.Ч. Когамов, окончив адъюнктуру Киевской высшей школы МВД СССР, защитил в Киевском университете им. Тараса Шевченко кандидатскую (1982 год) и докторскую (1997 год) диссертации.

Опубликованный Комментарий является продолжением “Краткого комментария к главам нового УПК Республики Казахстан от 13 декабря 1997 года”, который был издан автором в 1998 году. Комментарий представляет интерес не только для практиков, студентов и ученых Казахстана, но и для всех интересующихся проблемами уголовного процесса в Украине.

Разработка и принятие закона, регламентирующего уголовно-процессуальную деятельность, чрезвычайно важное и значимое событие для правоохранительной системы любого государства, особенно когда это осуществляется на переломном этапе развития страны, когда меняются социальные условия, существенные изменения претерпевает система экономических и политических отношений, меняется психология населения.

Именно с такими реалиями столкнулись законодатели молодых государств, образовавшихся после распада некогда великого и единого государства – СССР. Многие из них, например, Украина, до сегодняшнего времени не имеют новых процессуальных законов и вынуждены пользоваться старыми нормами, лишь изменив название соответствующего кодекса, обозначив в нем самостоятельность государственного статуса и дополнив его отдельными статьями (либо подав те же статьи в несколько иной интерпретации). Такой путь – это путь полумер, который не может удовлетворить ни органы досудебного следствия, ни судебные органы, ни государство в целом и его отдельных граждан, попадающих в сферу применения этого закона.

Именно поэтому приветствуются успехи наших коллег из Республики Казахстан, сумевших более десяти лет назад принять и ввести в действие новый УПК Республики Казахстан с учетом современных тенденций национального законодательства. Судя по содержанию УПК Республики Казахстан, решения законодателем принимались взвешенно, после тщательного и всестороннего анализа теоретических основ и с учетом нынешней практики судопроизводства. Анализ кодекса указывает на то, что в нем учтены интересы, прежде всего граждан, личности, участников процесса, и в тоже время установлены четкие ориентиры для государственных органов, осуществляющих властные функции.

В тексте УПК Республики Казахстан весьма широко и подробно отражено большинство процессуальных процедур и нормативов (например, ст. 222 – Общие правила производства осмотра, ст. 197 – Полномочия прокурора в ходе предварительного следствия, ст. 232 – Порядок производства обыска и выемки, ст. 229 – Порядок предъявления для опознания и др.), которые дополнительно конкретизируются в предписаниях Комментария к УПК Республики Казахстан, что облегчает усвоение и применение положений (правил) уголовно-процессуального законодательства работниками правоохранительных органов и правосудия.

Комментарий законодательных норм УПК Республики Казахстан конкретизирует, уточняет и дополняет их содержание в соответствии с законами и постановлениями Парламента Республики Казахстан, Указами Президента Республики Казахстан, постановлениями Кабинета Министров Республики Казахстан, приказами Генерального прокурора и Министра финансов Республики Казахстан, нормативными постановлениями Верховного Суда Республики Казахстан и других правомочных органов, принятыми после 13 декабря 1997 года.

Отдельные ранее действующие положения детализированы и переделаны в соответствии с новыми условиями деятельности уголовного судопроизводства современного общества, а некоторые – совершенно новые (например, ст. 4 – Применение на территории Республики Казахстан уголовно-процессуального права иностранного государства, ст. 3 – Привлечение к уголовной ответственности по заявлению коммерческой или иной организации, ст. 130 – Использование результатов оперативно-розыскной деятельности в доказывании по уголовным делам, ст. 133 – Права граждан на задержание лиц, совершивших преступление, ст. 236 – Перехват сообщений, ст. 267-1 – Объявление международного розыска).

Некоторые положения законодатели Казахстана принципиально изменили. Так, в советском законодательстве разрешалось до возбуждения уголовного дела проводить только одно следственное действие – осмотр места происшествия. Действующий УПК Украины запрещает назначение и производство экспертизы до возбуждения уголовного дела, что разъяснено в Научно-практическом комментарии к Уголовно-процессуальному кодексу Украины [2, с. 440] под редакцией В.Т. Маляренко и В.И. Гончаренко. П. 2 ст. 242 УПК Республики Казахстан допускает назначение экспертизы до возбуждения уголовного дела в случае, когда принятие решения невозможно без проведения экспертизы, что имеет большое значение для практики расследования преступлений. Назначение экспертизы до возбуждения уголовного дела введено также в УПК Республики Беларусь и Республики Узбекистан. В УПК Российской Федерации эта возможность четко не отражена. По данным проведенного опроса, 91,6 % следователей высказались за разрешение проведения экспертиз, без заключений которых затруднительно решать вопросы о возбуждении уголовных дел [3, с. 37]. В.Н. Махов говорит о поддержке экспертизы 60 % опрошенных прокуроров и 80 % следователей [4, с. 127]. Правомерность проведения экспертиз до возбуждения уголовных дел отмечали многие ученые [5, с. 176; 6, с. 58 – 60].

По мнению М.Ч. Когамова, экспертизы до возбуждения уголовных дел назначаются по инициативе следователей и участников уголовного процесса, защищающих или представляющих права и интересы сторон [1, с. 450], но он не раскрывает конкретные основания (например, обнаружение вещества, похожего на наркотик, фальшивок денежных купюр и т. д., что не может быть установлено без экспертного исследования).

При задержании лица или заключении его под стражу ст. 233 УПК Республики Казахстан допускает личный обыск без присутствия понятых. В комментарии не разъясняется, как должно быть зафиксировано обнаруженное при обыске. Еще сложнее обстоит дело с обыском в помещении, когда он состоит из двух частей, а именно:

- боевой операции, в ходе которой оперативная группа силой проникает в необходимое помещение и преодолевает сопротивление находящихся там людей (в том числе вооруженное), а присутствие понятых невозможно;
- собственно процедуры обыска в соответствии со ст. 232 УПК Республики Казахстан (без сопротивления или после его подавления).

Отсутствует трактовка того, как должны быть зафиксированы объекты, обнаруженные без непосредственного присутствия понятых. Эта ситуация не отражена

ни в УПК Республики Казахстан, ни в рецензируемом Комментарии. Не встречается она и в УПК других государств.

Кроме того М.Ч. Когамов подчеркивает, что «...в постановлении о назначении экспертизы на решение эксперта не могут выноситься правовые вопросы, как не входящие в его компетенцию». Но, учитывая изменения в правовых отношениях современного общества, украинские правоведы считают, что правовые вопросы сейчас могут решаться экспертами [7; 8; 9].

Особое значение имеют нормы УПК Республики Казахстан, реализация которых непосредственно связана с вторжением в сферу личных прав и интересов личности. К таковым прежде всего относятся обыск, выемка, задержание, арест, перехват сообщений, осуществляемые в установленном порядке и с соблюдением правил, установленных для оперативно-розыскной деятельности, с использованием полученных материалов в соответствии со ст. 130 – Использование результатов оперативно-розыскной деятельности в доказывании по уголовным делам. При регламентировании указанных мероприятий не использован пример других стран (Франции, Германии, Швейцарии и др.) о «специальных» или «особых» следственных действиях (аналогах наших оперативно-розыскных мероприятий), исключающих существенное ущемление прав личности [10, с. 67 – 70].

Расследование и слушание дел в суде зачастую связаны со значительными материальными издержками и являются обременительными для многих участников процесса как в материальном, так и во временном смысле. Речь, прежде всего, идет о потерпевших, свидетелях, понятых, переводчиках, специалистах и других участниках процесса, чье присутствие в кабинете у дознавателя, следователя, в суде никоим образом не связано с их личными устремлениями или желаниями, не входит в круг их повседневных обязанностей, но является, как правило, длительным и не ограничивается однократным визитом. Предусмотренное ст. 174 УПК Республики Казахстан возмещение таким лицам понесенных расходов за счет средств республиканского бюджета свидетельствует о зрелости государства, о его действительной заботе о своих гражданах, уважении их интересов.

Когамов М.Ч. не включил в Комментарий описание проблем научной дискуссии, но некоторые из них он затрагивает и выражает свою позицию. Так, рассматривая п. 5 ст. 222 УПК Республики Казахстан (об исключении случаев проведения осмотра места происшествия без понятых), он отмечает, что его нормами не разработан механизм привлечения граждан в качестве понятых при проведении следственных действий [1, с. 407; с. 201 – 202].

Дискуссия неимоверно загромодила бы Комментарий, но, поскольку он адресован студентам и «всем, кого интересуют вопросы уголовного процесса», было бы целесообразно предоставить ссылки на источники, в которых отражены наиболее важные и сложные проблемы.

Содержательность и новизна положений УПК Республики Казахстан и Комментария М.Ч. Когамова к нему во многом будут способствовать созданию достойного проекта Уголовно-процессуального кодекса Украины, работа над подготовкой которого длится в течение нескольких последних лет.

Список использованной литературы

1. *Когамов М.Ч.* Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Республики Казахстан. Общая и особенная части / М.Ч. Когамов – Алматы : Жеті жарғы, 2008. – 896 с.
2. Кримінально-процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар, ч. 1 / [за заг. ред. В.Т. Маляренка, В.Г. Гончаренка]. – 2-ге вид., розш. та доповн. – К. : Форум, 2004.
3. *Бахин В.П.* Материалы к изучению практики борьбы с преступностью / В.П. Бахин, Н.С. Карпов. – К. : Изд-во Семеновко Сергея, 2007. – 489 с.
4. *Махов В.Н.* Использование знаний сведущих лиц при расследовании преступлений / В.Н. Махов. – М., 2000.
5. *Нагнойный Я.П.* О возможности назначения судебной экспертизы до возбуждения уголовного дела : криминалистика и судебная экспертиза / Я.П. Нагнойный. – К., 1967. – Вып. 4.
6. *Бахин В.П.* Криминалистика. Проблемы и мнения (1962 – 2002) / В.П. Бахин. – К., 2002.
7. *Гончаренко В.Г.* Спеціальні знання: генезис, предмет, рівні, форми використання в доказуванні / Гончаренко В.Г., Курдюков В.В., Легких К.В. // Вісник Академії адвокатури. – 2007. – № 2 (9). – С. 22 – 34.
8. *Селіванов А.* Проблема запровадження в судовий процес правової експертизи / А. Селіванов // Право України. – 2002. – № 8. – С. 32 – 34.
9. *Легких К.В.* Метод експертних оцінок при вирішенні правових питань в кримінальному судочинстві / К.В. Легких // Вісник Академії адвокатури України. – 2006. – № 3 (7).
10. *Кавалиерис А.К.* Об одном аспекте интеграции криминалистической и оперативно-розыскной деятельности : Роль и значение деятельности профессора Р.С. Белкина в становлении и развитии современной криминалистики / А.К. Кавалиерис. – М., 2002.

УДК 343.982

В.Г. Гончаренко, доктор юридичних наук,
професор, академік Академії правових наук України,
заслужений діяч науки і техніки України,
завідувач Академії адвокатури України

ПРИРОДНИЧО-НАУКОВІ ТА ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ ОДОРОЛОГІЧНИХ МЕТОДІВ У СУДОЧИНСТВІ

Проведено правовий аналіз можливості використання запахових слідів у процесуальному доказуванні шляхом проведення судової експертизи, слідчого експерименту та пред'явлення для впізнання за допомогою біологічних детекторів.

Ключові слова: одорологія, запаховий слід, експертиза, експеримент, пред'явлення для впізнання, біологічний детектор.

Однією з властивостей матеріального світу є запах, який сприймається органами нюху людини і тварини. Комплексні хімічні, біологічні та психофізіологічні дослідження запахів та органів нюху різних представників фауни незаперечно довели індивідуальність запахової характеристики кожного індивіда у природі. Якщо цей науково-природничий висновок «вплести» в мереживо будь-якої філософської системи, що обстоює позиції гностицизму, то можливість індивідуальної ідентифікації кожного окремого об'єкта реального світу за морфологічними й функціональними ознаками, в тому числі і за одорологічними, не буде викликати ніякого сумніву.

Розвиваючи це загальнофілософське підґрунтя з метою визначення можливості використання при розпізнаванні образів біосенсорних інструментів, необхідно зазначити, що природа переповнена живими детекторами, які безпомилково та абсолютно надійно користуються здатністю розпізнавати найтонші запахові випромінювання, забезпечуючи своє функціонування і навіть існування біологічних видів як таких. До цих живих детекторів, безумовно, належить і собака, видатні якості нюхального апарату якого перевірено століттями його існування у природі та служінні людині. Якщо спиратися на наведені незаперечні факти і результати ґрунтовних науково-природничих досліджень нюхальних апаратів представників земної фауни (комах, плазунів, риб, ссавців), то можна стверджувати цілковиту надійність біологічної детекції запахових образів. У цьому сенсі можна погодитися з обґрунтуванням П.Б. Панфілова про допустимість ольфакторного методу в криміналістиці, оскільки він опирається, крім загальних філософських і біологічних підвалин, на умовно-рефлекторну теорію І.П. Павлова і теорію функціональних систем П.К. Анохіна [1, с. 13].

Отже, оцінюючи цю проблему з платформи природничо-філософських уявлень, можна стверджувати без будь-яких застережень, що противники використання ольфакторної інформації в науковому забезпеченні розслідування злочинів остаточно втратили свої позиції.

Виникає питання технічно-наукового плану, що створює умови для конкретно-прикладного дослідження об'єктів, котрі несуть одорологічну (ольфакторну)

інформацію, і використання результатів цих досліджень у процесуальному доказуванні. Суть цього питання полягає у принциповій допустимості використання в науково-теоретичних і прикладних дослідженнях біодетекторів, тобто допустимості того, як можна спиратися на викликану певними подразниками поведінку цих детекторів при формуванні висновків дослідника, не знаючи достеменно механізмів, що «рухають» біологічну систему з величезною масою її психофізіологічних чинників і спричиняють певну поведінку живої істоти.

Позитивне вирішення цього питання ґрунтується на даних практичної діяльності людини і правилах організації наукового експерименту. Добре відомо, що у практиці здійснення людиною окремих виробничих актів цілком допустимою є органолептична експертиза (органолептичний метод дослідження), наприклад, при дегустації продуктів харчування, вин, парфумів. Висновки такої експертизи використовуються як підстава для прийняття рішень, хоча навряд чи можна одержати від цих своєрідних біодетекторів аргументовані пояснення щодо ознак, на підставі яких вони сформулювали свої висновки. І це при тому, що вони мають можливість проаналізувати, детально описати свої відчуття та відповісти на запитання замовника дослідження, пов'язані з його перебігом і критеріями оцінки ознак. Проте вони цього не роблять, а просто на основі природних здібностей і певного фахового досвіду розпізнають смакові або запахові образи – специфічні «букети» смакових або запахових властивостей об'єктів, які знаходяться в навколишньому середовищі, і роблять це практично на підсвідомому, інстинктивному рівні. При цьому (і це найцікавіше) при проведенні зазначених експертиз практично ніколи не виникають сумніви в достовірності одержаних результатів.

Переводячи цю тему в наукознавче русло, слід зазначити, що перешкоди для впровадження одорологічного методу дослідження з використанням біодетекторів у судочинстві зникають і з позицій організації науково-прикладного експерименту. Йдеться про метод «чорного ящика» і про принципи чистоти експерименту та відтворюваності його результатів. У науці вже давно використовується доволі ефективний метод встановлення взаємозв'язків, детермінацій і закономірностей, який полягає в одержанні однозначних наукових висновків шляхом послідовного введення в певну закриту систему однотипних чинників, котрі спричиняють у системі невідомі або ще не зовсім зрозумілі процеси («чорний ящик»), що викликають на виході із системи практично однакові явища. Якщо забезпечити під час експерименту відсутність впливу різних непередбачених факторів (чистоту експерименту) та одержати однакові результати у статистично достатньому масиві (відтворюваність), то надійність методу та об'єктивність результатів його застосування можуть вважатися цілком прийнятними і задовольнити найвибагливіші вимоги неупередженого дослідника. Слід лише додати, що наукові дані, одержані за допомогою «чорного ящика», використовуються навіть у найсучасніших технологіях, аж до космічних.

Розробка і впровадження у практику методик ідентифікаційних досліджень за запаховими слідами людини, в тому числі – у практику розслідування злочинів, доводять вражаючу надійність використання в експериментах (які без достатніх підстав трактуються як судові експертизи) собак-детекторів [2, с. 66; 3, с. 62 – 65; 4, с. 3, 10; 5, с. 64]. Для підтвердження цієї думки наведемо кілька висновків одорологічних досліджень, проведених в одному з обласних науково-дослідних експертно-

криміналістичних центрів, результатом яких незаперечно встановлено ідентичність об'єкта на підставі запахових слідів [6]. Вражаючою є вирахована достовірність позитивного висновку про ідентичність (0,99999999) або негативного висновку (0,99997) [5, с. 65; 7, с. 142 – 177] та ймовірність помилки в ідентифікації ($1,02 \cdot 10^{-8}$), які можна порівняти з точністю та надійністю найсучасніших інструментальних методів аналізу [1, с. 12].

Отже, не ставлячи під сумнів допустимість і бажаність використання ольфакторних методів при встановленні фактів у ході розслідування подій з ознаками злочину, необхідно абсолютно точно визначити, в якій процесуальній формі може проходити реалізація цих методів, бо інакше не можна встановити передбачені законом джерела доказів, одержаних у результаті зазначених досліджень, а тому ці дані не будуть мати статусу юридичних доказів і не зможуть бути використані при обґрунтуванні юридичних рішень.

У сучасній практичній діяльності правоохоронних органів України й Російської Федерації це питання вирішується надто прямолінійно – роботу із запаховими слідами з використанням спеціально підготовлених собак для ідентифікації об'єкта, який залишив цей слід, оголошено експертизою на тій підставі, що апробація й затвердження відповідних спеціальних експертних методик, які використовуються в судовій експертизі запахових слідів людини, дозволили увести ольфакторний метод у практику й теорію судової експертизи [1, с. 13], а закономірності виявлення сигналів собак-детекторів встановлюються не на підставі поведінки собак, а в результаті реалізації експертних методик при виявленні тих чи інших характеристик досліджуваного запахового сліду [5, с. 65]. При цьому наголошується, що навички роботи з контрольними об'єктами становлять основу спеціальних знань експерта цього виду експертних досліджень [2, с. 66].

Можливо, на віднесення одорологічних досліджень з використанням собак до категорії експертиз названих авторів надихнула стаття А.І. Вінберга, який назвав ці дослідження експертизою [8, с. 60 – 63], але в їхніх міркуваннях щодо спеціальних знань містяться дві принципові погрішності. По-перше, спеціальні знання, необхідність використання яких є обов'язковою умовою (*conditio sine qua non*) призначення будь-якої експертизи, виводяться з наявних розроблених методик і детермінуються ними, у той час як саме спеціальні знання зумовлюють розробку відповідних методик (методика реалізації даних науки може з'явитися лише після того, як оформиться ця наука). По-друге, ігнорується провідний принцип наукової предметності судової експертизи, яка, будучи конкретним втіленням загальнонаукового методу експертних оцінок, може проводитися виключно на основі теоретичних положень «материнської» науки або комплексу предметно визначених наук [9, с. 249].

Тому не дивно, що, намагаючись надати дослідженням запахів із застосуванням собак рис експертизи у процесуальному розумінні, прибічники цієї ідеї штучно пристосовують такі дослідження до теоретичних критеріїв визнання дослідження експертизою, уникаючи при цьому визначення конкретної сформованої науки, на даних якої можуть формулювати свої висновки експерти. Ніякої суттєвої аргументації не містить твердження, що «за своїм предметом (виявлення індивідуальних і групових особливостей у запахових слідах людини), об'єктом (запахові сліди людини),

комплексом спеціальних методик, що застосовуються, і потребою наявності спеціальних знань у виконавців цей захід у цілому має ознаки експертного дослідження» [10, с. 50]. Тут же наводиться більш конкретне, але не менш заплутане твердження з цього приводу, яке явно не вписується у предмет якоїсь науки: «В експертизі запахових слідів людини виявлення ознак прийомом вибірки за зразком здійснюють не собаки, а спеціалісти, застосовуючи його в різних тактичних варіантах як гнучкий інструмент дослідження. За значенням сигнали собак тут можна порівняти із забарвленням лакмусового папірця. Експерти планують етапи роботи, одержують й оцінюють одержувані дані, опираючись на вимоги методик і спеціальні знання, обґрунтовують висновки за результатами досліджень» [10, с. 50]. Ще більшу віддаленість від суті питання демонструє інший автор, який, ніяк не торкаючись предметності експертизи, пише: «Саме експерт як суб'єкт дослідження використовує спеціальні знання, у тому числі складні функції математичної логіки, під час інтерпретації одержаного при дослідженні комплексу сигналів собак-детекторів на відповідні еталонні, досліджувані та інші контрольні об'єкти порівнюваного ряду, визначає для своїх висновків необхідні й достатні підстави» [5, с. 66].

Не дивно, що без чітко визначеного предмета науки, на підставі даних якої проводиться дослідження запахів з використанням собак-детекторів, окремі автори намагалися одорологічні дослідження безпідставно, штучно та не узгоджено пристосувати до тих чи інших відомих або придуманих експертиз, зокрема криміналістичних [8], кінологічних [11], біологічних [10].

Слід зауважити, що терміни «кінолог», «кінологічний» у контексті організації й проведення дослідження одорологічної інформації з використанням собак-детекторів вживаються некоректно. Кінологія (собакознавство) являє собою науку про собак, якою займаються науковці – вузько спеціалізовані зоологи, переважно фахівці щонайменше з вищою біологічною освітою, а одним з прикладних варіантів роботи із собаками, підґрунтям якого є кінологія, стало собаківництво, яке займається розведенням і використанням собак: службових (військових, караульних, їздових, пастуших), мисливських (промислових і спортивних), декоративних (кімнатних). Тому особи, які займаються науковим дослідженням собак, називаються кінологами (собакознавцями), а ті, що використовують їх практично в будь-яких цілях, повинні називатися собаківниками, в окремих випадках – провідниками. Отже, особи, які разом з навченими ними собаками беруть участь в одорологічному дослідженні, є провідниками собак-шукачів і ні в якому разі не можуть називатися кінологами. Адже тоді осіб, які розводять голубів, можна називати орнітологами, а жокеїв – гіпологами [12, с. 442, 510, 854, 1128]. На нашу думку, вже прийшла пора з повагою ставитися і до науки, і до мови.

Аналізуючи статус одорологічних досліджень у кримінальному процесі, необхідно зосередити увагу ще на одному критерії (крім потреби у спеціальних знаннях) призначення судової експертизи – виборі належного судового експерта. Згідно з ч. 2 ст. 10 Закону України «Про судову експертизу» «судовими експертами державних спеціалізованих установ можуть бути фахівці, які мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності» [13, с. 26 – 27]. Така ж вимога в законі висувається і до експертів, яких залучають до проведення судових експертиз, але, які не працюють у державних спеціалізованих установах.

Тут відразу постає принципове питання: яку *відповідну* вищу освіту на рівні спеціаліста повинен неодмінно мати експерт-одоролог і з якої *спеціальності* він повинен отримати кваліфікацію судового експерта? Без конкретної відповіді на питання про галузь науки, до якої належать ольфакторні дослідження, і якою є кваліфікація експерта, що проводить цю експертизу, дослідження запахових слідів за допомогою собаки-шукача *теоретично* ні за яких умов не можуть мати статусу судової експертизи.

Не можна також залишити поза увагою ще одне *практичне* питання, пов'язане із загальною методикою проведення ідентифікаційних досліджень, яка полягає в роздільному виявленні й дослідженні ідентифікаційних ознак ідентифікованого та ідентифікуючих об'єктів, у порівняльному дослідженні виявлених ознак цих об'єктів, у встановленні істотності та визначенні їх сукупної достатності для висновку про індивідуальну ідентичність (або її відсутність) ідентифікованого об'єкта. Очевидно, що в ольфакторному дослідженні за запропонованою методикою риси рафінованого ідентифікаційного дослідження відсутні, адже «експерт» врешті-решт оцінює під час формування висновку не ознаки запаху, а поведінку собаки, яку він інтерпретує на підставі знань у галузі невідомої нам науки. Більше того, у зв'язку з цим оцінювання такого висновку слідчим і судом зводиться не до вивчення процесу наукового дослідження фахівцем наданих йому об'єктів, а до відчуття (бо об'єктивних критеріїв не існує) переконливості інтерпретації фахівцем поведінки собак, правильність якої (інтерпретації) ніяк перевірити не можна.

Таким чином, вважаємо неприпустимим проведення досліджень запахових слідів з використанням собак з метою ідентифікації джерела запаху у формі судової експертизи ні з позицій наукознавства, ні теорії судової експертизи, ні теорії доказів, ні чинного законодавства.

Інша справа, коли біологічні сліди людини у вигляді клітинних структур, ДНК, групових антигенів та запахів комплексно досліджуються спеціалістами-біологами (цитологами, генетиками), які ольфакторне дослідження можуть використати як допоміжний метод у комплексній експертизі. Але це питання потребує спеціального фундаментального вивчення [14, с. 120 – 126]. Можна лише додати, що *біологічна* експертиза запахів повинна, крім комплексності, розвиватися в напрямку створення біонічних газоаналізаторів. Це побажання буде обов'язково реалізовано, бо біоніка вже має величезні успіхи в моделюванні нервової системи людини й тварини, органів чуттів, у розробленні нових датчиків та систем виявлення і при цьому інтенсивно розвивається.

Усе зазначене не означає, що ольфакторний метод дослідження не може використовуватися при встановленні фактів під час розслідування, тобто у доказуванні. Він має всі риси методу пізнання і є доволі надійним. Йдеться лише про процесуальну *форму* його використання. У літературі обґрунтовано наводяться лише три форми: судова експертиза, пред'явлення для упізнання і слідчий експеримент. Усі названі позиції мають свої плюси і мінуси й заслуговують на увагу. Що стосується судової експертизи, то ми твердо стоїмо на позиції про принципову сумнівність упровадження цієї форми одержання доказової інформації шляхом застосування ольфакторного методу з використанням службових собак, що, на нашу думку, переконливо доведено у цій статті.

М.О. Селіванов свого часу висловив думку, що встановлення людини за запаховими слідами може здійснюватися в рамках пред'явлення для упізнання [15, с. 40 – 44].

На перший погляд, таке вирішення питання має підстави, адже в основі упізнання лежить вчення про розпізнавання образів, яке ґрунтується на теорії відображення і забезпечує надійність результатів. На здатності розпізнавання образів існує й функціонує весь живий світ.

Однак процесуальне упізнання, як окремий випадок ідентифікації, відбувається на підставі порівняння ідеального образу особи, який відбився випадково в пам'яті того, хто упізнає, в результаті минулого чуттєвого контакту з нею, і самої цієї особи. Під час же розпізнавання собакою запахового образу останній утворюється штучно перед актом розпізнавання, чим зводиться нанівець ідея упізнання у вигляді *безпосереднього* порівняння образу, зафіксованого в минулому без стороннього втручання і без спеціально підготовленого спостереження, з наданими спеціально підібраними зразками. Крім того, і це головне, собака в системі такого упізнання не буває учасником події минулого, що перевіряється, а використовується як інструмент дослідження штучно створеної ситуації.

Уважний погляд на процес і результати використання собаки в ольфакторних дослідженнях дозволяє дійти висновку, що тут ми маємо справу з експериментом, причому не з експериментом як інструментом експертного дослідження, а як із самодостатнім методом прикладного пізнання. Для доведення цього твердження необхідно спочатку визначити поняття експерименту та неодмінні умови достовірності його результатів, а потім – пізнавальні та процесуальні можливості його використання при вивченні запахових слідів з використанням собак.

Науковий експеримент є елементом чуттєво-предметної діяльності в пізнанні закономірностей навколишнього світу, а його окремим втіленням є змодельована перевірка конкретних обставин прикладного пізнання, результати якого за певних формальних умов можуть стати моментами доказування. За всяких умов експеримент як інструмент пізнання повинен відповідати кільком неодмінним умовам, про які вже говорилося на початку статті, коли йшлося про метод «чорного ящика», а саме:

- на процес і результати експерименту не повинні впливати ніякі випадкові чинники, щоб не було втрачено його чистоти, а отже, впевненості у достовірності;
- однотипні дослідницькі спроби в експерименті, як засоби емпіричного одержання висновків, повинні здійснюватися кілька разів, щоб забезпечити відтворюваність результатів, а отже, впевненість у наявності певної закономірності причинно-наслідкових зв'язків.

У випадку дослідження запахових слідів за допомогою собак результат досягається саме експериментальним шляхом. Позитивний висновок про наявність запахових слідів особи, що перевіряється, на носії сліду досягається, як цілком вірно пише В.І. Старовойтов (правда, відстоюючи експертне призначення експерименту), завдяки правильній організації експерименту, що забезпечує його чистоту і відтворюваність [2, с. 73]. Проблеми застосування експерименту (слідчого й експертного) в судочинстві ретельно та аргументовано проаналізував свого часу Р.С. Белкін [16, с. 115 – 119; 17, с. 5 – 54; 18, с. 83 – 103], який, аналізуючи використання собак в ольфакторному експерименті, підкреслив, що для його проведення немає потреби у спеціальних процесуальних знаннях і цілком достатньо професійних дій провідника собаки й звичайного життєвого та професійного досвіду слідчого або судді [18, с. 119; 19, с. 27 – 34].

Таким чином, не можемо погодитися з твердженням прибічників одорологічної експертизи про те, що оскільки слідчий як суб'єкт проведення дій стосовно слідів запаху «і навіть залучений для допомоги спеціаліст-кінолог не володіють методиками препарування та дослідження запахових слідів людини, не мають достатніх спеціальних знань для організації надійного контролю за сигналами собак-детекторів» [10, с. 50], це дослідження не може проводитися у формі слідчого експерименту. Весь наведений у статті матеріал щодо спеціальних знань, предметної належності експертиз, змісту науки кінології, підстав проведення судової експертизи та сутності й умов експерименту спростовує це твердження. Тому вважаємо проведення одорологічних (чи ольфакторних) судових експертиз з позицій процесуального права і теорії доказів необґрунтованим, а єдиною можливою формою встановлення особи за слідами запаху повинен бути слідчий експеримент з послідовним наданням кільком собакам, які працюють із спеціалістами-собаківниками, кількох різних експериментальних запахових об'єктів від одного носія (підозрюваного) та речових доказів з можливими слідами запаху, вилучених з місця події. Результати експерименту за таких умов будуть очевидними, не потребуватимуть якої-небудь наукової інтерпретації та будуть зрозумілі слідчому або суду.

Список використаної літератури

1. *Панфилов П.Б.* Критерии возможности использования ольфакторного метода в судебной экспертизе / П.Б. Панфилов // Криміналістичний вісник. – 2008. – № 2 (10).
2. *Старовойтов В.И.* Методическое обеспечение в судебно-биологическом ольфакторном исследовании пахучих следов человека / В.И. Старовойтов // Криміналістичний вісник. – 2008. – № 1 (9).
3. *Старовойтов В.И.* Судебная экспертиза пахучих следов человека в экспертной практике органов внутренних дел России / В.И. Старовойтов, П.Б. Панфилов // Криминалистические средства и методы в раскрытии и расследовании преступлений. – М. : ЭКЦ МВД России, 2004. – Т. 3.
4. *Крутова В.И.* Собака-детектор видовых запахов в работе зоологов и криминалистов / Крутова В.И., Старовойтов В.И., Сулимов К.Т. // Клуб собаководства. – М. : Патриот, 1991. – Вып. 2.
5. *Панфилов П.Б.* Формирование категорических выводов по результатам идентификационного ольфакторного исследования / П.Б. Панфилов // Криміналістичний вісник. – 2007. – № 2 (8).
6. Висновки з одорологічних досліджень НДЕКЦ при УМВС України у Вінницькій області: № 1 від 3 січня 2002 р. у кримінальній справі № 02230351; № 3 від 15 лютого 2002 р. у кримінальній справі № 02054019; № 5 від 20 березня 2002 р. у кримінальній справі № 02040088; № 7 від 13 квітня 2002 р. у кримінальній справі № 55275045; № 9 від 5 липня 2002 р. у кримінальній справі № 02280850.
7. *Собко Г.М.* Вероятностно-статистические обоснования достоверности одорологической идентификации / Г.М. Собко // Вопросы теории судебной экспертизы. – 1977. – № 31.
8. *Винберг А.И.* Судебно-odoroлогическая экспертиза / А.И. Винберг // Социалистическая законность. – 1987. – № 10.
9. *Гончаренко В.И.* Классификация наук и судебная экспертиза / В.И. Гончаренко, Л.А. Степанова // Роль и значение деятельности П.С. Белкина в становлении современной криминалистики. – М. : Академия управления МВД РФ, 2002. – 458 с.
10. *Старовойтов В.И.* Судебная экспертиза – единственно допустимая процессуальная форма ольфакторного исследования пахучих следов человека / В.И. Старовойтов // Вестник криминалистики. – М. : Спарк, 2003. – Вып. 2 (6).
11. *Старовойтов В.И.* Методические рекомендации по проведению кинологической идентификации по консервированному запаху // В.И. Старовойтов, К.Т. Сулимов. – М. : ВНИИ МВД СССР, 1985.
12. Новый энциклопедический словарь. – М. : РИПОЛ-классик, 2007. – 1455 с.
13. Экспертизы у судовій практиці / [за заг. ред. В.Г. Гончаренка]. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 386 с.

14. Барышева М.В. Исследование запаховых следов, ДНК, групповых антигенов и клеточных структур в комплексной экспертизе биологических следов человека / Барышева М.В., Лащ-Завада А.Ю., Саламатин А.В. // Криміналістичний вісник. – 2008. – № 2 (10).

15. Селиванов Н.А. Установление человека по запаху на предварительном следствии / Н.А. Селиванов, В.И. Старовойтов // Социалистическая законность. – 1991. – № 11.

16. Белкин Р.С. К вопросу о природе, тактических целях и разновидностях следственного эксперимента / Р.С. Белкин // Советское государство и право. – 1958. – № 1.

17. Белкин Р.С. Теория и практика следственного эксперимента / Р.С. Белкин. – М., 1959.

18. Белкин Р.С. Понятие и значение экспертного эксперимента / Р.С. Белкин // Труды Научно-исследовательского института милиции МВД РСФСР. – 1961. – № 4.

19. Белкин Р.С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории к практике / Р.С. Белкин. – М. : Юрид. л-ра, 1988. – 181 с.

УДК 343.148 + 343.983

В.В. Седнев, доктор медицинских наук,
заведующий лабораторией Донецкого НИИ судебных экспертиз
Министерства юстиции Украины,
профессор Академии судей Украины, доцент

Л.Г. Бордюгов, кандидат юридических наук,
заместитель директора Донецкого НИИ судебных экспертиз
Министерства юстиции Украины,
доцент Донецкого национального университета

СИТУАЛОГИЧЕСКАЯ ЭКСПЕРТИЗА: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКОЕ ОБОСНОВАНИЕ

Представлен анализ понятия «ситуалогическая экспертиза» и структуры ситуалогического анализа как теоретического объекта общей теории судебной экспертизы. Предложена дефиниция ситуалогической экспертизы. Выделены уровни представления ситуалогического исследования: эпистемологический, логический и семантический, проведен их анализ.

Ключевые слова: общая теория судебной экспертизы, методология, ситуалогическая экспертиза, детерминированный хаос, связь, логико-семантические представления.

Данная работа продолжает цикл работ [1 – 4], посвященных рассмотрению таких облигатных компонентов построения теории, как система теоретических объектов, связь между ними, система правил интерпретации [5], и анализирует насущную проблематику ситуалогических исследований в судебной экспертизе.

Термин «ситуационная (ситуалогическая) экспертиза» [6] появился в криминалистической литературе и практике сравнительно недавно. Г.Л. Грановским на теоретическом семинаре – криминалистических чтениях в 1977 году были изложены предварительные итоги обобщения практики использования экспертами комплексного исследования вещной обстановки места происшествия для решения экспертных задач и сформулированы основные положения криминалистической ситуационной (ситуалогической) экспертизы [7]. Предложение о формировании нового вида экспертиз было поддержано многими криминалистами. Так, например, А.И. Винберг в своей совместной работе с Н.Т. Малаховской отмечает, что «с позиций научной классификации криминалистическую экспертизу следует подразделять на идентификационную (установление единичного, конкретного тождества объекта), диагностическую и ситуационную (комплексную). Все другие судебные экспертизы подразделяются на классификационные (род, вид, групповая принадлежность), диагностические и ситуационные» [8].

Вопросы теории ситуалогической экспертизы рассматривались не только в работах ученых-криминалистов, а и в работах судебных медиков [9 – 11].

Несмотря на то, что терминологическое сочетание «ситуалогическая экспертиза» или «ситуационная экспертиза» существует более 30 лет, до сих пор отсутствуют фун-

даментальные исследования, которые могли бы претендовать на изложение в достаточном объеме сущности и содержания ситуалогической экспертизы, ее методологии, понятийного аппарата и других не менее важных аспектов.

Ранее [3] на основании анализа вопросных операторов было указано, что, отражая описанный Г.В.Ф. Гегелем предмет человеческого познания, они создают преимущественную направленность экспертного исследования. Применительно к конкретному научному исследованию А.И. Уемов писал: «Всякая наука, каков бы ни был её предмет, изучает вещи, их свойства и отношения. Можно изучать главным образом вещи, отдельные свойства или отношения, но нельзя изучать что-либо иное, кроме вещей, свойств и отношений» [12, с. 3]. При этом центральным понятием остается вещь, то, что «в процессе расследования того или иного криминального события может стать объектом судебной экспертизы» [13, с. 3], и с точки зрения того, что задает свойства и отношения «под вещью или предметом понимается все то, что обладает свойствами и находится в отношении с другими вещами» [14, с. 54]. Сказанное подходит для судебной экспертизы: «любая вещь, предмет резюмируется в аспекте его целостности, относительной устойчивости, определенности его пространственных, временных границ, индивидуальности...» [13, с. 3]. Аналогичные определения представлены в работах А.И. Винберга, Д.Я. Мирского и М.Н. Ростова [15 – 17]. При этом очевидно, что для решения задач идентификации исследуются преимущественно вещи (в философском понимании этого термина), для задач диагностики и классификации – преимущественно свойства вещей, а для решения ситуалогических задач – преимущественно их отношения.

Ситуалогическая экспертиза отличается от других видов экспертиз тем, что ее объектом является событие происшествия в целом, отобразившееся не столько в отдельных следах, сколько в вещной обстановке места происшествия. При этом материальная обстановка места происшествия рассматривается как структура, существующая в пространстве и времени. Одно из коренных отличий ситуалогического подхода состоит в том, что он стремится не к феноменологическому описанию реальности, а к постижению и объяснению сущности явлений.

Однако в литературе нет ни четкого определения самого понятия «ситуалогическая экспертиза», ни описания её предмета. Так, в качестве последнего отдельными авторами предлагается:

- «установление различных обстоятельств преступления во всей сложности динамики связей свершившегося» [18, с. 11];
- «способы, время и место действий, личность потерпевшего и преступника, их физические и психические свойства, механизм взаимодействия объектов и т. д.» [6, с. 7], то есть «динамическая структура ситуации» [6, с. 9];
- «причинно-следственные связи и отношения, отражающие закономерности формирования и развития динамической структуры материальной основы общего и частных событий, познаваемые путем непосредственного и опосредованного (по следам – отображениям) исследования материальных систем в целях установления динамики материальной составляющей механизма преступления и его фрагментов» [19, с. 21];

- «закономерность объективной реальности, включающая в себя:
 - а) закономерности образования ситуации;
 - б) закономерности ее межэлементных связей;
 - в) закономерности связей между ситуациями различной природы;
 - г) повторяемость процессов возникновения типовых ситуаций;
 - д) обусловленность принимаемых решений наличной следственной ситуацией;
 - е) обусловленность построения информационной модели расследуемого события на основе исследования моделей криминальных ситуаций;
 - ж) обусловленность частных криминалистических методик исходными следственными ситуациями;
 - з) обусловленность создания криминалистических характеристик отдельных видов преступлений на основе типовых моделей криминальных ситуаций преступлений этого вида» [20, с. 18].

Последнее определение может быть лишь условно отнесено к экспертной деятельности, отражая криминалистический подход.

В качестве рабочего определения ситуалогической экспертизы, предлагается следующая дефиниция: интегративное экспертное исследование, проводимое лицами, обладающими специальными познаниями, и направленное на ретроспективную реконструкцию статических и динамических параметров пространственно-временных характеристик события происшествия в целом.

Полагаем, что построение целостной картины и реконструкция происшедшего как познавательный акт содержат в себе следующие компоненты:

- эпистемологический [5] – как систему научно-обоснованных познавательных приемов и релевантных им технологий исследования;
- логический [21] – как способ организации системы связей;
- лингвистический [22] – как порядок описания и представления полученных результатов.

Первый из упомянутых компонентов обуславливает анализ понятия «ситуация» как объекта познания. При этом предлагается рассматривать ситуацию с гносеологических позиций как состояние составляющих её компонентов в определенный момент времени [23]. Такой подход фиксирует ситуацию как статический феномен, с чем трудно согласиться, исходя из понимания, что наблюдаемый в определенный момент времени «срез», понимаемый как «ситуация», является результатом определенных процессов. Часть этих процессов завершена к моменту наблюдения (имеется факт преступления), часть – продолжается (например, посмертные процессы в теле, изменения вещной обстановки под влиянием атмосферных условий и т. д.).

Ситуацией принято обозначать обстановку, положение, возникшее на основе стечения, совокупности каких-либо условий и обстоятельств [24, с. 1190], что опять-таки подчеркивает статический аспект.

Ситуация характеризуется [23]:

- конкретностью, т. е. существованием в определенном пространственно-временном континууме;
- индивидуальностью (уникальностью);
- типичностью (стандартность неких основных вариантов);

– субъектной зависимостью.

Предлагается добавить динамический характер как один из существенных параметров ситуации.

В общенаучном плане приведенные характеристики ситуации дают возможность рассматривать её как систему, в которой представлены:

- экспоненциальная неустойчивость эволюции системы;
- нерегулярность (беспорядок), случайность, невозпроизводимость и множественность состояний системы;
- наличие определенных правил, по которым начальные условия развития задают конечное состояние;
- высокая чувствительность к начальным условиям, приводящая к низкой возможности предсказания во времени;
- наличие значительного числа степеней свободы (состояние системы характеризуется минимум тремя переменными).

Указанное принято определять как состояние динамического хаоса [25, 26].

Логико-математические модели детерминированного хаоса, дающие возможность качественно-количественного анализа, представлены в большей мере относительно физических, экономических, в меньшей мере – биологических явлений [25; 27; 28]. Во всех этих случаях рассмотрение происходит, как правило, от начальных условий к результатам. Ситуалогический анализ в большей степени ориентирован на обратный порядок, что не противоречит возможностям моделирования процессов динамического хаоса [25]. При этом существенными параметрами анализа является рассмотрение:

- процессов развития системы (бифуркационных, перемежающихся и т. д.) [25; 29];
- траектории движения системы, именуемой как аттрактор [25] (множество траекторий, к которым притягиваются все остальные траектории из зоны движения).

Оба элемента анализа дают возможность реконструкции (прямой и обратной) статистических и динамических параметров пространственно-временных характеристик развития системы от/к периоду времени, который именуется экспертом «ситуацией».

Так, процесс развития системы рассматривается экспертом в континууме «докриминальная – криминальная – посткриминальная» феноменология события. Аттрактором выступает, с точки зрения ситуалогического анализа, совокупность действий живых объектов, влияния природных и артефактных воздействий (каждое из которых может быть представлено в виде некоторой траектории во времени), формирующая определенную вещную обстановку, например, места происшествия. С точки зрения ситуалогического анализа правонарушения, содержательная сущность аттрактора самоочевидна – преступное поведение. Задачей эксперта является отнюдь не констатация данного факта, а изучение динамики влияния на него действий других лиц, природных и артефактных факторов с целью реконструкции статических и динамических параметров пространственно-временных характеристик события происшествия в целом.

Второй уровень ситуалогического анализа в судебной экспертизе подразумевает обнаружение и осмысливание связи между различными по своей природе объектами

исследования, познание закономерностей этой связи, основанных на множестве отношений с внешней средой, в которые вступает преступник.

Значимо то, что объектами ситуалогической экспертизы являются не только отдельные материальные предметы и образования, но и материальная (вещная) обстановка события преступления, интегративное экспертное исследование которой позволяет решать задачи, способствующие познанию механизма совершения преступления [17]. При восстановлении механизма события происшествия как процесса в его пространственно-временной структуре возникает необходимость уяснить не только материальную (вещную) обстановку места происшествия, но и последовательность действий преступника.

А.И. Винберг отмечал, что ситуалогическая экспертиза «носит интегральный характер, будучи, как правило, комплексной экспертизой, включающей в себя в зависимости от решаемых ситуационных задач идентификационные, классификационные, диагностические виды судебных экспертиз» [8, с. 176].

Здесь возникает вопрос об эксперте-интеграторе или ведущем эксперте (А.И. Винберг называет его эксперт – «интеграционалист» [8, с. 179]).

Наконец, третий уровень – логико-семантическое представление результатов ситуалогической экспертизы. Сама по себе разработка правил формирования экспертом выводов составляет отдельную задачу, частично отраженную в литературе [30 – 33], представляя собой задачу разработки технологий аргументации и обоснования выводов эксперта, выделения типических ошибок и процедур их избегания в неразрывной связи логической ясности и семантической понятности его заключения.

Подытоживая изложенное, следует подчеркнуть, что данная работа носит не только теоретический, но и прикладной характер, систематизируя во взаимосвязанных (эпистемологический, логический и семантический) уровнях ситуалогическую экспертизу. Для каждого уровня рассмотрено его содержание, при этом выдвинутые положения представляют собой самостоятельные направления дальнейших исследований. Установлено методологическое единство общенаучной теории детерминированного хаоса и частной судебно-экспертной теории. Перспективной представляется дальнейшая разработка метода ситуалогического анализа в судебной экспертизе, основанного на технологиях исследования динамического хаоса. Так, описанные варианты развития динамических диссипативных систем, итог которого эксперт исследует под понятием «ситуация», дают возможность обратного моделирования не только механизма формирования наблюдаемого феномена, но и ретроспективного восстановления исходных состояний. Развертывание аттрактора системы позволяет учесть как генеральные (основные, каузальные) влияния на конечный результат – ситуацию, так и малозначимые (способствующие и противодействующие) и случайные воздействия на событие в различных аспектах: время, место, структура, фазы и стадии события, установление лиц, участвующих в нем, связей между действиями лица и последствиями, отобразившимися в следах исследуемой обстановки.

Список использованной литературы

1. Седнев В.В. Социально-институциональное основание общей теории судебной экспертизы / В.В. Седнев // Криміналістичний вісник. – 2008. – № 2 (10). – С. 5 – 10.

2. Вещественные доказательства как объекты исследования / [Седнев В.В., Моисеев А.М., Полуницкий В.И., Трошин С.В.] // Криміналістичний вісник. – 2008. – № 1 (9). – С. 13 – 17.
3. Седнев В.В. Подготовительный этап выполнения судебной экспертизы: анализ поставленных вопросов / В.В. Седнев // Криміналістичний вісник. – 2007. – № 2 (8). – С. 5 – 10.
4. Седнев В.В. Постановка вопросов эксперту / В.В. Седнев // Криміналістичний вісник. – 2006. – № 2 (6). – С. 71 – 76.
5. Илларионов С.В. Теория познания и философия науки / С.В. Илларионов. – М. : РОССПЭН, 2007. – 535 с.
6. Грановский Л.Г. Криминалистическая ситуационная экспертиза места происшествия / Л. Г. Грановский // Рефераты научных сообщений на теоретическом семинаре - криминалистических чтениях 21 апреля 1977 г. – М. : ВНИИСЭ, 1977. – Вып. 16. – С. 3 – 16.
7. По материалам криминалистических чтений // Теоретические вопросы судебной экспертизы : сб. науч. тр. – М. : ВНИИСЭ, 1981. – Вып. 48. – С. 188 – 204.
8. Винберг А.И. Судебная экспертология. Общетеоретические и методологические проблемы судебных экспертиз : учебн. пособ. / А.И. Винберг, Н.Т. Малаховская. – Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1979. – 184 с.
9. Владимиров В.Ю. Ситуалогическая экспертиза места происшествия : учебн.-метод. пособ. / В.Ю. Владимиров. – СПб, 1995. – 24 с.
10. Гедыгушев И.А. Судебно-медицинская экспертиза при реконструкции обстоятельств и условий причинения повреждений. Методология и практика / И.А. Гедыгушев. – М., 1999. – 216 с.
11. Исаков В.Д. Теория и методология ситуалогической экспертизы (для судебных экспертов и юристов) / В.Д. Исаков. – СПб : Реноме, 2008. – 132 с.
12. Уемов А.И. Вещи, свойства и отношения / А.И. Уемов. – М., 1963. – 215 с.
13. Винберг А.И. Некоторые философские аспекты учения об объекте судебной экспертизы / А.И. Винберг // Актуальные проблемы теории судебной экспертизы. – М. : ВНИИСЭ, 1984. – С. 3 – 21.
14. Кириллов В.И. Логика познания сущности / В.И. Кириллов. – М. : Высш. шк., 1980. – 175 с.
15. Мирский Д.Я. Понятие объекта судебной экспертизы / Д.Я. Мирский, М.Н. Ростов // Актуальные проблемы теории судебной экспертизы. – М. : ВНИИСЭ, 1984. – С. 21 – 33.
16. Винберг А.И. О свойствах объектов и их отображениях, изучаемых судебными экспертами / А.И. Винберг // Актуальные проблемы теории судебной экспертизы. – М. : ВНИИСЭ, 1984. – С. 33 – 48.
17. Винберг А.И. К проблеме объектов судебной экспертизы / Винберг А.И., Мирский Д.Я., Ростов М.Н. // Общетеоретические вопросы судебной экспертизы : сб. научн. тр. – М. : ВНИИСЭ, 1982. – С. 3 – 13.
18. Новоселова Н.И. О неидентификационных исследованиях в криминалистической экспертизе / Н.И. Новоселова. – Минск : Бел. НИИСЭ, 1970. – 32 с.
19. Прохоров-Лукин Г.В. Теоретические и методические основы судебно-экспертной ситуалогии : дис. на соиск. науч. степени канд. юрид. наук / Прохоров-Лукин Г.В. – К., 1993. – 206 с.
20. Волчецкая Т.С. Ситуационный подход в практической и исследовательской криминалистической деятельности : учебн. пособ. / Т.С. Волчецкая. – Калининград : Изд-во Калинингр. гос. ун-та, 1999. – 74 с.
21. Эйсман А.А. Заключение эксперта. Структура и научное обоснование / А.А. Эйсман. – М. : Юрид. л-ра, 1967. – 152 с.
22. Колшанский Г.В. Объективная картина мира в познании и языке / Г.В. Колшанский. – М. : КомКнига, 2006. – 128 с.
23. Волчецкая Т.С. Криминалистическая ситуалогия / Т.С. Волчецкая. – Калининград : Изд-во Калинингр. гос. ун-та, 1997. – 248 с.
24. Большой толковый словарь русского языка. – СПб : НОРИНТ, 1998. – 1536 с.
25. Шустер Г. Детерминированный хаос. Введение / Г. Шустер. – М. : Мир, 1988. – 240 с.
26. Chirikov V.V. Linear and nonlinear dynamical chaos: Lectures on the Intern. Summer School "Nonlinear Dynamics and Chaos" / V.V. Chirikov. – Ljubljana. Slovenia, 1994. – 47 p.
27. Шарыпов О.В. Детерминированный хаос и случайность / О.В. Шарыпов // Философия науки. – 2001. – № 2 (10). – С. 76 – 77.
28. Малинецкий Г.Г. Нелинейная динамика и проблемы прогноза / Г.Г. Малинецкий, С.П. Курдюмов // Вестник РАН. – 2001. – № 3. – С. 210 – 224.

29. Гулидов А.И. Диалектика необходимого – случайного в свете концепции динамического хаоса / А.И. Гулидов, Ю.И. Наберухин // *Философия науки*. – 2001. – № 1 (9). – С. 33 – 46.
30. Щербаковский М.Г. Судебные экспертизы: назначение, производство, использование / М.Г. Щербаковский. – Харьков : Эспада, 2005. – 544 с.
31. Орлов Ю.К. Судебная экспертиза как средство доказывания в уголовном судопроизводстве / Ю.К. Орлов. – М. : Ин-т повыш. квалиф. Рос. федер. центра судеб. эксперт., 2005. – 264 с.
32. Сахнова Т.В. Судебная экспертиза / Т.В. Сахнова. – М.: Городец, 2000. – 368 с.
33. Моїсеєв О.М. Вдосконалення тексту висновку судової психологічної експертизи / О.М. Моїсеєв, В.В. Седнев // *Архив психиатрии*. – 2006. – № 1 – 4 (44–47). – С. 183 – 187.

УДК 343.132 + 343.131

В.В. Назаров, кандидат юридичних наук,
директор Юридичного інституту
Київського міжнародного університету, доцент

ОБМЕЖЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ГРОМАДЯН ПРИ ПРОВЕДЕННІ ОСВІДУВАННЯ

Розглянуто законні підстави для проведення освідування підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, свідка, а також необхідність застосування у певних випадках примусових дій для встановлення істини у справі, обмежуючи тим самим конституційне право особи на особисту недоторканність.

Ключові слова: освідування, орган дізнання, орган досудового слідства, обмеження конституційних прав і свобод громадян.

Ст. 29 Конституції України закріплено право кожної людини на особисту недоторканність. Відповідно до цієї конституційної норми у кримінально-процесуальному законодавстві передбачено особливі умови провадження освідування. Так, відповідно до ст. 193 Кримінально-процесуального кодексу (далі – КПК) України, за необхідності виявити або засвідчити наявність в обвинуваченого, підозрюваного, потерпілого чи свідка особливих примет, слідчий виносить про це постанову і проводить освідування. При цьому закон забороняє будь-які пов'язані з освідуванням дії, що принижують гідність особи або небезпечні для її здоров'я.

Освідування є доволі поширеною слідчою дією, що проводиться майже у 15 % кримінальних справ. Підставою для її проведення є наявність зафіксованих у матеріалах справи (у протоколах допиту свідків, потерпілих, протоколах обшуку, огляду місця події або предметів) даних про те, що на тілі певної особи є особливі прикмети чи сліди злочину, виявлення та засвідчення наявності яких має значення для встановлення істини у кримінальній справі, передусім для встановлення осіб, які вчинили злочин.

Отримані під час проведення освідування дані є вкрай необхідними та важливими речовими доказами, за допомогою яких слідчий може викрити злочинця. Водночас 13,3 % опитаних слідчих зазначили, що при проведенні зазначеної слідчої дії певним чином обмежується конституційне право особи на особисту недоторканність, що, у свою чергу, в окремих випадках супроводжується протидією з боку освідуваного.

Обмеження конституційного права на особисту недоторканність особи при проведенні освідування полягає, по-перше, в тому, що особа дозволяє себе оглянути всупереч власному бажанню, оскільки у неї немає іншого вибору, по-друге, має місце допущення її фізичного опору у випадках, коли це допустимо. Фізичний вплив на освідуваного є надзвичайним заходом, до якого можна вдаватися лише у виняткових випадках та за наявності передбачених законом підстав, коли вичерпано всі можливості для переконання, роз'яснення необхідності освідування як засобу встановлення істини у кримінальній справі, і при цьому шукані обставини не можуть бути встановлені за допомогою інших засобів доказування.

Під час вирішення питання щодо можливості обмеження конституційних прав при освідуванні необхідно враховувати такі критерії:

- чи зачіпає огляд тіла почуття сором'язливості;
- яке процесуальне становище займає особа, яку оглядають.

У ч. 1 ст. 193 КПК України визначено, що освідчування проводиться стосовно обвинуваченого, підозрюваного, потерпілого і свідка. На практиці під час проведення досудового розслідування найчастіше проводиться освідчування потерпілого, рідше – підозрюваного та обвинуваченого і дуже рідко – свідків.

Освідчування обвинувачених і підозрюваних може проводитися як добровільно, так і примусово, потерпілого та свідка – лише за їх згодою. Потерпілий може бути обмежений у праві на особисту недоторканність та освідчуваний примусово, якщо обвинувачений (підозрюваний) заявляє про це клопотання, захищаючись від обвинувачень у вчиненні насильницького злочину, висунутих потерпілим.

Погляди вчених щодо можливості тимчасового обмеження права на особисту недоторканність та застосування примусового освідчування відносно потерпілого і свідка різняться. Так, І. Биховський та Н. Захарченко вважають примусове освідчування можливим лише у випадках нагальної потреби. На думку Н.А. Маркса, проведення примусового освідчування є правомірним, але в кожному випадку слід брати до уваги ситуацію, що склалася. На думку С.Г. Любічева, освідчування потерпілого та свідка можливе лише за їхньої згоди і тому не можна застосовувати до них примусові дії. На думку Г. Пічкальової, В.С. Бурданової та В.М. Бикова, для проведення освідчування потерпілої особи слід отримати санкцію прокурора [1, с. 38 – 39; 2, с. 106 – 107; 3, с. 57; 4, с. 63 – 64; 5, с. 70].

Слушною є думка, що слідчий має право примусово провадити освідчування потерпілого та свідка, оскільки є необхідність у закріпленні та збереженні слідів злочину. Не повинно бути жодної альтернативи для згоди чи незгоди цих осіб брати участь у таких діях, тим більше, що закон не передбачає винятків ні для потерпілого, ні для свідка, ні для підозрюваного чи обвинуваченого.

Крім того, обвинувачений до набрання законної сили обвинувальним вироком щодо себе вважається невинуватим (діє засада презумпції невинуватості) і має право на захист. Захищаючись, обвинувачений може клопотати про освідчування потерпілого для виявлення доказів, які його можуть виправдати, зокрема, щоб довести, що на тілі потерпілого відсутні будь-які сліди насильства [6, с. 45, 49]. У такому випадку потерпілого обов'язково мають освідчувати. Якщо він від цього відмовляється, виникає припущення, що висунуті ним обвинувачення неправдиві. Висунувши обвинувачення відносно конкретної особи, потерпілий не повинен перешкоджати перевірці обґрунтованості цього обвинувачення, і саме тому його примусове освідчування в цих випадках є допустимим. Інший підхід сприяв би висуненню потерпілими неправдивих обвинувачень, перевірити які було б неможливо.

Піклуючись про охорону прав та інтересів потерпілого, не треба забувати, що і обвинувачений не повинен бути у гіршому становищі, а тому задля захисту обвинуваченого від обвинувачень, висунутих потерпілим, останній має бути освідчуваний примусово. Зазначене передбачено ч. 4 ст. 62 проекту КПК України (2004), в якій вказано, що потерпілий не має права перешкоджати виконанню постанов про освідчування, одержання зразків для експертного дослідження, направлення до медичного закладу для проведення експертизи та інших процесуальних дій.

Водночас слід ще раз наголосити, що освідчування не повинно бути образливим, принижувати гідність особи або бути небезпечним для її здоров'я. Особливо коректно

слід поводитися з потерпілою від зґвалтування, терпляче пояснюючи їй, що проведення освідування вкрай необхідне для того, щоб покарати злочинця. Як слушно зазначає І.Л. Петрухін, загроза примусових дій, що міститься в нормах кримінально-процесуального права, передбачена не для кожного учасника кримінального процесу. Вона спрямована лише проти тих, хто не погоджується з правом і тому намагається ухилитися від виконання свого громадянського обов'язку (в тому числі й щодо процесуальних дій) [8, с. 63].

І.Л. Петрухін запропонував доповнити кримінально-процесуальний закон, передбачивши адміністративну відповідальність за ухилення потерпілого від освідування [9, с. 140]. З цією думкою не можна погодитися, оскільки може статися ситуація, коли злочин ще не розкрито, вирок злочинцю не винесено, а потерпілого вже адміністративно покарано.

Отже, з метою запобігання всім можливим конфліктним ситуаціям перед проведенням освідування слідчому необхідно вжити всіх заходів для переконання особи в доцільності добровільного освідування, і лише в певних випадках проводити освідування примусово. Позбавлення ж органу розслідування і суду можливості виявляти та вилучати сліди злочину, що знаходяться на тілі або в порожнинах тіла підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, свідка, захищаючи почуття сором'язливості цих осіб, унеможливить встановлення істини за багатьма кримінальними справами, що у подальшому може заподіяти значної шкоди державі та суспільству. Таким чином, відносно всіх зазначених у законі осіб під час освідування допустимо застосовувати певні примусові дії, незважаючи на те, що вони обмежують їх право на особисту недоторканність.

Слід зазначити, що суперечки, пов'язані з проведенням примусового освідування та обмеженням конституційного права на особисту недоторканність, мають переважно академічний характер. На практиці майже не трапляється випадків, коли б відповідні суб'єкти після роз'яснення мети й умов проведення цієї дії відмовилися від освідування, хоча й виключати можливість таких інцидентів не можна.

Список використаної літератури

1. *Быховский И.* Этика проведения следственных действий / И. Быховский, Н. Захарченко // Социалистическая законность. – 1973. – № 12. – С. 38 – 40.
2. *Маркс Н.А.* Некоторые тактические, психологические и этические аспекты освидетельствования потерпевших / Н.А. Маркс // Методика и психология расследования преступлений; под ред. Ф.В. Глазырина. – Свердловск, 1977. – С. 102 – 107.
3. *Любичев С.Г.* Этические основы следственной тактики / С.Г. Любичев. – М.: Юр. лит., 1980. – 95 с.
4. *Пичкалева Г.А.* Нравственные аспекты принудительного освидетельствования потерпевшей / Г.А. Пичкалева // Социалистическая законность. – 1976. – № 3. – С. 63 – 64.
5. *Бурданова В.С.* Виктимологические аспекты криминалистики : учеб. пособ. / В.С. Бурданова, В.М. Быков. – Ташкент, 1981. – 80 с.
6. *Еникеев З.Д.* Меры процессуального принуждения в системе средств обеспечения обвинения и защиты / З.Д. Еникеев. – Уфа, 1978.
7. *Петрухин И.Л.* Природа уголовно-процессуального принуждения / И.Л. Петрухин // Суд и применение закона. – М., 1982. – С. 63 – 73.
8. *Петрухин И.Л.* Свобода личности и уголовно-процессуальное принуждение / И.Л. Петрухин. – М.: Наука, 1985. – 238 с.

УДК 343.132 : 343.712.1

Г.В. Федоров, кандидат юридических наук,
доцент Академии МВД Республики Беларусь

А.В. Дроздов, адъюнкт Академии МВД Республики Беларусь

ОСНОВАНИЯ ДЛЯ ВОЗБУЖДЕНИЯ УГОЛОВНЫХ ДЕЛ О РАЗБОЯХ

Проведен анализ выявленных причин ошибок переквалификации деяния и выработаны рекомендации по их устранению. Изучена следственная и судебная практики, приведены примеры и сделаны выводы о необходимости установления на стадии возбуждения уголовного дела обстоятельств, характеризующих степень опасности примененного к потерпевшему насилия, и реальности такой опасности. Предложены рекомендации для недопущения переквалификации при конкуренции составов преступления.

Ключевые слова: переквалификация деяния, насилие, разбой, судебно-медицинская экспертиза.

Установление обстоятельств, служащих основаниями для возбуждения уголовных дел о разбоях, является результатом анализа фактических данных, содержащихся в заявлении или сообщении о преступлении, объяснениях, протоколе осмотра места происшествия (ст. 95, ч. 4 ст. 97, ч. 2 ст. 190 УПК Украины), а также протоколе личного обыска при задержании, заключении эксперта и других материалах проверки, осуществляемой на основании ч. 2 ст. 173 УПК Республики Беларусь. Целью данного анализа являются обнаружение признаков конкретного преступления и его квалификация.

Вопросами квалификации преступлений занимались И.В. Андреев, Г.Н. Борзенков, Г.В. Верина, В.Н. Кудрявцев, Ю.Ю. Соковых, Э.С. Тенчов, И.С. Тишкевич, С.И. Тишкевич и другие [1 – 7]. Общие правила квалификации хищений, в том числе и разбоя, нашли свое отражение в постановлении Пленума Верховного Суда Республики Беларусь от 21.12.2001 № 15 с изменениями и дополнениями от 26.09.2002 № 8, от 25.09.2003 № 11, от 28.09.2006 № 9, от 27.09.2007 № 13. Однако вопросы квалификации разбоев на стадии возбуждения уголовного дела в указанных источниках не рассматривались.

Результаты анализа судебной практики показывают, что в 76,45 % случаев от общего числа изученных уголовных дел они возбуждались по грабежу, хулиганству или другому преступлению, и на стадии предварительного расследования квалификация менялась на разбой.

При изучении уголовных дел по разбоям в 52,85 % случаев от их общего числа деяние обвиняемого было переквалифицировано со ст. 207 УК Республики Беларусь на иные нормы (грабеж – 64,28 %, хулиганство – 21,42 %, другие преступления – 14,30 %). Данное обстоятельство обосновывает актуальность исследования, направленного на выявление причин такой переквалификации, исследование ошибок, допускаемых на стадии возбуждения уголовного дела, и выработку рекомендаций по их устранению. Суды прибегают к переквалификации разбоев, основываясь на собранных

доказательствах, указывающих на совершение иных преступлений. При этом они преследуют цель устранить допущенные на стадиях возбуждения уголовного дела и предварительного расследования ошибки юридической оценки отдельных обстоятельств дела.

Скорее всего, суть таких ошибок заключается в неправильной оценке обстоятельств предмета доказывания, которые, с одной стороны, влияют на квалификацию деяния, а с другой, – служат основаниями для возбуждения уголовного дела. Детальное изучение этих ошибок дает основание утверждать, что они относятся к категории системных. Это объясняется тем, что, во-первых, частота их повторяемости достаточно высока, во-вторых, они закономерно влекут за собой изменение направленности и содержания первоначального этапа расследования. Например, в случае неправильного определения предмета доказывания на стадии возбуждения уголовного дела расследование осуществлялось в направлении разбоя, а не другого преступления, указанного в приговоре суда.

В 80,12 % случаев причиной ошибок является неправильная оценка органами уголовного преследования насилия, опасного для жизни и здоровья потерпевшего, как одного из обстоятельств, подлежащих доказыванию.

Пример. Гражданин Б. обвинялся в том, что, действуя совместно с гражданином Г. при попытке завладеть мобильным телефоном, применил насилие, опасное для жизни и здоровья потерпевшего Б., выразившееся в нанесении ему одного удара бутылкой по голове, от которого та разбилась. В ходе судебного заседания государственный обвинитель просил суд квалифицировать действия обвиняемого по ч. 1 ст. 14, ч. 2 ст. 206 УК Республики Беларусь как покушение на открытое похищение имущества – грабеж, соединенный с насилием, не опасным для жизни и здоровья потерпевшего, совершенный группой лиц. Он мотивировал свое решение тем, что примененное в отношении потерпевшего Б. насилие не повлекло за собой причинение ему легких телесных повреждений, которые бы привели к кратковременному расстройству здоровья, или более тяжелых телесных повреждений, в момент применения не создавало реальной опасности для его жизни и здоровья, так как он при этом не терял сознание [8].

Пример. Граждане Т. и М. обвинялись в том, что, действуя совместно с целью завладения автомашиной, применили насилие, опасное для жизни и здоровья потерпевшего Н., выразившееся в удушении путем сжатия руками шеи последнего и нанесении ему не менее трех ударов ногами по телу. В ходе судебного заседания государственный обвинитель предъявил обвинение по ч. 3 ст. 206 УК Республики Беларусь как открытое похищение имущества – грабеж, соединенный с насилием, не опасным для жизни и здоровья потерпевшего, совершенный группой лиц, в крупном размере. Он мотивировал это тем, что примененное насилие не повлекло за собой причинение потерпевшему телесных повреждений, характерных для разбоя, в момент применения не создавало реальной опасности для его жизни и здоровья. Потерпевший и суд согласились с мнением государственного обвинителя о переквалификации действий обвиняемых [9].

Приведенные примеры убедительно демонстрируют необходимость установления на стадии возбуждения уголовного дела обстоятельств, характеризующих степень опасности примененного к потерпевшему насилия, и реальности такой опасности. Для устранения причин возникновения ошибок в юридической оценке этих обстоятельств целесообразно рассмотреть их более подробно.

Анализ показывает, что ни в судебной практике, ни в науке на сегодняшний день не существует устойчивого определения понятия насилия, опасного для жизни и

здоровья. Так, Пленум Верховного Суда Республики Беларусь в постановлении № 15 разъяснил, что под насилием, опасным для жизни или здоровья, следует понимать причинение потерпевшему легких телесных повреждений, повлекших за собой кратковременное расстройство здоровья либо незначительную стойкую утрату трудоспособности, или телесного повреждения большей степени тяжести, а также насилие, которое хотя и не повлекло за собой причинения таких телесных повреждений, однако в момент применения создавало реальную опасность для жизни или здоровья потерпевшего.

Наиболее полное определение насилия, опасного для жизни или здоровья, приведено в докторской диссертации Н.В. Иванцовой. По ее мнению, общественно-опасное насилие – это противоправное, умышленное, физическое и (или) психическое воздействие, нарушающее конституционное право на неприкосновенность личности и направленное на другого человека (людей) против или помимо его (их) сознания и воли, причинившее ему (им) вред либо создавшее реальную опасность причинения такого вреда [10, с. 18].

В постановлении указанного пленума и в определении Н.В. Иванцовой не обозначены специфические черты насилия, которое не повлекло за собой причинения телесных повреждений, характерных для разбоя, однако в момент применения создавало реальную опасность для жизни и здоровья. Проявлениями такого насилия, по мнению Б.Г. Доли, может быть «удушение человека, длительное и неоднократное удержание головы человека в ванной, наполненной водой, надевание на голову полиэтиленового пакета с целью вызвать удушье и другие насильственные действия» [11, с. 472]. Следует отметить, что предложенный перечень не может быть исчерпывающим, он лишь раскрывает некоторые характерные черты рассматриваемого насилия. Кроме того, не бесспорна и содержательная сторона этого подхода. Например, лишение возможности дышать должно быть длительным и продолжаться до тех пор, пока не наступит расстройство мозгового кровообращения, потеря сознания, амнезия [12]. Только в этом случае удушение характеризует насилие как реально опасное для жизни или здоровья. Необходимо дополнить этот перечень нанесением ударов по голове, вызвавших сотрясение мозга.

Признаки, характеризующие насилие в момент его применения как создающие реальную опасность для жизни и здоровья, могут быть установлены при проведении судебно-медицинской экспертизы. Поэтому во избежание перекалфикации действий обвиняемого, когда спорным критерием оценки деяния является способ насилия (опасное или не опасное для жизни и здоровья потерпевшего), в соответствии с ч. 2 ст. 173 и ч. 2 ст. 226 УПК Республики Беларусь следует назначить и провести судебно-медицинскую экспертизу.

В следственной практике встречаются случаи, когда данная экспертиза проводится спустя длительный период времени после случившегося, в связи с чем фактические данные о совершенном деянии бесследно утрачиваются.

Пример. Граждане Г. и С. с целью хищения имущества, с применением насилия, опасного для жизни и здоровья потерпевшего, подвергли избиению гражданина Д. В ходе предварительного расследования потерпевший показал, что 8 мая 2007 года, возвращаясь поздно вечером домой, выйдя из троллейбуса, на остановке общест-

венного транспорта получил от кого-то удар сзади по голове, от которого упал. После этого ему стали наносить удары по различным частям тела. Согласно заключению судебно-медицинской экспертизы от 04.07.2007 № 2700 у потерпевшего были обнаружены телесные повреждения в виде кровоподтека и ссадин, которые относятся к категории легких телесных повреждений, не повлекших кратковременного расстройства здоровья. Диагноз «закрытая черепно-мозговая травма легкой степени, сотрясение головного мозга» объективными данными и лабораторными методами исследования не подтвержден и поэтому экспертной оценке не подвергался [13].

Значительный разрыв во времени (почти два месяца) между деянием и проведенной экспертизой, имевший место в данном случае, привел к тому, что не был учтен ряд обстоятельств, связанных с последствиями примененного насилия и влияющих на квалификацию деяния, одним из которых явилось сотрясение головного мозга.

Следует отметить, что симптомокомплекс сотрясения головного мозга не сочетается с иными повреждениями мозга и включает в себя кратковременное нарушение сознания, продолжающееся от нескольких секунд до нескольких часов, ретроградную амнезию, головные боли, слабость, однократную рвоту. Судебно-медицинская экспертная оценка сотрясения головного мозга очень трудна, так как повреждение не сопровождается никакими объективными признаками. Клинический диагноз «сотрясение головного мозга» ставится на основании жалоб больного и сообщаемых им обстоятельств дела. Выявляемые при тщательном неврологическом обследовании признаки не являются специфическими и объективными. «Опора» на подобные признаки при проведении судебно-медицинской экспертизы недопустима. Экспертная оценка сотрясения головного мозга производится в соответствии с методическими рекомендациями, по которым экспертиза должна проводиться обязательно с участием невролога с учетом всестороннего обследования и наблюдения за больным [14, с. 483 – 484].

Анализ уголовных дел показывает, что вопросы потери сознания лицом, пострадавшим от преступления, на стадии возбуждения уголовного дела досконально не выясняются и выпадают из круга задач, решаемых при получении объяснений у него, очевидцев и задержанных по подозрению в разбое. Полученное объяснение у подозреваемого, который указывает, что он наносил удары твердым предметом по голове пострадавшего для того, чтобы тот потерял сознание, и он смог беспрепятственно завладеть его имуществом, будет основанием квалифицировать его действия как разбой. Объективные данные, свидетельствующие о потере сознания, могут быть подтверждены заключением судебно-медицинской экспертизы, указывающем, например, что телесные повреждения образовались в результате падения при потере сознания. Другими способами объективно установить факт кратковременной потери сознания при проведении судебно-медицинской экспертизы крайне сложно, если материалами проверки это обстоятельство не подтверждается. Особенно это затруднено, когда судебно-медицинская экспертиза проводится после возбуждения уголовного дела. В этом случае потерпевший, как правило, забывает о такой кратковременной потере сознания и данное обстоятельство не выясняется.

Проведенное исследование проблем, связанных с установлением фактических данных, являющихся основаниями для возбуждения уголовных дел о разбоях, позволило сделать следующие выводы:

– к насилью, которое в момент его применения создавало реальную опасность для жизни и здоровья потерпевшего, следует отнести умышленные действия, повлекшие, например, наступление расстройства мозгового кровообращения, потерю сознания, амнезию, сотрясение головного мозга;

– при конкуренции составов преступления во избежание переквалификации действий обвиняемого на стадии возбуждения уголовного дела, когда у органов уголовного преследования имеются две версии – грабеж или разбой, необходимо проводить комплекс мероприятий, предусмотренный ч. 2 ст. 173 УПК Республики Беларусь (ст. 95, ч. 4 ст. 97, ч. 2 ст. 190 УПК Украины);

– если спорным критерием оценки деяния на стадии возбуждения уголовного дела является степень опасности примененного насилия, для ее определения на основании положений ч. 2 ст. 226 УПК Республики Беларусь следует проводить судебно-медицинскую экспертизу (в соответствии с ч. 4 ст. 97 УПК Украины из медицинского учреждения может быть истребована справка от врача с указанием диагноза, которая на основании ч. 2 ст. 65 УПК Украины относится к таким источникам доказательств, как иные документы);

– если способ насилия выразился в причинении ударов по голове, для определения его степени опасности целесообразно установить: терял ли сознание пострадавший от преступления. Этот вопрос необходимо выяснять при получении объяснений у пострадавшего, очевидцев деяния и подозреваемого лица.

Список использованной литературы

1. Андреев И.В. Теоретико-правовые основы квалификации преступлений : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08. «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / И.В. Андреев. – Омск : Омская Акад. МВД, 2000. – 25 с.
2. Борзенков Г.Н. Уголовно-правовые проблемы охраны имущества граждан от корыстных посягательств : автореф. дис. на соискание науч. степени докт. юрид. наук : спец. 12.00.08. «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Г.Н. Борзенков. – М. : МГУ, 1991. – 52 с.
3. Верина Г.В. Квалификация преступлений против собственности граждан : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08. «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Г.В. Верина. – Саратов : Саратовс. юрид. ин-т, 1991. – 25 с.
4. Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений / В.Н. Кудрявцев. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юрист, 2006. – 304 с.
5. Соковых Ю.Ю. Информационные основы квалификации преступлений : автореф. дис. на соискание науч. степени докт. юрид. наук : спец. 12.00.13. «Управление в социальных и экономических системах (юридические науки)» / Ю.Ю. Соковых. – М. : Акад. управл. МВД РФ, 1999. – 44 с.
6. Тенчов Э.С. Квалификация преступлений против социалистической собственности / Э.С. Тенчов. – Иваново, 1991. – 80 с.
7. Тишкевич И.С. Квалификация хищений имущества : науч.-практ. пособ. / И.С. Тишкевич, С.И. Тишкевич. – Минск : Репринт, 1996. – 144 с.
8. Архив суда Ленинского района г. Минска за 2007 год. – Уголовное дело № 1/772.
9. Архив суда Ленинского района г. Минска за 2007 год. – Уголовное дело № 1/147.
10. Иванцова Н.В. Отражение и оценка общественно-опасного насилия в уголовном праве: вопросы теории и практики : автореф. дис. на соискание науч. степени докт. юрид. наук : спец. 12.00.08. «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Н.В. Иванцова. – Казань : Казанс. гос. ун-т, 2005. – 44 с.

11. *Баев О.Я.* Руководство для следователей / Баев О.Я., Ваксян А.З., Ваксян А.А. ; под ред. Селиванова Н.А., Снеткова В.А. – М. : ИНФРА-М, ИПК «Лига разума», 1997. – 732 с.

12. Правила судебно-медицинской экспертизы характера и степени тяжести телесных повреждений в Республике Беларусь. Приложение № 2 к приказу Белорусской государственной службы судебно-медицинской экспертизы от 01 июля 1999 года № 38 – с // Консультант Плюс : Беларусь. Технология 3000. – Минск : ЮрСпектр, Нац. центр правовой информ. Республики Беларусь. – 2006.

13. Архив суда Ленинского района г. Минска за 2007 год. – Уголовное дело № 1/786.

14. *Неклюдов Ю.А.* Судебная медицина : справочник / Ю.А. Неклюдов. – М. : Дрофа, 2007. – 608 с.

УДК 343.97 : 343.611

Е. В. Александренко, кандидат юридических наук,
доцент Учебно-научного института подготовки
следователей и криминалистов
Киевского национального университета внутренних дел

ПОНЯТИЕ СЕРИЙНОГО СЕКСУАЛЬНОГО УБИЙСТВА

Рассмотрено понятие серийных убийств, их классификация. Проведен сравнительный анализ серийных убийств и серийных убийств на сексуальной почве. Предложено определение понятия серийного сексуального убийства, рассмотрены его основные признаки.

Ключевые слова: серийное убийство, массовое убийство, серийное сексуальное убийство, признаки отнесения убийств к серийным сексуальным.

Безусловно, каждое преступление является опасным, поскольку игнорирует естественное право человека на нормальную жизнь, свободную от каких-либо посягательств на его честь, достоинство, половую неприкосновенность, право обладания собственностью.

Однако наиболее опасными являются преступления, посягающие на жизнь человека – убийства. Среди них – серийные убийства, то есть совершенные неоднократно одним лицом или несколькими лицами. Опасность их состоит в том, что преступники лишают жизни многих людей, от преступления к преступлению вырабатывая и «шлифуя» свои преступные навыки, выбирая наиболее жестокие способы их совершения, и при этом долгое время оставаясь вне подозрения.

Серийные убийства принципиально отличаются от «обычных» убийств, мотивы которых зачастую понятны и объяснимы. К серийным убийствам по многочисленности жертв примыкают «массовые» убийства. Так называемые «массовые» («цепные») убийцы уничтожают много людей в одном месте на протяжении одних суток (учащийся в школе, устроивший стрельбу; человек, расстреливающий прохожих из окна дома). Классический пример массового убийцы – Чарльз Уитмен, расстрелявший с башни здания университета в штате Техас (США) десять человек [1, с. 8]. Разновидностью «массового» является «запойное» убийство – когда преступник совершает убийство, переезжая из одного места в другое (например, Чарльз Старквизер, убивший за 26 дней одиннадцать человек в разных городах США). Массовые убийцы, как правило, кончают жизнь самоубийством или погибают от рук обезвреживающих их полицейских, у них ярче проявляются явные патологические наклонности, которые достаточно легко диагностируются специалистами.

Что касается мотивов, мест и способов совершения преступлений, выбора жертв, то «серийные» убийства существенно отличаются от «массовых». Серийные убийцы являются самыми опасными и безжалостными, часто совершающими преступления с особой жестокостью. При этом убийц, совершающих серийные преступления по сексуальным мотивам, называют «маньяками». Свои действия они зачастую сопровождают определенным ритуалом, оставляют на месте преступления свой «автограф».

Входя в «азарт», они начинают своеобразную «игру» с правоохранительными органами, упиваясь ошибками оперативников, следователей, экспертов (Джек Потрошитель, С. Ткач, Г. Михасевич). Жертвами такой «игры» становится большое количество людей.

Термин «серийный убийца» впервые появился при расследовании преступлений Теодора Банди, на счету которого более пятидесяти убийств с изнасилованием (1974 – 1979 гг.) [1, с. 214]. Называть эти преступления «серийными» предложил агент ФБР Роберт К. Ресслер, указав на дополнительный их смысл – бесконечные сериалы по телевидению, которые заставляют зрителей с нетерпением ожидать каждого следующего эпизода [2]. В отечественной криминалистической литературе понятие «серийное убийство» сформулировал в 1991 году Ю.М. Самойлов, понимая под этим совершение лицом или группой лиц нескольких преступлений данного вида, имеющих логическую связь, один и тот же объект посягательства, одинаковый мотив, способ, место совершения преступления и т.д. [3].

Опасность таких преступлений состоит в том, что преступники действуют на протяжении многих лет и даже десятилетий. «Пологовский маньяк» С. Ткач, совершавший преступления на протяжении 1980 – 2005 гг., только в Украине убил более 100 девочек и женщин. Причем с годами преступники демонстрируют возрастание так называемого «коэффициента преступного действия» (в течение дня могут убить не одного, а несколько человек). Так, С. Головкин за месяц до задержания в 1992 году за один день убил троих мальчиков. А. Чикатило и С. Ряховский незадолго до задержания совершали по несколько убийств в день (как бы чувствуя приближающийся конец своим похождениям, они стремились «наверстать упущенное»).

Жертвами серийных убийств на сексуальной почве становятся люди разного возраста и социального положения (дети, взрослые, работающие или учащиеся, люди, ведущие антисоциальный образ жизни, и др.). Преступники готовят к преступлениям, создают соответствующие условия, оборудуют специальные места и помещения. Например, С. Головкин оборудовал для перевозки жертв багажник автомобиля, оббив его звуконепроницаемым материалом, и пыточный подвал под гаражом. Хотя преступники не всегда принимают меры к тщательному сокрытию следов преступления, часто эти преступления раскрываются, как свидетельствует практика, случайно.

Анализ литературных источников показал, что не существует общепринятого определения сексуального убийства. Встречаются различные термины: «сексуальное убийство», «убийство на сексуальной (половой) почве», «убийство по сексуальным (половым) мотивам», «сексуально-садистское убийство» [4; 5], «эротическое убийство» [6]. В частности, в Уголовном кодексе Германии предусмотрено «убийство из сладострастия» [7, с. 19]. В медицинской литературе также можно встретить определения: «убийство для удовлетворения сексуальной потребности», «убийство, связанное с сексуальными переживаниями и мотивами» [8; 9].

По мнению автора, основным при определении понятия «серийные сексуальные убийства» является выявление критерия отнесения убийства к данному виду. Следует согласиться с А.Л. Протопоповым, что таковым является удовлетворение половой страсти, совершаемое в различной форме: созерцание агонии жертвы, манипуляция с трупом, садистские, некрофильные и иные подобные действия. При этом половой акт может предшествовать убийству, следовать за ним или отсутствовать вообще. Его

отсутствие компенсируется истязанием, мучениями жертвы, ее смертью, являющейся неотъемлемой частью умысла преступника [7, с. 25].

Итак, серийные сексуальные убийства А.Л. Протопопов определяет как «неоднократные последовательные убийства, насчитывающие два и более эпизодов, совершаемые в различных местах с целью получения полового удовлетворения» [7, с. 27]. Спорным здесь является целесообразность включения в это определение словосочетания «различные места» и неясная трактовка слова «последовательные».

Н.А. Аверина и А.И. Скрыпников под серийными сексуальными убийствами понимают «разновидность сексуальных убийств, совершаемых одновременно одним лицом или группой лиц по предварительному сговору, – два и более случаев противоправного лишения жизни, которые связаны с сексуальными переживаниями, сексуальными влечениями или мотивами» [10].

Принимая во внимание в качестве основного критерия отнесения убийства к сексуальному – удовлетворение половой страсти, нет смысла акцентировать, чем именно эта необходимость была вызвана: удовлетворением, переживанием, влечением или мотивом (мотив – это уже влечение, вызывающее необходимость в совершении действий, приводящих к желаемому результату).

К числу серийных сексуальных убийств также относят те деликты, которые могут и не сопровождаться собственно сексуальными действиями, но по своему внутреннему содержанию и субъективному смыслу связаны с половой жизнью виновного, а также с его отношениями с представителями другого пола [11, с. 6 – 7]. Последнее представляется важным в определении понятия «серийные сексуальные убийства», поскольку, игнорируя выделенное, к таковым можно отнести и убийства, совершенные с целью сокрытия ряда (серии) иных половых преступлений, например, изнасилований.

Г. Буслаев под сексуальными убийствами понимает «убийства, совершенные лицами, имеющими психологическую установку на удовлетворение сексуальных потребностей в садистско-извращенной форме, – «сексуальными маньяками» [12].

Таким образом, вынося определение понятия «серийные сексуальные убийства», ученые едины только во мнении, что под серией таких убийств следует понимать количество эпизодов (два и более) и мотив (связанный с половой жизнью, получением сексуального удовлетворения). В отношении же других, очень важных, на наш взгляд, составляющих данного определения мнения ученых разнятся. Серийные сексуальные убийства (во временном отношении) делятся на «неоднократные последовательные» (А.Л. Протопопов) и «совершаемые одновременно» (Н.А. Аверина, А.И. Скрыпников). При этом ученые не говорят о причинах такой эпизодичности (ритмичности) преступных действий.

Представляется, что некоторые безусловные признаки убийств, относящихся к серийным (совокупность данных преступлений, последовательно и с определенным разрывом во времени совершенных одним и тем же лицом при совпадении мотива, цели, способа их совершения, но не связанных с получением полового удовлетворения), нельзя переносить на серийные сексуальные по следующим соображениям.

Совершенно правильным является то, что типичный способ, место нападения, орудия преступления и т. д. не должны быть определяющими и обязательными признаками серийности, так как полностью зависят от психологических особенностей

преступника, который (совершенствуя механизм нападения с целью облегчения его совершения, более умелого сокрытия его следов либо с целью усиления полового возбуждения) может изменить и место, и способ, и орудия преступления, продолжая нападать, например, на определенную возрастную категорию потерпевших [11, с. 7].

Подтверждением этого являются преступления, совершенные С. Ткачом, А. Чикатило, С. Головкиным, которые, безусловно, относятся к серийным сексуальным убийствам. Так, свои преступления С. Головкин совершал в разных местах (в лесу, случайно встретив жертву; специально выбрав место в лесу, куда приводил жертву; в подвале конезавода; в подвале собственного гаража), разными способами (перерезая горло ножом, путем повешения, удушения). Оборудовав подвал в гараже, куда обманным путем привозил в багажнике, оббитом звуконепропускаемым материалом, жертв (иногда нескольких одновременно), он, не боясь быть обнаруженным, долгое время истязал их, впоследствии умерщвляя жестоким способом (из обвинительного заключения по уголовному делу № 18/8373-86) [13].

При определении понятия «серийное сексуальное убийство» следует учитывать также то, что лишение жизни в этом случае осуществляется с целью завершения «сеанса получения сексуального удовлетворения». После этого обязательно следует определенный период воздержания от убийств (период «эмоционального покоя»), который может длиться довольно долгое время (дни, недели, месяцы и даже годы), и после которого опять подыскивается очередная жертва. Именно наличие данного фактора и отличает серийные сексуальные убийства от убийств по другим мотивам. Этот период «эмоционального покоя» может быть отслежен, замечен, установлен при анализе (сопоставлении) как материалов уголовных дел, так и отказных материалов, заявлений и сообщений о преступлениях. Безусловно, учет данного важного обстоятельства позволит уже в начале расследования проводить работу по установлению преступника в правильном направлении.

Совершение убийства может быть также средством получения сексуального удовлетворения, если иным (естественным) способом получить его для преступника является невозможным. Так, А. Чикатило совершал убийства как с целью подавления сопротивления жертвы, так и для получения сексуального удовлетворения от последующего совокупления с трупом (некрофилия).

Представляется, что в определении понятия преступлений данной категории речь также должна идти о совершении преступлений одним лицом, ибо только в таком случае возможно получение наибольшего сексуального удовлетворения (никто не мешает осуществлять самые изощренные фантазии маньяка).

Поэтому, из рассмотренных выше точнее всех представляется определение Г. Булаева [12], за исключением указания на садистско-извращенную форму преступления, так как она не обязательно сопровождает преступные действия (Г. Михасевич, С. Ткач, Джек-Потрошитель) и достаточно расплывчата для понимания (какие именно действия автор имеет в виду).

В итоге предлагается следующее определение понятия «серийные сексуальные убийства» – это два и более умышленных убийства, совершенные одним лицом с целью удовлетворения своих сексуальных потребностей, на протяжении определенного периода времени, которые могут прерываться периодом «эмоционального покоя»

преступника. При этом само убийство может выступать как средство к преодолению сопротивления жертвы и дальнейшему совершению с ней действий, направленных на получение сексуального удовлетворения (С. Ткач, А. Чикатило, С. Ряховский и др.), или как способ сокрытия собственно преступных действий сексуального характера – изнасилование, педофилия (С. Головкин).

Исходя из отличительных особенностей серийных сексуальных убийств, особыми должны быть и подходы к организации их раскрытия и расследования, а также методы осуществления этой деятельности.

Список использованной литературы

1. Лавров Н.Н. Маньяки: охотники на людей / Н.Н. Лавров. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2008. – 252 с.
2. Ressler R.K. Sexual Homicide: Patterns and Motives / R.K. Ressler, A.W. Burgess, J.E. Douglas. – Lexington, MA : D.C. Heath, 1988.
3. Самойлов Ю.М. Организация работы правоохранительных органов по раскрытию серийных убийств / Ю.М. Самойлов // Расследование убийств в зарубежных странах : сб. ст. – М. : Изд-во ВНИИ МВД СССР, 1991. – С. 60.
4. Антонян Ю.М. Сексуальные преступления / Ю.М. Антонян, А.А. Ткаченко. – М., 1993. – С. 211.
5. Афанасьев С.А. Криминалистическая характеристика и типовая программа расследования сексуально-садистских убийств : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / С.А. Афанасьев. – СПб, 1992. – С. 8.
6. Крафт-Эбинг Р. Половая психопатия / Р. Крафт-Эбинг. – М., 1996. – С. 314.
7. Протопопов А.Л. Расследование сексуальных убийств / А.Л. Протопопов. – СПб : Юридический центр Пресс, 2001. – С. 19.
8. Старович З. Судебная сексология / З. Старович. – М., 1991. – С. 122.
9. Антонян Ю.М. Криминальная сексология / Антонян Ю.М., Ткаченко А.А., Шостакович Б.В. – М., 1993. – С. 221.
10. Аверина Н.А. Раскрытие серийных преступлений против личности и убийств, совершенных по найму : учеб.-метод. пособ. / Н.А. Аверина, А.И. Скрыпников. – М. : ВНИИ МВД России, 1998. – С. 7.
11. Бродченко О.И. Психолого-криминалистическое обеспечение раскрытия серийных сексуальных преступлений : метод. пособ. / О.И. Бродченко, О.А. Логунова. – М., 2003. – С. 6 – 7.
12. Буслаев Г. Особенности расследования сексуальных убийств / Г. Буслаев // Законность. – 1999. – № 9. – С. 22.
13. Маньяки в Москве / [сост. Э. Максимовский, В. Рябинин]. – М. : Юстиция, 1996. – С. 141, 144, 160 – 161.

УДК 343.985

М.О. Янковий, кандидат юридичних наук,
доцент, начальник кафедри криміналістики
Одеського державного університету внутрішніх справ

ПЕРІОДИЗАЦІЯ РОЗВИТКУ ТЕОРІЇ ДОПИТУ

Проаналізовано генезис теорії допиту на різних етапах розвитку держави та права і криміналістики зокрема. Здійснено спробу виокремити періоди розвитку теорії допиту. Підкреслено необхідність подальшої розробки та законодавчого закріплення базових положень допиту з урахуванням напрямів і змісту раніше досліджених аспектів.

Ключові слова: допит, неправдиві свідчення, тортури, джерело доказів, фактичні дані, психологічний вплив, тактичні прийоми, судово-психологічна експертиза.

Теорії допиту у криміналістиці традиційно приділяється велика увага. Серед слідчих дій, що проводяться під час розслідування злочину, допит, як відомо, є найпоширенішим. Немає кримінальних справ, під час розслідування яких органи досудового слідства та суд не вдавалися б до допиту свідків, потерпілих, підозрюваних, обвинувачених і підсудних. Саме допит є основним засобом збирання й перевірки доказів, через що від його успішного проведення багато в чому залежить результат розслідування кримінальної справи.

«Допиту, – справедливо зазначає В.О. Коновалова, – належить одне з важливих місць у пізнанні об'єктивної істини, метою встановлення якої є діяльність судочинства» [1, с. 3].

Не протиставляючи допит іншим слідчим діям, можна з упевненістю стверджувати, що без кваліфіковано проведених допитів неможливо забезпечити успіх при розкритті злочинів. На користь цього свідчать дослідження В.К. Весельського: «Зі всього бюджету часу, що витрачається слідчим на провадження слідчих дій, саме на проведення допитів припадає понад 80%» [2, с. 1].

Тому не випадково проблема ефективності допиту і використання його результатів є однією з важливих у діяльності органів досудового слідства і дізнання, а залежно від того, наскільки добре слідчий (дізнавач) оволодів мистецтвом допиту, прийнято робити висновок про професійну майстерність останніх.

Багато зарубіжних і вітчизняних учених присвятили свої наукові розробки дослідженню допиту. Серед українських учених слід відмітити М.В. Бахарєва, В.Є. Богинського, В.К. Весельського, В.А. Журавля, О.О. Закатова, В.С. Комаркова, В.О. Коновалову, В.Ю. Шепітька, які на дисертаційному рівні досліджували різні аспекти допиту. Наукові праці зазначених учених дали можливість обґрунтувати основні положення теорії допиту. Однак вони не вичерпують багатоаспектність цієї проблеми, а лише утворюють фундаментальну базу для подальших досліджень.

Крім цього, слід зазначити, що більшість досліджень проводилася понад двадцять років тому й окремі їх положення не завжди повною мірою відповідають сучасному рівню розвитку науки та стандартам правової демократичної держави, в якій людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються найвищими соціальними цінностями [3].

Все викладене вище свідчить про необхідність подальшої розробки та законодавчого закріплення базових положень допиту з урахуванням напрямів і змісту раніше досліджених аспектів. Окрім того, необхідно враховувати не лише результати раніше проведених досліджень, а й історію виникнення та розвитку допиту, що і є метою цього дослідження.

Історія допиту пов'язана зі стародавніми державами світу. На зорі розвитку людства при розв'язанні конфліктів не існувало процедур процесуального характеру. Обвинувально-змагальний процес, що мав місце у той час у всіх країнах Стародавнього Сходу, вимагав при вирішенні суперечки вислуховувати показання сторін. У законах вавилонського царя Хаммурапі (1792 – 1750 рр. до н. е.), що дійшли до нашого часу, згадується про відповідальність свідка, який дає неправдиві свідчення: «Якщо людина виступить у судовій справі як свідок про злочин і не доведе своїх слів, то, якщо ця судова справа про життя, цю людину повинні вбити» [4, с. 12].

В оцінці показань свідка панував критерій його якісної значущості. Це було немимучим для поділеного на касти суспільства. Важливим було не те, про що свідчать, а хто свідчить. Спеціаліст з історії Вавилонії М.А. Дандамаєв зазначає, що вільні вавилонянки, не дивлячись на своє привілейоване положення, не могли виступати свідками, не кажучи вже про можливість свідчення вавилонянок-рабинь [5, с. 4].

Важливість показань свідків у встановленні судової істини збереглася на довгі роки. Підтвердженням цього є закони Ману, які були складені у першому столітті до н. е. в Індії. Оцінюючи показання свідків, суддя повинен був стежити за їхніми рухами, голосом, жестами. Крім цього, враховувалась і належність свідків до певної кастової групи (варни). У разі прийняття свідком клятви, в судовому процесі брали участь жерці.

У вавилонському та індійському праві неодноразово згадується звичай судових випробувань при допиті або ордалій. Підозрюваний повинен взяти в руки вогонь або зануритися у воду, маючи зв'язані певним чином руки. Той, кому палаючий вогонь не обпікав руки і кого вода не підіймала догори, вважався невинуватим.

Римське право в період свого розквіту (3 ст. до н. е. – 3 ст. н. е.) вже мало розвинені найважливіші правові інститути. Із часів Цицерона (106 – 43 рр. до н. е.) у промовах спостерігалися дослідження доказів. Показання свідків заносилися до протоколу. Кількість свідків по справі не могла бути менше двох. Свідками були лише вільні люди. Неповнолітні й близькі обвинуваченого не мали права свідчити. Показання рабів бралися до уваги, якщо вони свідчили під тортурами.

За часів Юлія Цезаря тортури почали застосовуватися і до вільних громадян і поступово стали основним засобом допиту під час отримання показань від обвинувачених і свідків.

Таким чином, до кінця імператорського періоду катування як засіб одержання показань вже почало застосовуватися, відповідно і допит у такий спосіб отримав свою першу регламентацію.

Численні дослідження державно-правового розвитку скіфської доби як античними, так і багатьма сучасними істориками-скіфологами, містять мало відомостей про стан кримінально-правових відносин, зокрема допиту.

Кінець епохи Стародавнього світу, ознаменований загибеллю Римської імперії, і початок нового періоду – Середньовіччя, незважаючи на різноманітність форм

становлення феодальних відносин і державності в різних країнах світу, не принесли допиту принципів змін. Обвинувачений продовжував перетворюватися в об'єкт дослідження, від якого в умовах фізичного впливу можна було отримати потрібні свідчення. Зусилля допитувачів були спрямовані на отримання від обвинуваченого визнання вини, що вважалось найважливішим доказом. Набуло розвитку особливе мистецтво допиту, засноване на життєвій психології: певний вираз обличчя, жести та інші зовнішні прояви почуттів детально описувалися у протоколі і їм надавалося доказового значення.

У країнах Європи поступово розвивається новий вид процесу – слідчий (інквізиційний). Згодом його елементи утверджуються і в церковних судах. Новий кодекс, що мав офіційну назву «Кримінально-судове Уложення імператора Карла V Священної Римської імперії» (Німеччина), більш відомий як «Кароліна», передбачав провадження спеціального слідства (*inquisitio generalis*). Серед основних слідчих дій кодексу були детальний допит свідків та «сумарний» допит обвинуваченого. Якщо обвинувачення передбачало смертну кару, проводився так званий «допит підсудного по пунктах», за результатами якого суд приймав рішення про допит з тортурами. Таким чином, допит отримав нове законодавче закріплення. З одного боку «Кароліна» узаконив допит з тортурами, а з другого – обмежив його застосування: «Без достовірних доказів ніхто не повинен піддаватися допиту з тортурами» [6, с. 182].

Крім того, важливе значення «Кароліни» полягає в її перших рекомендаціях з тактики допиту. Суддям рекомендувалося вдаватися до неясних або навіть «пасткових» запитань. Також під час допиту було заборонено повідомляти обвинуваченому дійсні обставини справи [7, с. 278].

У Київській Русі конфлікти розв'язувалися через судовий поєдинок («поле») і за допомогою ордалій, тобто випробування водою і залізом. Ф.І. Леонтович у своїх дослідженнях зазначає: «Кто вытерпит муку, тот считается правым» [8, с. 204].

Показання свідків були основним джерелом доказів. Перший відомий кодифікований збірник законів «Руська Правда» поділяє свідків на послухів і видоків.

У літературі немає єдиної думки з приводу того, що являють собою послухи і чим вони відрізняються від видоків. Одні вчені не бачать між ними різниці, інші вважають послухів свідками по слуху, а видоків – очевидцями, тобто свідками факту. На думку більшості дослідників, послухами могли бути тільки вільні люди і лише в окремих випадках – боярські тіуни або закупи [9, с. 88; 10, с. 213].

Царський судебник 1550 року поклав край послушеству, поступово почали зникати всі види ордалій, в тому числі і «поле».

До обвинувачених застосовувався допит, а для одержання зізнання у злочині – катування, очна ставка. Ці засоби одержання показань відомі й Соборному Уложенню 1649 року. Відповідно до нього процес по кримінальних справах порушувався і проводився з ініціативи державних органів. На допитах і очних ставках з'ясовувалися обставини скоєння злочину, за необхідності – застосовувалися тортури до всіх соціальних верств населення, хоча й враховувалося станове положення та вид злочину. Лише до жінок тортури застосовувалися у меншому обсязі.

З початком реформ Петра I у Росії розпочалася епоха розшукового процесу. У 1697 році Петро I видав указ, в якому різко засудив чинний на той час змагальний процес,

назвавши його великою тяганиною: «... в судах ...многая волокита и напрасныя харчи и убытки и разоренье,...а ябедникам и ворам поживки» [11, с. 104 – 105].

Заслуговує уваги категорична позиція Петра I щодо показань свідків: «А буде же кто свидетель скажет во свидетельстве лживо, и про то сыщется ж: и за то его ложное свидетельство казнить смертию ж» [11, с. 105]. Зазначене ще раз підкреслює надзвичайну важливість показань свідків у встановленні істини по справі.

Історія вітчизняної юриспруденції знає лише короткі періоди, протягом яких акцент перенесено з одержання «пізнавальних» показань на пошук інших доказів у справі. Таким був час судової реформи Олександра II, що почалася у 1861 році, коли за це боролися такі видатні вчені та юристи-практики як В.Д. Спасович, Л.Є. Владимиров, М.С. Таганцев, Д. Г. Тальберг, М.Д. Сергієвський.

Післяреволюційна історія виокремлює декілька періодів: перший період тривав з 1917 року по 1929 рік (до кінця непу) – становлення тактики допиту. Він характеризувався значною увагою до показань свідка й обвинуваченого. Необхідно зазначити, що така увага здебільшого була зумовлена значними досягненнями у сфері психології людини таких відомих вчених, як В.М. Бехтерев, І.П. Павлов, І.М. Сеченов, О.О. Ухтомський, О.Р. Лурія.

Другий період розвитку теорії допиту охоплює час з 1929 року до початку 50-х років. Він характеризується застоєм у науковому розвитку теоретичних основ криміналістики, у тому числі й допиту. Лише на початку 30-х років в юридичній літературі спостерігалось активне обговорення питань тактики допиту для отримання максимально повних і достовірних відомостей по справі, що розслідується [12].

Політичні зміни у житті суспільства негативно вплинули на розвиток криміналістики. Тоталітаризм не мав потреби у розвитку психологічної науки. Відповідні установи з вивчення злочинності були ліквідовані або реорганізовані, різко скоротилися і дослідження з психології особистості та поведінки людини. Про нагальні проблеми теорії допиту, зокрема його психологічний аспект, було надовго забуто. В юриспруденції почала домінувати концепція А.Я. Вишинського – «зінання – цариця доказів», яка потім на довгі роки стала панівною у вітчизняній криміналістиці.

Третій період у теорії допиту припадає на час, названий «відлигою», коли наголошувалося на доказовому пізнанні події злочину [13, с. 85]. Не випадково Кримінально-процесуальний кодекс, що набрав чинності 1 січня 1961 року, містив спеціальну норму, яка вказувала на те, що визнання обвинуваченим власної вини не може бути основою доказів його вини.

У цей період було видано багато наукових праць, пов'язаних з теорією допиту, вивченням особистості допитуваного та врахуванням його індивідуальних особливостей. Низка таких робіт і до сьогодні є класикою вітчизняної криміналістики. До них, безперечно, належать наукові праці М.І. Порубова, в яких чимало уваги приділено проблемам психології допиту. Він одним з перших розглянув саме поняття допиту комплексно, визначивши допит як багатопланову, складну процесуальну дію, що має криміналістичний, організаційний, психологічний та етичний аспекти. Кваліфіковане провадження допиту вимагає не тільки знання закону й творчого його застосування, але й життєвого досвіду, уміння інтерпретувати й варіювати різні чинники впливу на особу з урахуванням її індивідуально-вікових особливостей [14, с. 4].

Розглядаючи допит як комплексну дію, М.І. Порубов доводить, що з точки зору кримінального процесу і криміналістики це засіб доказування і процес отримання доказів, з точки зору психології – процес специфічного спілкування, а з точки зору інформатики (за часів М.І. Порубова інформатику називали кібернетикою) – процес отримання інформації, що має значення для справи. Крім цього, допит – соціальне явище, що має етичну і виховну сторони.

Наступний етап розвитку теорії допиту (кінець 80-х років минулого століття) характеризується спробою модернізації основних аспектів цієї процесуальної дії. У дослідженні допиту того часу виділялося три напрями:

- дослідження з організації допиту (системний підхід, стадії допиту тощо);
- проблеми інформаційного насичення допиту;
- проблеми психологізації допиту.

У рамках зазначених напрямів нерідко виконуються і сучасні дослідження з теорії допиту.

З кінця ХХ ст. спостерігається підвищений науковий інтерес до проблеми допиту як способу одержання показань, особливо свідків. Властивості, доказова значущість та оцінка відомостей, що надаються свідком, розглядаються у поєднанні з його правовим статусом, проблемою забезпечення прав, законних інтересів і безпеки не тільки свідків, а й інших осіб, залучених до провадження по кримінальній справі. Паралельно проводяться дослідження проблеми впливу особистих якостей допитуваного на якість повідомлюваних ним відомостей, а також психології формування показань, що отримуються під час допиту.

Останнім часом більш широкого використання набуває судово-психологічна експертиза, що встановлює можливість особи сприймати, зберігати в пам'яті і відтворювати відомості про факти, які підлягають доказуванню, тобто встановлює можливість надавати правдиві свідчення допитуваними особами, а отже, є експертизою «правдивих свідчень» [15, с. 44; 16, с. 157].

Проаналізувавши розвиток інституту допиту, можна дійти висновку, що він має глибоке історичне коріння і, безсумнівно, стоїть у джерел зародження криміналістики, у тому числі і в Україні.

Список використаної літератури

1. Коновалова В.Е. Допрос: тактика и психология / В.Е. Коновалова. – Харьков : Консум, 1999. – 157 с.
2. Весельський В.К. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / В.К. Весельський. – К., 1999. – 20 с.
3. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. – К. : Преса України, 1997. – 80 с.
4. Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран / [под ред. З.М. Черниловского]. – М. : Юрид. л-ра, 1984. – 472 с.
5. Дандамаев М.А. Свидетельские показания рабов в суде в Вавилонии VI в. до н.э. / М.А. Дандамаев // Вестник древней истории. – М. : Наука, 1968. – № 1. – С. 3 – 12.
6. Історія держави і права зарубіжних країн / [за ред. В.Д. Гончаренка]. – К. : Ін Юре, 2002. – 716 с.
7. Чельцов-Бебутов М.А. Курс советского уголовно-процессуального права. Очерки по истории суда и уголовного процесса в рабовладельческих, феодальных и буржуазных государствах / М.А. Чельцов-Бебутов. – М. : Госюридиздат, 1957. – 840 с.

8. Леонтович Ф.И. Русская Правда и Литовский Статут, в видах настоятельной необходимости включить литовское законодательство в круг истории русского права / Ф.И. Леонтович // Антологія української юридичної думки. – К. : Юрид. книга, 2002. – Т. 2. – С. 155 – 223.

9. Гончаренко В.Д. Історія держави і права України / Гончаренко В.Д., Рогожин А.Й., Святоцький О.Д. – К. : Ін Юре, 2003. – Т. 1. – 656 с.

10. Гальперин С.Д. Очерки первобытного права / С.Д. Гальперин. – Спб., 1893. – 300 с.

11. История государства и права России в документах и материалах. С древнейших времен по 1930 г. / [автор – сост. И.Н. Кузнецов]. – 2-е изд. – Минск : Амалфея, 2003. – 640 с.

12. Брусиловский А.Е. Свидетельские показания в качестве судебных доказательств / А.Е. Брусиловский, М.С. Строгович // Методика и техника следственной работы : сб. статей. – К., 1934. – С. 142 – 166.

13. Эйсман А.А. Логика доказывания / А.А. Эйсман. – М. : Юрид. л-ра, 1971. – 112 с.

14. Порубов Н.И. Научные основы допроса на предварительном следствии / Н.И. Порубов. –3-е изд., перераб. – Минск : Выш. шк., 1978. – 176 с.

15. Переверза О. Подолання завідомо неправдивих показань допитуваного за допомогою експертиз в ході досудового слідства / О. Переверза // Право України. – 2003. – № 12. – С. 43 – 44.

16. Манивлец Э.Е. Процессуальные особенности назначения судебно-психологической экспертизы / Э.Е. Манивлец // Криміналістичні та процесуальні проблеми, що виникають під час проведення слідчих дій : міжнар. наук.-практ. конф., 24 листоп. 2006 р. : тези доп. – Донецьк, 2006. – С. 155 – 158.

УДК 340.115:342.9/343.2/.7

С.І. Саєнко, заступник начальника кафедри
Луганського державного університету внутрішніх справ
імені Е.О. Дідоренка

МЕТОДОЛОГІЯ ЯК СКЛАДОВА НАУКИ ДЕЛІКТОЛІСТИКИ

Розглянуто особливості розвитку методології деліктолістики; наведено сутнісну характеристику методу пізнання причин і умов виникнення та поширення злочинності, адміністративної, дисциплінарної та цивільно-правової деліктності, прийомів і способів протидії цим асоціальним проявам; досліджено взаємозв'язок методології деліктолістики з іншими науками; запропоновано визначення прийомів, принципів і правил наукового пізнання в деліктолістиці.

Ключові слова: деліктність, деліктолістика, методологія, метод, наука, прийоми наукового пізнання.

Наукове пізнання, як відомо, не може бути об'єктивним без належної методології. Тому проблеми методології в будь-якій науці повинні займати дуже важливе місце. Важливе значення має методологія і для теоретичних досліджень у сфері деліктолістики.

На жаль, між різними науковими школами на сьогодні не досягнуто єдності у розв'язанні низки методологічних проблем. У центрі дослідницьких дискусій такі основні питання: Що слід розуміти під методологією науки? Як методологія співвідноситься з методом (методами) теоретичного пізнання? З яких елементів складається методологія? Які зв'язки існують між методологіями різних галузевих наукових напрямів?

Термін «методологія» походить від грецьких слів «methodos» і «logos». «Methodos» у стародавніх греків – «спосіб пізнання, дослідження». «Logos» – «поняття, думка, розум» [1, с. 419, 450]. Базуючись на цих визначеннях, деякі автори вважають, що методологія є теорією методу (методів) теоретичного пізнання (вченням про метод (методи) такого пізнання). Так, на думку В.М. Сириха, «методологія» (у точному значенні цього слова) є вченням про методи, особливою наукою, завданням якої є розробка та удосконалення системи прийомів, способів наукового пізнання (з урахуванням семантичного значення такої її складової як «логос» – учення, думка, поняття). Самі ж методи знаходяться поза методологією науки. Тому, як стверджує автор, «необхідно чітко і послідовно розрізнити такі якісно різні компоненти науки, як метод і методологія» [2, с. 361].

Окремі науковці фактично отожднюють методологію з методом (методами) науки. Зокрема, М.М. Марченко, досліджуючи проблематику теорії держави і права, зазначає, що методологія є системою особливих прийомів, принципів і способів вивчення загальних закономірностей виникнення, становлення та розвитку державно-правових явищ [3, с. 21].

Оскільки поняття методології науки, у тому числі деліктолістики, дуже тісно пов'язано з поняттям її методу (методів), то перш ніж дати власну оцінку наведеним науковим позиціям необхідно з'ясувати, що слід розуміти під методом наукового пізнання.

У філософській літературі метод пізнання зазвичай визначається як шлях, спосіб, знаряддя, засіб пізнання. За кожним конкретним методом стоять певні прийоми,

принципи, правила пізнання. Наприклад, А.П. Шептулін зазначає, що метод пізнання характеризує система правил (вимог), які сформульовані на основі знання закономірностей досліджуваної сфери дійсності та орієнтують людину в її пізнавальній діяльності [4, с. 10].

Так само трактується метод пізнання і в дослідженнях з юридичної проблематики. Необхідно лише зазначити, що розкриваючи зміст поняття методу пізнання, юристи-науковці використовують найрізноманітнішу термінологію. При цьому не всі автори вкладають однаковий зміст у терміни, що використовують під час наукових досліджень. Відповідно, різноманітність та неоднакове сприйняття різними науковцями термінів при розкритті поняття методу пізнання не сприяє його однозначній інтерпретації в юридичній науці та практиці, що вкрай необхідно.

Авторське уявлення про методи деліктолістики та термінологію, яка повинна використовуватися для розкриття їх змісту, полягає в тому, що метод деліктолістики – дія або система дій, які спрямовані на теоретичне пізнання причин і умов виникнення та розповсюдження злочинності, адміністративної, дисциплінарної та цивільно-правової деліктності, прийомів і способів протидії цим асоціальним проявам. Необхідність їх здійснення впливає з вироблених наукою прийомів пізнання, за кожним з яких стоять певні принципи та правила пізнання.

Під прийомами пізнання необхідно розуміти окремі дії, спрямовані на вирішення науково-дослідних завдань деліктолістики. Принципи пізнання в деліктолістиці – це визначальні положення теорії методу пізнання, що вимагають від суб'єкта, який пізнає, здійснення певних дій. Правила ж пізнання – це відповідні нормативи, що визначають порядок проведення наукових досліджень деліктолістичної спрямованості та спонукають науковця до здійснення тих чи інших дослідницьких процедур. За кожним конкретним методом деліктолістики – своя сукупність прийомів.

Досліджуючи характер методів деліктолістики, перш за все слід виходити з того, що ці методи є методами наукового пізнання причин і умов виникнення та розповсюдження злочинності, адміністративної, дисциплінарної та цивільно-правової деліктності, прийомів і способів протидії цим асоціальним явищам. Вони за своєю сутністю є суб'єктивним явищем, тобто результатом творчої діяльності вчених, які займаються дослідженнями деліктолістичної проблематики (криміналістів, адміністративістів та ін.).

За такого підходу слід також враховувати те, що методи деліктолістики повинні опиратися на об'єктивну основу, тобто на вже пізнані науковцями закономірності об'єкта пізнання. Звідси і обґрунтоване використання у філософській літературі поняття «правильності» наукового методу [5, с. 81]. Отже, «правильними» повинні визнаватися лише такі методи деліктолістики, які базуються на пізнаних об'єктивних закономірностях. Тільки «правильні» методи можуть привести до істинного пізнання причин і умов виникнення та розповсюдження злочинності, адміністративної, дисциплінарної та цивільно-правової деліктності, прийомів і способів протидії зазначеним асоціальним явищам.

Розкривши поняття методу деліктолістики, означимо відношення до розуміння методології цієї науки. З одного боку, підтримується позиція дослідників, які виходять з того, що методологія будь-якої науки є вченням (теорією) про методи теоретичного

пізнання. З другого боку, не можна погодитися з думкою про те, що методологія та методи пізнання є «різнопорядковими» поняттями. Швидше за все це поняття одного ряду. Разом з тим ці поняття не є тотожними, бо поняття методології ширше за поняття методу (методів) пізнання. Це зумовлено тим, що методологія деліктології як певна сфера наукового знання не зводиться лише до методу теоретичного пізнання причин і умов виникнення та розповсюдження злочинності, адміністративної, дисциплінарної та цивільно-правової деліктності, прийомів і способів протидії цим асоціальним явищам. Метод пізнання становить лише серцевину (центральної частини) методології деліктології, кінцевий результат, отриманий у процесі відповідних наукових досліджень, що здобув своє визнання в науковому середовищі і придатний для практичного застосування. Більшу за обсягом частину методології становлять різного роду емпіричні знання, теоретичні положення, наукові припущення, обґрунтування та пояснення вже визнаних методів пізнання, без чого будь-яка теорія не може існувати й успішно розвиватися. З викладеного випливає відповідь на питання про зв'язок методології деліктології з іншими науками.

Досліджуючи ці зв'язки, необхідно зазначити, що єдиної для всіх наук методології не існує. Кожна конкретна наука має свою власну методологію. Цієї думки дотримується, наприклад, О.П. Шептулін. Для нього методологія не є єдиною та цілісною наукою, а поділяється на різновиди залежно від того, які методи (загальні, загальнонаукові або окремі) вона розробляє і яку конкретну науку обслуговує. «Оскільки кожна наука має свій особливий предмет, вона неминуче створює свій метод дослідження, у вимогах якого відбивається специфіка її предмета, а значить створює свою методологію», – зазначає автор. Цю методологію дослідник називає «окремонауковою», що має різновиди відповідно до кожної окремої конкретної науки. Вирішуючи методологічні проблеми стосовно цієї науки, «окремонаукова» методологія органічно входить до змісту цієї науки та розробляється її представниками [4, с. 13].

Підтримуючи обґрунтованість позиції О.П. Шептуліна і застосовуючи наведені ним аргументи до деліктології, можна дійти висновку, що остання має свою власну методологію, яка містить загальні для всіх наук методологічні розробки філософської науки, методологічні положення юридичних та інших (окрім філософії) неюридичних наук, а також результати власних методологічних досліджень.

Звичайно, розглянуті проблеми потребують свого подальшого вивчення, а тому висловлені думки можуть бути з часом відкориговані, оскільки, як відомо, істина може народитися лише в дискусії.

Список використаної літератури

1. Сучасний словник іншомовних слів [уклад. О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк]. – К. : Довіра, 2006. – 789 с.
2. Сырых В.М. Логические основания общей теории права : в 2 т. / В.М. Сырых. – М. : Юрид. дом «Юстицинформ», 2000. – Т. 1 : Элементный состав. – 528 с.
3. Общая теория государства и права. Академический курс в 2 т. – М. : Зерцало, 1998. – Т. 1 : Теория государства. – 416 с.
4. Шептулин А.П. Диалектический метод познания / А.П. Шептулин. – М. : Политиздат, 1983. – 320 с.
5. Копнин П.В. Диалектика как логика и теория познания / П.В. Копнин. – М. : Наука, 1973. – 324 с.

УДК 343.982.3

Є.Ю. Свобода, старший викладач
Київського національного університету
внутрішніх справ України

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ КРИМІНАЛЬНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ: НАУКОВІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ АСПЕКТИ

Розглянуто питання щодо розвитку кримінальної реєстрації, криміналістичних обліків, наукових та методологічних основ кримінальної реєстрації, системи кримінальної реєстрації, проблеми диференціації обліків.

Ключові слова: кримінальна реєстрація, облік, система кримінальної реєстрації, криміналістичний облік, довідково-допоміжний облік.

Однією з дискусійних галузей криміналістики, що потребує ретельної теоретичної розробки і має важливе значення для практичної діяльності правоохоронних органів, є вчення про кримінальну реєстрацію.

Відомо, що розвиток науки неможливий без формування її наукових та методологічних основ. Становлення й розвиток наукових основ кримінальної реєстрації та криміналістичних обліків, формування їх методології започатковані у 20-ті роки ХХ ст. і були органічно пов'язані з розвитком та становленням криміналістики як юридичної науки.

Роботи Б.М. Шавера (про предмет та методи радянської криміналістики, 1938 р.), С.М. Потапова («Введение в криминалистику», 1946 р.), А.І. Вінберга («Основные принципы советской криминалистической экспертизы», 1949 р., «Криминалистическая экспертиза в советском уголовном процессе», 1956 р.), докторські дисертації С.П. Мітричева («Основные теоретические вопросы советской криминалистики», 1954 р.) і О.М. Васильєва («Основы следственной практики», 1960 р.), а також монографічні дослідження Б.М. Комаринця, С.І. Тихенка, Л.В. Ароцкера, О.Н. Колісниченка, В.Я. Колдіна, М.Я. Сегая, В.К. Лисиченка, І.М. Лузгіна, І.Ф. Крилова, М.О. Селіванова, О.О. Ейсмана, В.О. Коновалової, М.В. Салтевського не тільки стали теоретичним підґрунтям криміналістики як юридичної науки, а й містили у собі структурні елементи її теорії.

Водночас з розвитком теорії і практики криміналістики вдосконалювалися та поповнювалися теоретичні положення, прийоми і методи застосування можливостей криміналістичних обліків слідів і речових доказів, формуючи один з розділів криміналістичної техніки та одну з її окремих теорій [1, с. 162].

Тлумачення поняття «кримінальна реєстрація» у криміналістичній літературі не наводилося, автори спочатку обмежувалися тільки тим, що вона є одним з ефективних засобів планомірної боротьби зі злочинністю [2, с. 8].

У 1924 р. І.М. Якімов визначив кримінальну реєстрацію як облік «злочинного елемента країни з метою відшукування найкращих способів боротьби зі злочинністю та знешкодження самих злочинців» [3, с. 6].

Методи (або способи) реєстрацій він розподілив на основні та додаткові, вважаючи, що «всі зазначені способи реєстрації – дактилоскопія, словесний портрет і сигналітична

фотографія – базуються на емпіричному положенні, що кожній людині властива фізична індивідуальність, завдяки якій її завжди можна відрізнити від інших, хоча і дуже схожих людей. Крім властивої їй від народження індивідуальності, людина протягом свого життя набуває навичок та звичок, за якими її легко впізнати (хода, манери, жести, почерк, автоматичні рухи, голос, погляд тощо). У результаті всі методи реєстрації настільки вірні і безпомилкові, наскільки не доведена можливість повної фізичної тожності двох людей, чого для практичної мети більше ніж достатньо» [4, с. 29, 97].

Саме з цього часу поняття кримінальної реєстрації стає атрибутом підручників з криміналістики.

У подальшому своє тлумачення поняття кримінальної реєстрації запропонували М.В. Терзієв, Б.І. Шевченко, А.І. Вінберг, Р.С. Белкін, В.О. Образцов та інші науковці.

Наприклад, Р.С. Белкін перший порушив питання про необхідність заміни терміна «кримінальна реєстрація» на «криміналістична реєстрація» і сформулював основні положення вчення про криміналістичну реєстрацію як особливу криміналістичну теорію, визначив її структуру. На його думку, криміналістична реєстрація – це «система криміналістичних обліків конкретних об'єктів – носіїв інформації, що використовується для розкриття, розслідування злочинів та запобігання їм».

Так, В.О. Образцов вважає, що криміналістична реєстрація визначається як науково обґрунтована інформаційна спецсистема, створена для збирання, обліку, накопичення, обробки даних про злочин та деякі інші об'єкти з метою подальшого їх використання правоохоронними органами для пошукових, в тому числі розшукових, ідентифікаційних та інших цілей. У цьому визначенні поняття реєстрації пов'язується з інформаційною спеціальною системою, яка є єдиним взаємопов'язаним комплексом, а не простою сукупністю різноманітних обліків, що здебільшого відображає реальний стан і тенденції розвитку реєстрації – інтеграції облікових даних [5, с. 117].

Вважаємо, що поняття «кримінальна реєстрація» повніше розкриває зміст реєстрації взагалі, яка в свою чергу складається з криміналістичних обліків.

Питання становлення кримінальної реєстрації є з одного боку науковим, а з іншого – організаційним. Так, для того, щоб створити ефективно діючу систему кримінальної реєстрації обліків, необхідно:

- зайнятися науковою розробкою такої системи;
- організувати для її реалізації спеціальний апарат;
- підготувати необхідну кількість фахівців відповідного профілю, які здатні забезпечити функціонування системи;
- забезпечити працівників органів внутрішніх справ, які здійснюють ведення обліків, необхідними технічними засобами та обладнанням.

Сьогодні можна стверджувати, що кримінальна реєстрація сформувалася як одна з найважливіших окремих криміналістичних теорій. Більше того, саме з кримінальної реєстрації розпочалося формування наукової криміналістики.

Кримінальна реєстрація – це система матеріальних об'єктів (колекцій, картотек, баз даних, інших сховищ інформації) і практична реєстраційна діяльність.

Вчення про кримінальну реєстрацію є науковою основою всієї системи криміналістичних обліків. Воно базується на матеріалістичному розумінні навколишнього світу, законах діалектики і теорії пізнання. Розвиток кримінальної реєстрації органічно

пов'язаний з теорією криміналістичної ідентифікації, вченнями про механізм слідоутворення і способи вчинення злочинів та фіксацію доказової інформації. Функціональна складова вчення про кримінальну реєстрацію, відповідно, опирається на окремі положення науки управління, пов'язані з організацією і функціонуванням інформаційних систем, проблемами їх автоматизації й удосконалення, і у своєму розвитку повинна відображати розвиток системи криміналістичних обліків, їх організаційні форми і технічне забезпечення.

Окремою криміналістичною теорією вчення про кримінальну реєстрацію є систематизоване знання про певне коло об'єктів і явищ реального світу: види кримінальної реєстрації, їх зв'язки між собою та з іншими техніко-криміналістичними засобами, характер і зміст інформації, що зберігається, принципи, способи і форми її систематизації, збереження, пошуку і передачі, оптимальна організація та управління реєстраційними апаратами тощо. У широкому розумінні об'єктом цієї теорії є кримінальна реєстрація як різновид практичної діяльності у боротьбі зі злочинністю.

При цьому завдання боротьби зі злочинністю, з одного боку, і нові науково-технічні досягнення, що засвоюються криміналістами, з іншого боку, об'єктивно зумовлюють практичну потребу і реальну можливість істотно розширити коло об'єктів, що реєструються, більш детально вивчати і фіксувати їх загальні та окремі ознаки, виявляти систему взаємозв'язків цих ознак.

З огляду на те, що практичне використання криміналістичних обліків під час розслідування злочинів повинно здійснюватися відповідно до принципів та норм кримінального процесу, виняткового значення набуває вирішення питання про можливість використання результатів перевірок за масивами обліків як джерела доказів у справі, що потребує перегляду окремих загальноприйнятих методологічних засад і практичних прийомів кримінально-процесуального провадження.

Сьогодні організаційно-правову основу криміналістичних обліків становлять положення нормативно-правових актів, у тому числі розроблені з метою реалізації положень п. 13 ст. 11 Закону України «Про міліцію», яким міліції надається право «вести профілактичний облік правопорушників, криміналістичний та оперативний облік в обсязі, структурі й порядку, що визначаються завданнями, покладеними на міліцію», Законів України «Про судову експертизу», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про інформацію», а також положення відомчих нормативно-правових актів (наказів, інструкцій, настанов).

Разом з тим необхідно зазначити, що в цілому законодавча база кримінальної реєстрації в Україні значно відстає від аналогічних баз розвинутих країн світу.

Система реєстрації як об'єднання підсистем – криміналістичних обліків – знаходиться у стані постійного розвитку і вдосконалення.

Диференціація обліків розпочалася у 70-х роках ХХ ст., коли завдяки зусиллям Р.С. Белкіна, М.В. Салтєвського, І.М. Євсюгіна та інших було визнано концепцію щодо вирізнення криміналістичної реєстрації, тобто відокремлення інформаційно-пошукових обліків від кримінальної статистики. У подальшому поділ кримінальної реєстрації на окремі види та розділи продовжився.

Диференціація обліків, надання деяким з них (зокрема тим, ведення яких потребує спеціальних знань) статусу окремої складової кримінальної реєстрації особливо

актуальні у зв'язку з необхідністю підвищення ефективності обліків шляхом застосування сучасних досягнень комп'ютерної техніки, адже для їх автоматизації необхідні спеціальні програмно-апаратні комплекси, здатні розпізнавати ідентифікаційні ознаки об'єктів – носіїв криміналістичної інформації.

У цьому контексті останнім часом виділяють дві взаємопов'язані тенденції розвитку криміналістичних обліків (як у науковому, так і практичному напрямках): диференціація обліків, виділення деяких з них у окрему галузь криміналістичної техніки, автоматизація процесу пошуку і надання інформації.

Зрозуміло, що криміналістичні обліки відрізняються один від одного обліковими даними, а також способами і формами їх зосередження і систематизації.

Облік – це не тільки зафіксовані дані, а й процедура, що передбачає дії зі збору, реєстрації інформації, її систематизації, збереження та пошуку [6, с. 368 – 369].

Об'єкт реєстрації визначає вид криміналістичного обліку. З появою нових об'єктів реєстрації з'являються нові види обліку. Варто усвідомлювати, що до одного і того самого об'єкта – джерела інформації можуть належати різні за видом об'єкти – носії, кожний з яких започатковує самостійний вид обліку. Так, наприклад, невідомі злочинці можуть обліковуватися за слідами пальців з місць подій, способом дій, відомі особи – за алфавітно-дактилоскопічним обліком, дактилоскопічним обліком, за прикметами тощо.

Система обліків формувалася протягом багатьох років ще в період колишнього СРСР. Запроваджена тоді адміністративно-командна система управління всіма сферами життєдіяльності суспільства, у тому числі правоохоронними органами та їх структурно-функціональними підрозділами, відобразилася і на організаційній побудові видів криміналістичних обліків та рівні їх централізації – вони поділялися на загально-союзні, республіканські, обласні й місцеві обліки (причому часто облікові дані дублювалися на різних рівнях).

Сучасна система кримінальної реєстрації охоплює понад 30 видів різних за походженням і особливостями об'єктів. Кожний з видів обліків побудований за певними класифікаційними ознаками об'єктів і здійснюється через їх опис, фотографування та натурно-колекційну систематизацію у вигляді реєстраційних карток, альбомів, колекцій, магнітних стрічок, дискет, дисків, а також інформаційно-довідкових банків даних тощо.

Диференціація обліків здійснюється за їх цільовим призначенням й особливостями об'єктів, які обліковуються, способами виявлення і фіксації ознак, що характеризують об'єкти обліку, особливостями організації обліків.

У цілому система кримінальної реєстрації достатньо складна, тому не може бути оформлена у вигляді універсальної класифікації.

Найбільш повною класифікацією сьогодні є класифікація об'єктів кримінальної реєстрації, запропонована С.О. Ялишевим [7]:

- за ступенем централізації:
 - міжнародні;
 - загальнодержавні (федеральні);
 - кущові (міжрегіональні);
 - регіональні;

- місцеві;
- за видом обліку:
 - основні;
 - допоміжні;
- за об'єктом реєстрації:
 - спосіб злочину;
 - невпізнані трупи;
 - сліди рук;
 - стріляні гільзи;
- за призначенням:
 - оперативно-довідкові;
 - криміналістичні;
 - довідково-допоміжні;
- за формою обліку:
 - картотеки;
 - альбоми;
 - списки;
 - колекції;
 - банки даних (у тому числі комп'ютерні різної спрямованості);
- за ступенем механізації:
 - ручні;
 - напівавтоматизовані;
 - автоматизовані;
- за способом фіксації інформації:
 - описові;
 - образотворчі;
 - колекційні;
 - графічні;
 - цифрові (для ЕОМ);
 - інші.

Водночас у розділі 6 «Ведення криміналістичних обліків» наказу МВС України від 30.08.99 № 682 «Про затвердження Настанови про діяльність експертно-криміналістичної служби МВС України» не тільки визначено поняття «криміналістичний облік», а й залежно від завдань запропоновано поділ обліків на оперативно-пошукові та інформаційно-довідкові. Окрім того, інформаційно-довідкові обліки (колекції та картотеки) комплектуються об'єктами і даними, які безпосередньо не пов'язані з подією злочину та отримані в результаті накопичення відомостей інформаційного характеру. Об'єктами інформаційно-довідкових колекцій і картотек можуть бути зразки виробів, малюнки, фотографії, таблиці, каталоги тощо. Також передбачено поділ криміналістичних обліків на центральні, регіональні, місцеві [8].

Отже, вчення про кримінальну реєстрацію знаходиться у стані розробки, про що свідчать навіть деякі розбіжності в понятійному апараті цього вчення з точки зору наукового і практичного аспектів.

Список використаної літератури

1. *Белкин Р.С.* Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. Общая и частные теории / Р.С. Белкин. – М. : Юрид. л-ра, 1987. – 272 с.
2. *Шавер Б.М.* Криминалистика : учебник / Б.М. Шавер, А.И. Винберг. – М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1949. – 200 с.
3. *Якимов И.Н.* Практическое руководство к расследованию преступлений / И.Н. Якимов. – М., 1924. – 209 с.
4. *Якимов И.Н.* Криминалистика : учебник / И.Н. Якимов. – М., 1925.
5. Криминалистика : учебник / [под ред. В.А. Образцова]. – М. : Юрист, 2002. – 735 с.
6. Криминалистика : учебник для вузов / [Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р.]. – М.: Норма, 2002. – 990 с.
7. *Ялышев С.А.* Криминалистическая регистрация: проблемы, тенденции, перспективы / С.А. Ялышев. – М. : Академия управления МВД России. – 1998.
8. Наказ МВС України від 30.08.99 № 682 «Про затвердження Настанови про діяльність експертно-криміналістичної служби МВС України».

УДК 156.18 : 343.95 : 343.72

А.В. Нестерук, ад'юнкт Київського
національного університету внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ШАХРАЙСТВА В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Розглянуто поняття шахрайства з урахуванням змін, що відбуваються в сучасних умовах розвитку суспільства, висвітлено психологічні особливості способів його вчинення.

Ключові слова: шахрайство, обман, зловживання довірою, маніпулювання свідомістю.

Сьогодні не викликає ніяких сумнівів той факт, що за допомогою психологічного впливу на людину можна керувати її поведінкою, мисленням, світосприйняттям. Існують різні засоби, прийоми та методи прихованого примушування, які часто застосовуються у повсякденному житті майже в усіх сферах соціальних відносин. Об'єктом такого примушування може бути будь-яка людина в сучасному суспільстві.

Не завжди ці технології потребують використання новітніх досягнень науки. Вони мають давню історію, постійно розвиваються, активно удосконалюються й успішно застосовуються в сучасних умовах.

Більше того, маніпулювання свідомістю людей з використанням різних способів і засобів інформаційно-психологічного впливу стало досить буденним явищем. О.В. Кравченко вважає, що маніпулятивна психологія асоціюється з терміном «шахрайство» [1]. Отже, психологічний вплив однієї людини на іншу, або групу осіб – реальність людських стосунків, у тому числі шахрая і його потенційної жертви.

Шахрайство належить до найбільш суспільно небезпечних діянь, а отже, боротьба із шахрайськими посяганнями є однією з актуальних проблем сьогодення.

У ч. 1 ст. 190 чинного Кримінального кодексу (далі – КК) України визначено, що шахрайство – це заволодіння чужим майном або придбання права на нього шляхом обману чи зловживання довірою.

Предметом шахрайства є чуже майно або право на таке майно. Право на майно – це набута в результаті дій потерпілого можливість шахрая користуватися, володіти і розпоряджатися чужим майном.

Майну як об'єкту матеріального світу притаманні не тільки специфічні ознаки фізичного та економічного характеру, а й юридичного.

Юридичні ознаки майна проявляються в тому, що, по-перше, майно є чужим для винного, по-друге, воно, як правило, має належати на правах власності певному суб'єкту права власності, в-третьє, воно не повинно бути предметом злочинів, відповідальність за які передбачено розділами Особливої частини КК України. При цьому чужим слід визнавати майно, яке не перебуває у власності чи законному володінні винного.

З приводу визначення поняття обману як одного із способів вчинення шахрайства існує безліч думок серед вітчизняних та зарубіжних криміналістів і кримінологів. Законодавство також не розкриває зміст цього способу шахрайства, що породжує певні проблеми у діяльності правоохоронних органів і судів.

Згідно із чинним кримінальним законодавством України обман як спосіб шахрайського заволодіння чужим майном чи придбання права на таке майно полягає у повідомленні потерпілому неправдивих відомостей або приховування певних відомостей, повідомлення яких мало б суттєве значення для поведінки потерпілого, з метою введення його в оману [2, с. 476].

Пленум Верховного Суду України вказує, що обман так само як і зловживання довірою при шахрайстві спрямовані на те, щоб викликати у потерпілого впевненість про вигідність або обов'язковість передачі шахраю майна або права на нього [3, с. 251].

Єдиного визначення, в тому числі законодавчого, поняття «зловживання довірою» як способу шахрайства також не існує, що, на думку Г.В. Бушуєва, пов'язано з тим, що це поняття і поняття обману – категорії не правові, а соціально-етичні [4, с. 97]. Можливо, саме тому в кримінальному праві єдиної думки з приводу цього поняття немає.

Загальноприйнятим вважається поняття «зловживання довірою» як спосіб шахрайства, що передбачає недобросовісне використання довіри з боку потерпілого для заволодіння його майном чи правом на нього за рахунок використання особливих довірчих стосунків, які склалися між ним і шахраєм (винним). Такі стосунки можуть виникати внаслідок особистого знайомства, родинних або дружніх зв'язків, рекомендацій інших осіб, цивільно-правових або трудових відносин, соціального статусу винного чи інших осіб тощо. При цьому потерпілий вважає, що особа, з якою він спілкується, абсолютно чесна, відверта, порядна. Як шахрайство, вчинене шляхом зловживання довірою, слід розглядати отримання кредиту, попередньої оплати за товари чи виконання робіт (авансу), укладення договору позики, договору прокату тощо без наміру повернути отримані кошти чи інші матеріальні цінності, виконати відповідну роботу, повернути борг чи отримані у користування речі [2, с. 477].

Таким чином, зловживання довірою – це використання винним відносин довіри, які є основою правовідносин або існують в особистих стосунках, вчинене з метою протиправного заволодіння чужим майном.

Обман і зловживання довірою настільки пов'язані між собою, що в деяких випадках дуже важко чітко їх виокремити. Шахрай використовує довірчі стосунки з потерпілим для того, щоб обман був більш переконливим, або навпаки – застосовує обман, щоб увійти в довіру. В юридичній літературі наявне твердження, що зловживання довірою схоже з обманом і нечасто існує у вигляді самостійного способу шахрайства. Проте таке твердження не є коректним, тому що кожному з цих способів шахрайства притаманна своя специфіка.

Саме тому поняття обману потребує уточнення з огляду на таке.

Очевидно, що жоден із законів, навіть найдосконаліший, не в змозі передбачити всі різновиди такого способу вчинення шахрайських посягань, як обман, що характеризується своєю багатоманітністю. Сьогодні шахраї оперативно реагують на зміни в соціально-економічній сфері і, враховуючи відсутність у населення необхідності правових знань, досвіду ринкових відносин, розробляють та втілюють у практику нові різновиди обману. Тому обман настільки ж різноманітний як і людська винахідливість.

Зважаючи на те, що юридична формула шахрайства залишається актуальним предметом сучасних досліджень, метою цієї статті є висвітлення не лише кримінально-правових, а й психологічних аспектів обману, адже тлумачення поняття «обман»

потребує не тільки знань у сфері кримінального права і кримінології, а й знань психології, оскільки характеризується використанням психотехнологій, психологічного впливу та безпосередньо маніпулювання свідомістю потерпілих.

Зрозуміло, що впливати та управляти іншою людиною проти її волі з метою отримання особистої вигоди за рахунок жертви аморально. В.П. Шейнов зазначає: «Приховане управління людиною проти її волі, що приносить ініціатору односторонні переваги, є маніпулюванням» [5, с. 3]. Отже, маніпулювання – це вид прихованого управління, що визначається егоїстичними, аморальними цілями маніпулятора, який спричиняє своїй жертві шкоду як матеріальну, так і психологічну.

Слушною є думка Л.І. Казміренко стосовно визначення маніпуляції як виду духовної, прихованої психологічної дії, факт якої не повинен бути помічений об'єктом маніпуляції, а також спонукання людини до дій, що не збігаються з її актуальними бажаннями [6].

Маніпулятор, використовуючи цінності, потреби, стереотипи, установки, які вже є у свідомості людей, змушує їх сприймати ту чи іншу інформацію так, як це йому вигідно, спрямовувати значущі соціальні дії великої групи людей у необхідному для нього напрямі.

Таким чином, суть маніпулювання – психологічний вплив.

Однією з основних умов успішного маніпулювання свідомістю, на думку С.Г. Карамурзи, є погане матеріальне становище населення. Тривалий емоційний стрес сприяє руйнуванню захисних механізмів свідомості (бідність у такому випадку є потужним засобом контролю поведінки людей). Не дивно, що серед потерпілих від шахрайських посягань багато пенсіонерів, які не тільки втратили останні заощадження, а й мають доволі скромні достатки [7].

Зменшена в масштабах модель маніпулювання свідомістю також існує в релігійних та інших тоталітарних культурах. Цю проблему найбільш детально розроблено в зарубіжній психології. Зокрема С. Хассен і С. Ліфтон, які досліджували психологічну дію і маніпулювання в культурах, виокремлюють чотири основні типи тоталітарних культів [8]:

- релігійні або духовні групи;
- політичні групи;
- групи масової психотерапії;
- комерційні (економічні) групи.

Релігійні або духовні групи об'єднує зосередженість на релігійній догмі або духовній практиці (в окремих групах, що налічують по декілька осіб, «керівний орган» може стверджувати, що знає, наприклад, дійсне значення Священного писання).

Політичні групи визначаються як диктатури – жорстокі, репресивні режими, що підтримують насильницьку ізоляцію.

Групи масової психотерапії, на думку вчених, стають тоталітарними культурами в тому випадку, коли психотерапевти, які переступають етичні рамки, замість того, щоб допомогти, ставлять пацієнта в залежність від себе. Вони отримують користь від клієнтів, ізолюючи їх від друзів, сім'ї, примушуючи передавати за дорученням банківські рахунки, нерухомість, матеріальні блага.

До психотерапевтичних культів слід віднести і нейролінгвістичне програмування (НЛП), групи «Духовне народження», «Інсайт», «Город света» та інші.

Комерційні групи, на думку С. Хассена, «грають» на фантазіях про велике багатство і владу. Багато з них організовані за типом пірамід багаторівневого (мережевого)

маркетингу. Міф про величезний добробут верхівки стає елементом цієї терапії. Прикладами таких культів є «Гербалайф», «Амвей» та інші [8].

Таке маніпулювання – це усвідомлювана, цілеспрямована дія, результатом якої є негативні наслідки для психічного благополуччя, соціального статусу, фінансово-майнового стану потерпілого.

За своєю сутністю маніпулювання свідомістю у шахрайствах може бути багаторівневим, наприклад, коли один маніпулятор усвідомлює мету і результат своїх дій, а інший – знаходиться під дією.

Наприклад, у фінансових пірамідах за типом закритих бізнес-клубів організатори створили чітку ієрархію, згідно з якою керівники впливали на вузьке коло «підлеглих», ті у свою чергу дезінформували і «навчали» учасників піраміди нижчого рівня, які, також застосовуючи маніпулятивні прийоми, залучали вкладників.

У корисливих злочинах, пов'язаних із шахрайством, кримінальний вплив на психіку жертви досягає свого піку і проявляється найяскравіше, оскільки здійснення обману і зловживання довірою у безлічі випадків неможливе без маніпулювання свідомістю і поведінкою жертви.

Отже, маніпулювання свідомістю є системою методів і прийомів психологічного впливу на жертву з метою скоєння злочину. Цей вплив на психіку особи здатний проти волі потенційного потерпілого змінювати його психічний стан, ідеї, установки, переконання, потреби і тим самим істотно впливати на поведінку.

З урахуванням викладеного вище «шахрайство, вчинене із застосуванням маніпулювання свідомістю, – це процес психологічного впливу на свідомість людини за допомогою певних способів та засобів з метою заволодіння чужим майном або придбання права на майно».

Список використаної літератури

1. *Кравченко О.В.* Психологічні особливості шахрайства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика, судова експертиза» / О.В. Кравченко. – Харків, 2005. – 17 с.
2. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / [за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка]. – К. : КАННОН, А.С.К., 2003. – 1104 с.
3. Про судову практику в справах про корисливі злочини проти приватної власності : постанова Пленуму Верховного Суду України від 25.12.1992 № 12 зі змінами, внесеними постановами Пленуму ВСУ від 04.06.1993 № 3, від 13.01.1995 № 3, від 03.12.1997 № 12 // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – № 12. – 360 с.
4. *Бушуєв В.Г.* Уголовно-правовое значение обмана и злоупотребления доверием // Правовые и общественно-экономические науки в борьбе с хищениями социалистического имущества : труды Горьковской высшей школы МВД СССР / В.Г. Бушуев. – Горький, 1976. – Вып. 6. – 127 с.
5. *Шейнов В.П.* Психология обмана и мошенничества / В.П. Шейнов. – М. : АСТ, 2001. – 512 с.
6. *Казміренко Л.І.* Про засади маніпуляційного впливу на суспільну свідомість / Л.І. Казміренко // Філософські, методологічні та психологічні проблеми права : II Всеукраїн. наук.– теорет. конф., 31 січ. 2009 р. – К. : Київськ. націон. ун-т внутр. справ, 2009. – 352 с.
7. *Кара-Мурза С.Г.* Манипуляция сознанием / С.Г. Кара-Мурза. – М. : ЭКСМО, 2004. – 831 с.
8. *Мельник И.К.* Манипулирование личностью / И.К. Мельник, Г.В. Грачов. – М. : Стелс, 1999. – 266 с.

УДК 343.98 : 343.53 (657.6)

В.О. Шершньова, аспірант Київського
національного університету внутрішніх справ

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ПОДАТКОВИХ ЗЛОЧИНІВ

Проаналізовано основні форми використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, пов'язаних з ухиленням від сплати податків, зборів й інших обов'язкових платежів, наведено їх практичну значущість.

Ключові слова: податкові злочини, документальна перевірка, ревізія, судово-бухгалтерська експертиза.

Як свідчить статистика, кількість податкових злочинів з року в рік зростає. Податкові злочини важко виявляти та розслідувати. Ця обставина пояснюється багатьма причинами, однією з яких є те, що існуюча методика розслідування податкових злочинів не містить усіх необхідних рекомендацій для розслідування такого складного протиправного діяння.

Однією з обов'язкових складових методики розслідування будь-яких злочинів є використання спеціальних знань. Їх застосування сприяє повному та швидкому встановленню елементів криміналістичної характеристики злочину, обставин справи, висуненню та перевірці криміналістичних версій. Не є винятком і використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, пов'язаних з ухиленням від сплати податків, зборів й інших обов'язкових платежів. Однак на практиці при розслідуванні цієї категорії злочинів спеціальні знання використовуються рідко, безсистемно, як правило, у формі проведення експертиз і дослідження доказів співробітниками експертно-криміналістичних підрозділів. Така обставина не дозволяє підвищити ефективність боротьби зі злочинністю в податковій сфері.

При розслідуванні податкових злочинів працівниками податкової міліції як носії спеціальних знань залучаються переважно експерти-криміналісти підрозділів системи МВС України у зв'язку з відсутністю у складі податкової служби експертно-криміналістичних підрозділів. Тому значну роль в експертно-криміналістичному забезпеченні розслідування злочинного ухилення від сплати податків відіграють саме фахівці органів внутрішніх справ.

Проблематика використання спеціальних знань під час розслідування податкових злочинів вивчалася Л.Г. Шапіро [9], наукова робота якої, безумовно, є вагомим внеском у дослідження можливостей застосування спеціальних знань у боротьбі з ухиленням від сплати податків. Проте зазначена робота не враховує всіх особливостей інститутів права, законодавства, державних органів України, які хоча і схожі з російськими, але мають певні відмінності. Для ефективного використання спеціальних знань працівниками податкових органів України потрібні наукові напрацювання із зазначеної проблематики, що враховують національну специфіку. Окремі аспекти зазначеного питання, а саме використання бухгалтерських знань, вивчалися також Н.В. Башировою [1].

В Україні проблемою методології розслідування податкових злочинів займався В.В. Лисенко [4]. Використання спеціальних знань – лише окремих аспект у його дисертації, тому цілком зрозуміло, що це питання не могло бути ґрунтовно вивчене в межах його праці.

Безпосередньо досліджували особливості розслідування злочинного ухилення від оподаткування і криміналісти-науковці, зокрема І.І. Кучеров, І.В. Пальцева, К.А. Пірцхалава, Н.Г. Ципарков, Н.В. Матушкіна.

Суттєвий внесок у вивчення проблематики використання спеціальних знань при розслідуванні економічних злочинів зроблено українським вченим Н.І. Клименко [3].

Значна заслуга у вивченні поняття спеціальних знань та їх використання у боротьбі зі злочинністю таких вітчизняних криміналістів, як Ю.П. Аленін, Л.Ю. Ароцкер, В.І. Галаган, В.Г. Гончаренко, А.В. Іщенко, Н.С. Карпов, В.О. Коновалова, М.В. Костицький, В.К. Лисиченко, Є.Д. Лук'янчиков, Г.М. Надгорний, М.В. Салтевський, М.Я. Сегай, З. М. Соколовський, І.Я. Фрідман та інших.

Відомо, що провідна роль в ефективному вирішенні завдань щодо розкриття, розслідування злочинів та запобігання їм належить використанню досягнень науково-технічного прогресу для протидії злочинності. Водночас правомірне, тактично грамотне й ефективне використання сучасних досягнень науки і техніки ускладнюється неодноточним сприйняттям і розумінням вченими й практиками змісту складних понять і явищ, пов'язаних з особливостями використання здобутків різноманітних наук у сфері боротьби зі злочинністю.

Традиційно основним каналом упровадження новітніх досягнень науково-технічного прогресу в практику розкриття, розслідування злочинів та запобігання їм є криміналістична наука. Використання спеціальних знань у кримінально-процесуальній діяльності є однією з форм застосування таких досягнень у зазначеній галузі. Це багатоаспектне поняття, від адекватного розуміння якого залежить результативність виявлення, вилучення, дослідження та використання доказової інформації.

Традиційно термін «спеціальні знання» прийнято тлумачити як «сукупність сучасних теоретичних знань і практичних навичок у галузі науки (крім правової), техніки, мистецтва та ремесла, отриманих у результаті спеціальної підготовки або професійного досвіду і застосовуваних з метою запобігання та розслідування злочинів» [2, с. 161].

Сьогодні не існує єдиної думки про форми використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві. Найпоширеніша точка зору, що спеціальні знання у кримінальному судочинстві застосовуються шляхом участі спеціаліста у слідчих діях та проведення експертом судових експертиз, тобто у формах, які передбачені кримінально-процесуальним законодавством. Однак існує думка, що спеціальні знання можуть самостійно застосовувати також слідчі й оперативні працівники [5, с. 3].

Можна виокремити такі форми використання спеціальних знань:

- визначені та регламентовані кримінально-процесуальним кодексом (КПК);
- визначені, але не регламентовані КПК;
- не визначені і не регламентовані законодавством.

Самостійною формою застосування спеціальних знань – визначеною, але не регламентованою КПК – є ревізія, що призначається відповідно до ст. 66 КПК України. Вона здійснюється поза слідчими діями, тому не належить до процесуальних форм.

Широко використовуються на практиці спеціальні знання у формах, не визначених і не регламентованих законодавством.

До них належать:

- застосування спеціальних знань у формі документальної перевірки, технічних й інших обстежень;
- попереднє дослідження слідів і речових доказів компетентною особою для одержання орієнтувальної інформації;
- консультативно-довідкова робота компетентної особи;
- технічна допомога компетентної особи.

Ці форми можна назвати непроцесуальними.

Усі процесуальні та непроцесуальні форми використання спеціальних знань у практичній діяльності правоохоронних органів взаємозалежні, доповнюють одна одну і лише комплексне, тактично грамотне їх використання забезпечує вирішення завдань кримінального судочинства.

При розкритті та розслідуванні податкових злочинів одні види спеціальних знань використовуються часто, інші – майже не використовуються. Наприклад, майже не залучаються працівники експертно-криміналістичних підрозділів системи МВС України в якості спеціалістів для проведення огляду місця події (що пояснюється специфікою вчинення та розслідування податкових злочинів), хоча іноді залучаються експерти-почеркознавці як спеціалісти для відібрання зразків почерку та підписів [6, с. 299].

Опитування працівників, які проводять розслідування податкових злочинів, свідчить, що слідчі в основному використовують власні спеціальні знання для огляду документів, відібрання зразків і призначення експертиз. Судово-медичні, судово-психіатричні експерти та лікарі участі у розкритті та розслідуванні злочинів, пов'язаних з ухиленням від сплати податків, зборів та обов'язкових платежів, не беруть.

Не використовуються також і спеціальні знання педагога шляхом участі його у допиті неповнолітнього свідка чи обвинуваченого, що пояснюється тим, що неповнолітній практично не може бути суб'єктом, а також потерпілим у цих злочинах.

Водночас працівниками Державної податкової адміністрації (далі – ДПА) України активно призначаються судово-бухгалтерські експертизи, дещо менше – криміналістичні (почеркознавчі та експертизи з технічного дослідження документів).

Працівниками Контрольно-ревізійної служби України (іноді – за ініціативи працівників податкової служби) активно проводяться ревізії.

Проведення документальних перевірок широко використовується працівниками Управління оподаткування фізичних осіб (з функціями документальних перевірок) та Управління організації документальних перевірок юридичних осіб ДПА України.

Працівники експертно-криміналістичних підрозділів іноді надають консультаційно-довідкову допомогу працівникам податкової міліції з питань призначення експертиз.

Застосування більшості видів спеціальних знань працівниками податкової служби не відрізняється від їх застосування працівниками органів внутрішніх справ, що детально описано у криміналістичній літературі, тому розглядати їх у цій статті немає потреби. Однак на деякі види спеціальних знань, які в діяльності органів внутрішніх справ використовуються рідко, необхідно звернути увагу. Йдеться про ревізію, документальну перевірку та судово-бухгалтерську експертизу.

Документальна перевірка виробничо-господарської діяльності є основною формою заключного контролю, за допомогою якого оцінюється робота підприємств й інших суб'єктів господарювання.

Перевірка – це обстеження та вивчення окремих ділянок фінансово-господарської діяльності підприємства, установи, організації або їх підрозділів. Результати перевірки оформляються довідкою або доповідною запискою [7].

У процесі розслідування кримінальних справ, пов'язаних з ухиленням від сплати податків, якість зібраних на етапі попередньої перевірки матеріалів має важливе значення. Це стосується й акта перевірки сплати податків. Матеріали, які передаються підрозділам податкової міліції для прийняття рішення щодо порушення кримінальної справи, повинні містити:

- лист податкової інспекції, в якому зазначено суть порушення, вказано, які закони чи підзаконні акти порушено, а також посади і прізвища осіб, причетних до вчинення цих порушень;

- акт податкової інспекції про перевірку сплати податків суб'єктом господарювання;
- документи, розрахунки, фінансові звіти, які свідчать про ухилення від сплати податків або про приховування прибутків від оподаткування;

- пояснення осіб, причетних до вчинення порушень;

- висновок інспектора податкової інспекції про згоду з поясненнями осіб, причетних до вчинення порушень, або спростування цих пояснень.

Акт перевірки сплати податків та акт ревізії належать до самостійного джерела доказів, тому додаткове проведення ревізії щодо підтвердження факту злочину є недоцільним (ст. 65 КПК України). Проведення документальної ревізії за ініціативи ДПА України необхідне лише у тих випадках, коли в процесі документування або розслідування кримінальних справ про ухилення від сплати податків виявлено інші корисливі злочини, крім передбачених у ст. 212 КК України.

Ревізія – це метод документального контролю за фінансово-господарською діяльністю підприємства, установи, організації, дотриманням законодавства з фінансових питань, достовірністю обліку та звітності; спосіб документального викриття нестач, розтрат, привласнень і крадіжок коштів та матеріальних цінностей, запобігання фінансовим зловживанням. За результатами ревізії складається акт.

Ефективність ревізії полягає в тому, що за її результатами розробляються конкретні заходи щодо усунення викритих недоліків і запобігання їх виникненню в майбутньому, забезпечення збереження державного та суспільного майна, відшкодування заподіяної матеріальної шкоди й притягнення до відповідальності посадових та матеріально відповідальних осіб, з вини яких підприємству завдано шкоди, тощо.

Залежно від відомчої підпорядкованості ревізії виробничої та фінансово-господарської діяльності поділяються на:

- відомчі, які здійснюються органами управління вищого рівня в підвідомчих підприємствах одного власника;

- внутрішньогосподарські, які проводяться працівниками підприємства (об'єднання) з метою перевірки діяльності структурних підрозділів (цехів, дільниць тощо);

- позавідомчі, які здійснюються органами державного, громадського та незалежного контролю.

За принципом організації ревізії поділяються на планові, які проводяться за планом контрольно-ревізійної роботи на поточний рік, і позапланові, які не передбачені цим планом.

Залежно від повноти охоплення перевіркою діяльності підприємства розрізняють тематичні, вибіркові та комплексні ревізії.

Тематичними називаються ревізії, які призначаються для перевірки стану окремих напрямів господарської діяльності підприємства (об'єднання). Такі ревізії проводяться з метою оперативного реагування на негативні прояви при виконанні планів виробництва, держзамовлення, договірних зобов'язань тощо. Від тематичних перевірок вони відрізняються документальною обґрунтованістю висновків та оформленням результатів актом, а не довідкою.

Вибіркові ревізії проводяться аналогічно тематичним, але при цьому конкретизуються періоди й об'єкти контролю, які підлягають перевірці. До них належать, наприклад, ревізія використання фонду заробітної плати та розрахунків з робітниками і службовцями або ревізія стану збереження й використання товарно-матеріальних цінностей. Вибіркові ревізії можуть надати необхідну інформацію для призначення та проведення комплексної ревізії.

Комплексною називається ревізія, що проводиться групою спеціалістів органу управління вищого рівня та представників зацікавлених органів влади і має на меті всебічну перевірку фінансово-господарської діяльності підприємства за певний період часу. Комплексні ревізії дають можливість об'єктивно й повно оцінити діяльність суб'єкта господарювання, розробити обґрунтовані заходи щодо вдосконалення та підвищення ефективності його подальшої діяльності.

Своєчасність та ефективність проведення комплексної ревізії фінансово-господарської діяльності підприємства забезпечуються суворим дотриманням відповідної методики, виробленої наукою та практикою. Відповідно до цієї методики проведення комплексної ревізії поділяється на такі етапи:

- організація та підготовка до проведення ревізії;
- проведення комплексної ревізії (дослідна робота);
- оформлення результатів ревізії;
- прийняття рішення за результатами ревізії;
- організація контролю за виконанням рішень, прийнятих за матеріалами ревізії.

Підсумки проведеної ревізійною групою перевірки стану або результатів роботи підприємства (організації) зазначаються в акті, який відображає зміст господарської діяльності, законність господарських операцій, правильність бухгалтерського обліку, фіксує виявлені недоліки в роботі, допущені конкретними посадовими особами помилки та порушення законодавства, розмір заподіяної шкоди. Розрізняють проміжні й основні акти ревізії. Проміжні акти складаються для оформлення результатів ревізії господарської діяльності структурного підрозділу підприємства або діяльності певних матеріально відповідальних осіб (наприклад, за результатами ревізії коштів у касі, інвентаризації матеріальних цінностей на складі, контрольного обміру та контрольного запуску сировини у виробництво тощо). Зведені дані проміжних актів вказуються в основному акті комплексної ревізії.

У разі встановлення фактів розкрадань грошових коштів і матеріальних цінностей, приписок у звітності та необґрунтованих записів в обліку, інших корисливих зловживань, які вимагають притягнення окремих осіб до кримінальної відповідальності, матеріали ревізії в тижневий термін повинні бути надіслані до слідчих апаратів органів внутрішніх справ, податкової міліції або прокуратури.

Важливим елементом у процесі розслідування або судового розгляду справ про ухилення від сплати податків є судово-бухгалтерська експертиза.

Як визначено в Законі України «Про судову експертизу», судова експертиза – це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів дізнання, досудового слідства чи суду [8].

Судово-бухгалтерська експертиза характеризується процесуально-правовим і фінансово-господарським змістом.

Процесуально-правовий зміст судово-бухгалтерської експертизи – це система правил, установлених чинним кримінально-процесуальним, цивільно-процесуальним законодавством і Законом України «Про судову експертизу», які регулюють порядок її призначення та проведення, права й обов'язки експерта-бухгалтера, а також інших учасників процесу у зв'язку з проведенням експертизи. Ці правила є загальними для будь-яких експертиз, і тому з процесуально-правового боку судово-бухгалтерська експертиза нічим не відрізняється від інших видів експертиз.

Фінансово-господарський зміст судово-бухгалтерської експертизи полягає в реалізації фахівцем знань з бухгалтерського обліку та аналізу господарської діяльності, у специфіці предмета та методів дослідження. Ці особливості виокремлюють її в самостійний вид судової експертизи.

Експерт-бухгалтер обов'язково повинен володіти як певним обсягом процесуально-правових знань, так і достатніми знаннями з бухгалтерського обліку та аналізу господарської діяльності. Тільки за умов суворого додержання ним процесуального законодавства і правильного застосування спеціальних знань судово-бухгалтерська експертиза може бути визнана якісною і такою, що відповідає своєму призначенню.

Об'єктом судово-бухгалтерської експертизи є документи, бухгалтерські реєстри та бухгалтерська звітність, в яких відображено господарську діяльність підприємств, у тому числі й протиправну. На підставі дослідження документів експерт-бухгалтер робить висновки щодо законності господарських операцій і правильності відображення їх у бухгалтерському обліку. Проте він не повинен виходити за межі спеціальних знань, тобто надавати документам юридичну оцінку та визначати їх доказове значення у справі.

Судово-бухгалтерська експертиза призначається як під час проведення досудового розслідування, так і під час розгляду справ у суді. Найчастіше вона застосовується у випадках, коли слідчий або особа, яка провадить дізнання, не може вирішити питання, які виникли у справі, без використання спеціальних знань з бухгалтерського обліку та аналізу господарської діяльності.

Питання про призначення судово-бухгалтерської експертизи в кожному конкретному випадку залежить від обставин і завдань, які вирішує слідчий. З огляду на вимоги ст. 76 КПК України, призначення судово-бухгалтерської експертизи не є

обов'язковим для органу, у провадженні якого знаходиться справа. Практика розслідування кримінальних справ про ухилення від сплати податків свідчить, що у випадках, коли документальну ревізію у кримінальній справі проведено якісно та зібрано докази відповідно до ст. 22 КПК України, судово-бухгалтерська експертиза, як правило, не призначається. Експертиза не замінює документальну ревізію, яка є способом збирання доказів.

Перед призначенням судово-бухгалтерської експертизи слідчий повинен ретельно вивчити всі матеріали справи, особливо матеріали ревізії. Після цього вирішується питання про необхідність проведення допитів обвинувачених і свідків щодо фінансово-господарських операцій, які підлягають експертному дослідженню. За потреби проведення відповідних слідчих дій для з'ясування питань про походження тих чи інших документів доцільно проводити їх до призначення експертизи. Доки повністю не зібрано необхідних матеріалів та не з'ясовано всіх обставин справи, винесення постанови слідчим не допускається. Важливу роль при розслідуванні кримінальної справи відіграє своєчасність призначення судово-бухгалтерської експертизи. Оскільки чинним законодавством не визначено час призначення експертизи, його обирає слідчий, враховуючи конкретні обставини справи. Окрім того, зволікання з призначенням експертизи ускладнює перевірку фактів, встановлених експертом, не дає можливості слідчому використати висновки експерта при проведенні відповідних слідчих дій, а також впливає на строки розслідування кримінальної справи. Здебільшого судово-бухгалтерська експертиза проводиться після ревізії, тому основним завданням слідчого при підготовці до призначення експертизи є вирішення питання про проведення ревізії фінансово-господарської діяльності підприємства, якщо вона до цього часу не проводилася.

Якщо слідчий вважає за необхідне провести судово-бухгалтерську експертизу, він, керуючись ст. 75, 196 КПК України, складає про це постанову. Судово-бухгалтерська експертиза призначається лише після порушення кримінальної справи.

Проведення судово-бухгалтерської експертизи передбачає взаємодію слідчого з експертом-бухгалтером: слідчий контролює дотримання експертом строків проведення експертизи та створює йому необхідні умови для успішного виконання роботи; експерт знайомить слідчого з планом роботи та обраною методикою дослідження; додаткові матеріали збираються як за ініціативи слідчого, так і за клопотанням експерта; експерт і слідчий спільно визначають строки проведення етапів експертизи. Крім того, слідчий може бути присутнім при проведенні експертизи, за потреби здійснює перевірку документального обґрунтування і правильності розрахунків, а також їх відповідності певним економічним нормативам. Слідчий може ставити перед експертом-бухгалтером додаткові запитання, які виникають з обставин, виявлених у процесі експертизи, або запитання за клопотанням обвинуваченого.

Отже, при розслідуванні податкових злочинів спеціальні знання використовуються у формі призначення судової експертизи, участі спеціаліста при проведенні слідчих дій, попередньому дослідженні речових доказів, призначенні документальної перевірки, наданні технічної допомоги та консультацій тощо. Використання спеціальних знань при розслідуванні податкових злочинів дозволяє вирішити багато питань, що сприяє встановленню істини у справі.

Список використаної літератури

1. *Баширова Н.В.* Использование бухгалтерских познаний в расследовании налоговых преступлений : дисс. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : 12.00.09 / Н.В. Баширова. – Краснодар, 2000. – 217 с.
2. *Белкин Р.С.* Тактика следственных действий / Р.С. Белкин, Е.М. Лифшиц. – М. : Новый Юристь, 1997. – 176 с.
3. *Клименко Н.І.* Використання спеціальних знань у розслідуванні економічних злочинів / Н.І. Клименко // Проблеми боротьби зі злочинністю у сфері економічної діяльності : міжнар. наук.-практ. конф., 15 – 16 груд. 1998 р. – Харків, 1999. – С. 206–209.
4. *Лисенко В.В.* Розслідування ухилень від сплати податків : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / В.В. Лисенко. – Харків, 1997. – 24 с.
5. *Лисиченко В.К.* Виды участия специалистов на предварительном следствии / В.К. Лисиченко, В.В. Циркаль // Криминалистика и судебная экспертиза. – 1985. – № 30. – С. 3 – 12.
6. *Марчук Р.П.* Сучасний стан і покращення взаємодії працівників податкової міліції та експертно-криміналістичної служби МВС при розслідуванні податкових злочинів / Р.П. Марчук // Науковий вісник : зб. наук. пр. Акад. ДПС України. – Ірпінь, 2002. – № 4 (18). – С. 298 – 300.
7. Про Державну контрольно-ревізійну службу в Україні : Закон України від 26.01.93 № 2939-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 13. – С. 110.
8. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.94 № 4038а-XII. – К. : Ін Юре, 2004. – 10 с.
9. *Шапиро Л.Г.* Использование специальных познаний при расследовании преступных уклонений от уплаты налогов : дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : 12.00.09. «Кримінальний процес и криминалистика, судебная экспертиза» / Л.Г. Шапиро. – Саратов, 1999. – 218 с.

ВИКОРИСТАННЯ ДОСЯГНЕНЬ НАУКИ ТА ТЕХНІКИ В ЕКСПЕРТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 343.982.33

В.В. Бірюков, кандидат юридичних наук,
начальник кафедри Луганського державного університету
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, доцент

СУЧАСНІ МОЖЛИВОСТІ АНАЛІЗУ ІНФОРМАЦІЇ БАЗ ТА БАНКІВ ДАНИХ АВТОМАТИЗОВАНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ У ДІЯЛЬНОСТІ З РОЗКРИТТЯ ЗЛОЧИНІВ

Розглянуто питання, пов'язані з основами будови сучасних автоматизованих інформаційних систем, інтеграцією баз даних у складні системи вищого рівня – інтегровані банки, аналітично-пошуковими можливостями систем, що створюють умови для обробки та аналізу інформації. Обґрунтовується висновок, що інформаційна система лише аналізує інформацію, встановлює зв'язки і сприяє вирішенню проблеми, а остаточне рішення щодо використання інформації в розслідуванні злочинів приймає суб'єкт розслідування.

Ключові слова: інформація, електронно-обчислювальна машина (ЕОМ), інтеграція, інтегрований банк даних (ІБНД), база даних (БД), інформаційна система (ІС), автоматизована інформаційна система (АІС), автоматизована аналітична інформаційна система (ААІС), телекомунікаційні мережі, аналітичні функції, взаємозв'язки, об'єкти обліку, облікова одиниця, інформаційне поле, «людський фактор».

Інформатизація суспільства створила реальні умови для об'єднання та обробки величезної кількості вихідних даних про конкретні об'єкти, що містяться у відкритих джерелах, а також у спеціалізованих інформаційних системах, у тому числі й криміналістичних, для отримання нових знань про способи їх взаємодії та встановлення взаємозв'язків.

Ще у 1986 р. Є.П. Іщенко та Є.І. Девіков, характеризуючи потенційні можливості засобів комп'ютерної техніки, звертали увагу на їх придатність для аналізу інформації: «Переваги, які надає застосування ЕОМ для зберігання, систематизації та вибірки реєстраційної інформації, полягають не тільки в необмеженій інформаційній місткості та швидкій дії ЕОМ, а й в автоматичному виконанні формально-логічних операцій з аналізу і переробки даних» [1, с. 30]. Один і той самий об'єкт, інформація про який знаходиться в різних інформаційних системах, може розглядатися з позицій різних

структурних характеристик. Установлення взаємозв'язків між елементами, що несуть інформацію про нього, може висвітлити раніше незрозумілі відносини, сприяти викриттю іншої, прихованої системи. До зазначеного слід додати, що саме автоматизація локальних інформаційних систем та їх об'єднання в інтегровані банки і є тим кроком, що призводить до виникнення якісно нових інформаційних утворень, здатних виконувати завдання відповідно до сучасних вимог. Майже півсторіччя тому Г.Г. Зуйков зауважував: «Намір використовувати ЕОМ завжди повинен поєднуватися з важливими організаційними заходами щодо осмислення, аналізу, приведення в певний порядок всієї інформації, належної її обробки» [2, с. 157]. Автоматизовані інформаційні системи не просто накопичують та видають інформацію користувачам за запитами, в них реалізовано функції автоматичного встановлення зв'язків за певними інформаційними полями різних облікових одиниць, що містять інформацію про різні об'єкти, але мають однакові показники, або про один об'єкт, інформація стосовно якого зосереджена по різних інформаційних системах, у тому числі й різної відомчої належності. І чим більше баз даних інформаційних систем (як підсистем) інтегровано до системи вищого рівня (наприклад, до ІБНД), тим більший потенціал для встановлення зв'язків має нова інтегрована система. Кажучи про потенційні можливості нових технологій обробки інформації, В.М. Глушков зазначав: «Без створення принципово нової технології організаційного управління просте використання ЕОМ у цій сфері хоча і може принести певну користь, проте не дасть і десятої частки того величезного ефекту, що міститься в управлінській революції, яка відбувається нині» [3, с. 181]. Саме можливість аналізу інформації, її структурування та оформлення в систему і є тим важливим елементом, що призвів до впровадження нових інформаційних технологій в облікову діяльність. Завдяки цим технологіям інформаційні системи зі звичайних вмістилищ структурованої інформації перетворилися у діючі динамічні автоматизовані багаторівневі системи забезпечення інформацією певних процесів. Вирішальним кроком, що дозволив скористатися потенціалом об'єднаних інформаційних систем, стало впровадження для роботи з інформацією систем вищого рівня – інтелектуальних та експертних. Вони виступають як спеціалізовані АІС, спрямовані на управління базами даних, виконання аналітичних та інших функцій.

У процесі життєдіяльності інформація про певні об'єкти знаходить відображення у величезній кількості інформаційних систем, тобто розсіюється по ІС, які мають різне призначення та відомчу належність. Тобто у процесі розслідування залежно від ситуації, що склалася, криміналістичного значення може набути інформація про певні об'єкти, яка може знаходитися в будь-якій за призначенням та відомчою належністю інформаційній системі. При цьому необхідні слідчому чи співробітнику оперативного підрозділу відомості можуть знаходитися в базах даних інформаційних систем, які взагалі ніякого відношення до правоохоронної діяльності не мають. А.Є. Івахін та П.Я. Пригунов зазначають, що у нагоді для аналізу можуть стати дані відносно особи, яка перевіряється, адже у цьому випадку необхідно прагнути отримати все: «... чим займалася особа з дитинства і до сьогодні у всіх сферах життя: соціальній, комерційній, професійній, політичній, особистій, а також інших, навіть якщо до них вона причетна випадково» [4, с. 29].

Сучасні технології, які використовуються в обліково-реєстраційній діяльності та базуються на використанні комп'ютерної техніки, спеціалізованого програмного забез-

печення та сучасних телекомунікаційних мереж, виводять роботу з інформацією на принципово новий рівень. Навіть звичайний перехід до обробки інформації з використанням АІС та реляційних баз даних значно спрощує процеси введення та виведення інформації, на програмному рівні (автоматично) вирішує проблеми систематизації та розподілу певних інформаційних одиниць у відповідних структурних елементах баз даних, створює умови для пошуку інформації в режимі запит-відповідь, а також інтервального пошуку (відбір у базі даних об'єктів за однаковими параметрами, тобто розподіл на групи).

Значно більший потенціал має об'єднання баз даних окремих автоматизованих інформаційних систем в інтегровані банки даних з можливістю доступу до всієї сукупності інформації такого об'єднання з будь-якої віддаленої точки доступу через одну адресу – ядро інтегрованого банку даних. Зрозуміло, що за таких умов до пошуку залучаються більші обсяги інформації, яка розсіяна по різних інформаційних системах, інтегрованих банках даних тощо.

Характеризуючи інтегрований банк даних, автори посібника «Інформаційні технології в оперативно-службовій діяльності органів внутрішніх справ Луганської області» стверджують: «Більшість об'єктів банку даних пов'язані між собою за принципом «велика кількість до великої кількості», наприклад: особа може мати декілька адрес, за кожною з них може проживати декілька осіб. У свою чергу, кожна особа може бути об'єктом декількох обліків і мати зв'язки з іншими особами та об'єктами. Отже, за наявності достатньої інформації про об'єкт, що входить до банку даних, можна здійснювати переходи від одного об'єкта до іншого, все глибше проникаючи в їхні зв'язки» [5, с. 29].

У результаті накопичення в банках даних криміналістичної інформації (відомостей про переміщення засуджених осіб, переміщення осіб, що поставлені на облік тощо) з'являються нові можливості комплексного використання інформації про наміри злочинців, які готуються скоїти злочин. Доступ до інформації через ядро ІБНД з віддалених точок сприяє високій інформованості кожного оперативного співробітника. «Після запровадження інтегрованого (об'єданого) банку даних оперативно-розшукового та профілактичного призначення виникла можливість роботи з регіональним банком даних будь-якого співробітника органів внутрішніх справ, який має дозвіл на авторизований доступ до банку даних. Основна ідея такого ІБНД – забезпечення формування банку даних шляхом безпосереднього введення інформації в базу даних з автоматизованого робочого місця, а також отримання інформації в режимі «он-лайн» за спеціальними електронними каналами доступу. Використання ІБНД дозволяє уявити схему взаємодії одиниць інформації як єдину картину (будь то зв'язки підоблікового елемента або опис вчиненого злочину). Така форма ведення обліків надає доволі широкі можливості для аналізу інформації з метою пошуку різноманітних шляхів, здатних допомогти у розкритті злочину», – зазначають В.П. Захаров та В.І. Рудешко [6, с. 228].

Розвиток мережних технологій та ІБНД призвів до впровадження інформаційних систем вищого рівня – інтелектуальних (логічних) та експертних.

К.І. Беляков, розглядаючи питання інформаційного забезпечення розслідування злочинів на базі автоматизованих інформаційно-логічних систем (АІЛС), ще у 1993 р.

як переваги визначив: одночасний пошук за декількома обліками, «ініціативний» пошук за обліками, який полягає в тому, що одне звернення автоматично призводить до пошуку за всіма масивами [7, с. 20].

АІС, що при роботі з інформацією, яка міститься в базах даних, виконують аналітичні функції, по суті є надбудовами над певними об'єднаннями інформаційних систем (ІБНД чи системи різної відомчої належності, які об'єднані в мережу). АІС являє собою сукупність автоматизованих інформаційних систем з відповідними базами даних (БД, ІБНД) та інформаційних ресурсів (як правило, спеціалізованих програм), спрямованих на здійснення інформаційно-аналітичної діяльності.

Застосування сучасних ААІС дозволяє в автоматичному режимі опрацьовувати величезні обсяги інформації різних баз даних, встановлювати зв'язки між базами даних різних інформаційних систем, по яких розсіяно різноманітну за призначенням та змістом інформацію про певні об'єкти, встановлювати зв'язки між різними об'єктами, інформація стосовно яких має однакові характеристики, тобто «перехрещується». Інакше кажучи, сучасні інформаційні системи виконують величезні обсяги аналітичної роботи, сприяють скороченню витрат робочого часу співробітників правоохоронних органів, переводять роботу з інформацією, що міститься в інформаційних системах, в іншу площину.

Зрозуміло, що вміння працювати з величезним обсягом інформації, вміння її аналізувати та використовувати для вирішення певних завдань залежить не тільки від можливостей певної інформаційної системи та реалізації в ній функцій аналітичної роботи, а й від кваліфікації працівників. Чим вищий рівень кваліфікації, тим більше шансів, що інформація, отримана з інформаційних систем, почне значно ефективніше працювати на розкриття та розслідування злочинів, встановлення злочинців і притягнення їх до кримінальної відповідальності. Не викликає сумніву, що проведення цілеспрямованого аналізу інформаційного масиву потребує від конкретного суб'єкта розслідування не тільки володіння професійними навичками та знаннями, а й здатністю до аналітичної роботи.

Маючи на озброєнні унікальні аналітично-пошукові комплекси, які в автоматичному режимі аналізують значні обсяги інформації, знаходять зв'язки між об'єктами, можна зекономити значні матеріальні та часові ресурси, а отже, «інформаційно-аналітичне забезпечення сьогодні є перспективним напрямом у боротьбі зі злочинністю» [8, с. 98].

Зрозуміло, що активний розвиток інформаційних систем ставить перед криміналістикою нагальні завдання щодо осмислення зазначених технологій, розробки методичних рекомендацій та інших матеріалів для впровадження їх у практичну діяльність, «озброєння» педагогічного складу, курсантів, студентів, оперативних співробітників тощо відповідними знаннями.

Слід зауважити, що дедалі більшого поширення набувають автоматизовані інформаційні системи, які працюють з інформацією за принципом розпізнавання образів. Причому як образи виступають різні біометричні параметри, які характеризують певні властивості людини (зображення обличчя, папілярні візерунки, райдужна оболонка ока тощо). У першу чергу до таких систем належать сучасні автоматизовані дактилоскопічні інформаційні системи (АДІС). Поряд із АДІС в правоохоронну практику сьогодні

впроваджуються інформаційні системи, об'єктами розпізнавання яких є райдужна оболонка ока, зображення обличчя, номери автотранспортних засобів тощо. Так, в Управлінні інформаційних технологій (УІТ) ГУМВС України в Луганській області протягом останніх років впроваджено і залучено до аналітичного пошуку осіб, яких оголошено в розшук, систему ідентифікації особи за зображенням зовнішності (обличчя) «АРГУС», що суттєво підвищує ефективність роботи зі встановлення осіб невідомих трупів, пошуку зниклих безвісти, запобігання випадкам фальсифікації установчих даних громадян [9, с. 221]. Ця система поряд з перевіркою особи за її зображенням, внесеним у базу даних, в автоматичному режимі може здійснювати пошук з використанням сигналу відеопотоку у реальному часі, який надходить з камери відеоспостереження, встановленої у будь-якому місці.

Великі перспективи використання інформаційних систем відкриваються у боротьбі з тероризмом. С.М. Колотушкін, Р.Р. Карданов та О.І. Гайовий зазначають: «На основі інформаційно-аналітичної роботи здійснюється прогнозування ситуації та розробка обґрунтованих рішень про проведення конкретних дій, спрямованих на запобігання терористичним актам. Одним із напрямів такої роботи може стати створення інформаційно-аналітичної бази слідів використання вогнепальної зброї під час здійснення терористичних актів. У результаті використання даних такої бази можна отримати інформацію про склад, структуру терористичних груп, їх передислокації, тактику дій, втрати та сутички зі співробітниками правоохоронних органів, відомості про осіб, що озброєні конкретними екземплярами зброї» [10, с. 20].

Таким чином, інформація, що міститься сьогодні в різноманітних інформаційних системах, є суттєвим резервом для удосконалення діяльності з розкриття та розслідування злочинів. Результати її аналізу, надані у вигляді певного переліку об'єктів та їх зв'язків, сприяють розвитку аналітичної роботи [11, с. 151].

Залежно від мети аналізу його результати можуть бути надані у вигляді:

- графіків (найчастіше так простежується динаміка певних подій протягом якогось часу або співвідношення різних подій на певний час на певній території);
- схем (для демонстрації зв'язків між певними об'єктами та їх походження);
- карт та планів (для визначення точних місць перебування певних об'єктів на певній території).

Візуалізація інформації про об'єкти обліку з прив'язкою їх до графіків, схем, карт тощо, з одного боку є результатом, отриманим з інформаційних систем, з другого – надає можливість наочно сприйняти інформацію для подальшого її аналізу, доповнення певними зв'язками.

Сьогодні в УІТ ГУМВС України в Луганській області функціонує автоматизована аналітична інформаційна система «СОВА», яка використовує для аналізу інформаційний ресурс криміналістичної та іншої інформації, автоматизовані бази даних оперативно-розшукової інформації, а також дані АІС інших відомств. Причому в цій ААІС реалізовано функції надання інформації у вигляді:

- графічних зображень («Схема зв'язків об'єкта аналізу»);
- розташування об'єктів на картах чи планах (геоінформаційні технології);
- структурованого текстового повідомлення («Електронне досьє»);
- таблиць.

При цьому застосування в системі «СОВА» геоінформаційних технологій створює принципово нові можливості для аналізу взаємодії об'єктів і подій, що відбуваються з ними в певних територіальних межах [9, с. 222]. Характеризуючи сучасні інформаційні системи, В.П. Захаров та В.І. Рудешко зазначають: «Сьогодні, коли практично будь-яка установа має в користуванні досить значні інформаційні масиви, аналітичний пошук або «аналітична розвідка» стає першим установчим етапом інформаційної роботи. Структуровані дані у вигляді електронних баз і банків даних виступають як джерела початкових відомостей, які передують оперативним та оперативно-технічним заходам, та орієнтують на конкретних осіб і події, пов'язані зі сферою оперативних інтересів суб'єктів оперативної діяльності. Застосування сучасних технологій інформаційно-аналітичної роботи дозволяє мінімізувати витрати робочого часу оперативного складу та значно підвищити якість інформаційно-пошукової роботи оперативних служб, вивести її на якісно новий рівень» [6, с. 243].

Щодо аналітичної обробки інформації сучасними ААІС аналогічно висловлюються Е.А. Антонова та О.Д. Ульянов, які підкреслюють, що вона «переводить діяльність правоохоронних органів на більш високий рівень. У цьому зв'язку без перебільшення можна стверджувати, що реалізація аналітичної функції – це ключ до вирішення проблем ефективності боротьби зі злочинністю, забезпечення громадського порядку та безпеки» [12, с. 54].

Підбиваючи підсумок, слід зазначити, що сукупність баз даних певних АІС, об'єднана в інтегровані банки даних, надає реальні можливості для повноцінного аналізу інформації, що в них міститься. Дієвим інструментом, що дозволяє здійснювати такий аналіз і отримувати результати у прийнятному вигляді, є програмні комплекси типу ААІС «АРМОР», «СОВА», «АРГУС» тощо.

Інформаційно-аналітична діяльність, яка реалізується в сучасних АІС, являє собою сукупність дій, що базуються на використанні спеціальних методик, методів та засобів, спрямованих на ретельну обробку та аналіз певної сукупності інформації, що міститься в чисельних базах даних, інтегрованих в єдиний простір. Завдяки використанню сучасних мережних, телекомунікаційних технологій, встановленню зв'язків між окремими об'єктами обліку та наявності інформації про певні об'єкти, що розсіяна по різних АІС, отримані результати можна застосовувати для вирішення завдань, пов'язаних із розкриттям та розслідуванням злочинів. Окрім того, результати цього аналізу можуть бути використані при проведенні слідчих дій та оперативно-розшукових заходів, в організаційно-управлінській діяльності підрозділів правоохоронних органів тощо.

Незважаючи на ту допомогу, яку здатні надати певні інформаційні системи, якісний характер встановленої взаємозалежності може перевірити і підтвердити лише слідчий чи оперативний співробітник, який отримує і користується цією інформацією. Тобто результати аналітичної діяльності певної інформаційної системи мають рекомендаційний характер і жодним чином не виключають «людський фактор». Подальше осмислення отриманої інформації та використання її в розслідуванні злочинів здійснюють суб'єкти розслідування залежно від слідчої ситуації, що склалася.

Список використаної літератури

1. *Ищенко Е.П.* Уголовная регистрация : учеб. пособ. / Е.П. Ищенко, Е.И. Девиков. – Омск : Высшая школа милиции МВД СССР, 1986. – 98 с.
2. *Зуйков Г.Г.* Поиск по признакам способов совершенных преступлений / Г.Г. Зуйков. – М. : ВШ МВД СССР, 1970. – 157 с.
3. *Глушков В.М.* Технологические проблемы социально-экономического управления / В.М. Глушков. – М. : Наука, 1986. – С. 173 – 187.
4. *Ивахин А.Е.* Оперативная деятельность и вопросы конспирации в работе спецслужб (по материалам открытой печати и литературы) / А.Е. Ивахин, П.Я. Прыгунов. – К. : КНТ, 2007. – Т. 5. – 484 с.
5. Информационное обеспечение оперативно-служебной деятельности органов внутренних дел в Луганской области : учеб.-метод. пособ. / [сост. В.С. Гуславский, Ю.А. Задорожный, М.В. Андреев и др.]. – Луганск : РИО ЛАВД, 2002. – 84 с.
6. *Захаров В.П.* Проблеми інформаційного забезпечення правоохоронних структур : навч.-практ. посіб. / В.П. Захаров, В.І. Рудешко. – Львів : ЛьвДУВС, 2007. – 372 с.
7. *Беляков К.И.* Совершенствование информационного обеспечения расследования преступлений на базе АИЛС : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук / К.И. Беляков. – К., 1993. – 20 с.
8. *Белов О.А.* Информационное обеспечение раскрытия и расследования преступлений : монография / О.А. Белов. – М. : Юрлитинформ, 2009. – 136 с.
9. *Задорожный Ю.А.* Проблемы информатизации органов внутренних дел / Ю.А. Задорожный // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ. Науково-теоретичний журнал. – 2007. – Вип. 2. – С. 215 – 228.
10. *Колотушкин С.М.* Концепция создания и использования информационно-аналитической базы следов применения огнестрельного оружия при раскрытии и расследовании преступлений, связанных с терроризмом / Колотушкин С.М., Карданов Р.Р., Гаевой А.И. // Вестник криминалистики. – 2006. – М. : Спарк. – Вып. 3 (23). – С. 19 – 21.
11. *Яковец Е.Н.* Проблемы аналитической работы в оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел : монография / Е.Н. Яковец. – М. : Изд. дом Шумиловой И.И., 2005. – 219 с.
12. *Антонова Э.А.* Организация информационно-аналитической работы по борьбе с экономическими и налоговыми преступлениями ОВД : учеб. пособ. / Э.А. Антонова., А.Д. Ульянов. – М. : Акад. экономич. безоп. МВД России, 2005. – 168 с.

УДК 681.142.37 : 343.148

Ю.О. Пилюков, начальник

*Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру
при УМВС України в Тернопільській області*

ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНИХ СИСТЕМ У ВИПРОБУВАЛЬНИХ ЛАБОРАТОРІЯХ ЕКСПЕРТНОЇ СЛУЖБИ МВС УКРАЇНИ У ПРОЦЕСІ ВПРОВАДЖЕННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ВІДПОВІДНО ДО ВИМОГ МІЖНАРОДНОГО СТАНДАРТУ ISO/IEC 17025

Розглянуто можливості використання інформаційно-аналітичних систем у випробувальних лабораторіях експертної служби МВС України в умовах відповідності вимогам міжнародного стандарту ISO/IEC 17025.

Ключові слова: акредитація випробувальних лабораторій, система управління якістю, автоматизована інформаційна система, документування процесу управління документацією.

Стрімке зростання потреб сучасного суспільства при використанні спеціальних знань у галузі науки і техніки як у рамках судочинства, так за їх межами дозволяє розглядати судову експертизу як самостійний процесуальний і найперспективніший механізм захисту прав і свобод громадян, інтересів держави.

Результати судових експертиз, виконаних в умовах як кримінального, так й інших видів судочинства, є науково обґрунтованими доказами, одержаними за процесуальними нормами на основі об'єктивних, всебічних і повних досліджень [1].

Слід зазначити, що в міжнародній практиці судочинства невід'ємною складовою забезпечення якості судової експертизи є акредитація судово-експертних установ за міжнародним стандартом ISO/IEC 17025.

Аналіз європейської практики у сфері організації судово-експертної діяльності свідчить, що дотримання вимог міжнародних нормативних документів з якості є однією з основних умов ефективної діяльності судово-експертних установ, що входять до складу Європейської мережі судово-експертних установ (ENFSI).

У цілому можливості судової експертизи знаходяться у прямій залежності від ступеня підготовки і досвіду експертів, умов їх роботи, повноти науково-методичної та інформаційної бази, забезпеченості інструментальним устаткуванням і матеріалами. Активний розвиток усіх вказаних елементів можливий за умов успішного впровадження та ефективного функціонування системи управління якістю згідно з вимогами ДСТУ ISO/IEC 17025 «Загальні вимоги до компетентності випробувальних та калібрувальних лабораторій» (далі – Стандарт) [2].

Для випробувальних лабораторій експертної служби МВС України це означає, що для успішного проходження акредитації необхідно розробити і підтримувати в

належному стані систему якості, яка б гарантувала не тільки певний рівень якості досліджень, але і забезпечувала гарантії стабільності цього рівня.

Істотно полегшити процес формування і впровадження системи управління якістю у практичну діяльність випробувальних лабораторій можна при всебічному та ефективному використанні можливостей інформаційно-аналітичних систем, які дозволяють автоматизувати багато напрямів діяльності лабораторії, істотно підвищити якість досліджень і простежити за їх проведенням у цілому, забезпечити ефективний контроль на всіх етапах проведення випробувань (вимірювань).

Розглянемо один з можливих варіантів використання інформаційно-аналітичних систем у процесі формування та впровадження системи управління якістю відповідно до вимог Стандарту.

Фундаментальним принципом побудови системи управління якістю випробувальної лабораторії є підхід, що вимагає визначення послідовності процесів, їх взаємодії та управління ними [3].

Основа в розробленні системи управління якістю становить документування процесів, яке повинно забезпечувати достатню інформативність, лаконічність викладення і наочність відображення, зручність у використанні, а також визначення методів моніторингу та управління процесами.

У цілому документування процесу – опис, необхідний для управління ним, а також для підтвердження того, що процес може забезпечити виконання відповідних вимог. Документування передбачає розробку моделі процесу, складання діаграми потоків, опис процедур функціонування і функцій управління [4].

Отже, впровадження системи управління якістю в діяльність випробувальних лабораторій експертної служби МВС України передбачає значний обсяг роботи з документацією. Пошук, узгодження і затвердження, систематичне заповнення стандартних протоколів стають досить складними і обтяжливими, проте обов'язковими процедурами.

Істотне збільшення документообігу може з часом призвести до багатьох труднощів у роботі і небажаних наслідків, уникнути яких можна лише за допомогою впровадження у практичну діяльність випробувальних лабораторій експертної служби МВС України автоматизованих інформаційних систем, які б забезпечували ефективне управління документацією відповідно до вимог Концепції Національної програми інформатизації та інших нормативно-правових актів, у тому числі відомчих [5; 6; 7; 8].

Взагалі автоматизація технології обігу документів має низку переваг порівняно з традиційними методами:

- більш швидкий обіг документів у лабораторії та скорочення трудомісткості їх обробки, що дозволяє підвищити оперативність та ефективність виконання посадових обов'язків, а також якість прийнятих рішень;
- можливість автоматичного складання протоколів, звітів, довідок і реєстрів;
- швидкий і результативний пошук документів як за одним атрибутом, так і за їх сукупністю;
- автоматизоване ведення контролю виконання документів і як результат – підвищення виконавської дисципліни;
- автоматичне розсилання необхідної кількості електронних версій документів тощо.

Автоматизація управління документацією випробувальної лабораторії, як один з елементів системи управління якістю, дозволяє більш продуктивно організувати роботу лабораторії, якісно підвищити виконавську дисципліну. Швидке отримання паперового та електронного примірників документа за допомогою використання технологій сканування, розпізнавання та друку робить легким перехід від паперової версії документа до електронної і навпаки. Ефективна система повідомлень і нагадувань попереджає всіх посадовців про наближення термінів виконання розпоряджень та заповнення протоколів. За допомогою формування протоколів і журналів легко побачити повну картину роботи як окремих співробітників, так і лабораторії в цілому, а можливість формування «індивідуальних маршрутів» документів дозволяє швидко створювати найбільш оптимальний ланцюжок їх обігу всередині лабораторії.

Крім того, автоматизація документообігу дозволяє заощадити час на всіх етапах діяльності співробітників. Автоматична генерація номера, проставлення поточної дати, можливість використання довідників і словників дозволяють зменшити час реєстрації й уникнути помилок, пов'язаних із заповненням реквізитів документів. Засобами автоматизованої системи документообігу здійснюється миттєвий пошук документів і доручень разом з усіма вкладеннями і зв'язками. При цьому пошук документів можна проводити як за їх змістом, так і за будь-якою комбінацією реквізитів.

Наявність віддаленого доступу до системи документування з комп'ютера, підключеного до локальної мережі, і можливість архівного зберігання документів будь-яких форматів дозволяють організувати єдиний інформаційний простір лабораторії, коли користувачі системи можуть одержати максимально повну інформацію за всіма необхідними даними.

Таким чином, використання інформаційно-аналітичних систем для автоматизації управління документацією вирішує такі завдання:

- автоматизацію діловодства;
- автоматизацію потоків документів;
- автоматизацію контролю виконання документів і доручень;
- підвищення виконавської дисципліни;
- наведення порядку при роботі з документами;
- скорочення часу на операції з документами;
- перехід до безпаперових технологій.

Особливістю цих систем є використання графічних конструкторів, а саме:

- структури документів і протоколів;
- «маршрутів» документів;
- екранних форм документів і форм протоколів;
- друкарських форм документів, протоколів, звітів;
- ролей і прав доступу;
- фільтрів документів, форм пошуку.

Як один з варіантів інформаційно-аналітичних систем, що могли б використовуватися для автоматизації процесу управління документацією випробувальної лабораторії як складового елемента системи управління якістю, можна розглядати автоматизовану інформаційно-аналітичну систему «АРМЕКС» [9], яка успішно використовується впродовж двох років у Науково-дослідному експертно-криміналістичному центрі (да-

лі – НДЕКЦ) при УМВС України в Тернопільській області для інформаційного забезпечення діяльності експертних підрозділів у регіоні.

Зазначена система розроблена з урахуванням специфіки діяльності підрозділів експертної служби, в ній враховано більшість напрямів роботи лабораторії. Вона забезпечує документування більшості процесів, які відбуваються як в центральних, так і у віддалених підрозділах НДЕКЦ при УМВС України в Тернопільській області. Система доволі гнучка і дозволяє без зміни структури вносити корективи у відповідні параметри. Крім цього, вона передбачає постійну архівацію даних та індивідуалізована для кожного працівника, що відповідає вимогам до умов безпеки та конфіденційності, як передбачає п. 4.13 Стандарту [2].

Миттєвий доступ до будь-якої інформації, постійна актуалізація даних дозволяють здійснювати ефективний аналіз системи управління, як цього вимагає п. 4.15 Стандарту [2].

Перелік функцій, які може виконувати вказана інформаційно-аналітична система, не є вичерпним і у процесі використання постійно вдосконалюється відповідно до потреб системи управління лабораторією.

На підставі зазначеного можна стверджувати, що процес інформатизації експертних підрозділів є ефективним важелем для покращання якості роботи, а накопичений досвід дозволяє заявити, що автоматизація експертної діяльності виводить роботу підрозділів на новий якісний рівень, прискорює і спрощує процес упровадження системи управління якістю у практичну діяльність випробувальних лабораторій.

Отже, використання сучасних інформаційно-аналітичних систем для автоматизації управління документацією випробувальних лабораторій експертної служби МВС України відповідно до вимог Стандарту дозволить за короткий час покращити процес управління лабораторіями, підняти на новий рівень якість досліджень, зробити процеси документообігу і контролю виконання завдань прозорими, системними і зрозумілими керівникам та виконавцям. Автоматизація процесу управління документацією не тільки прискорює і спрощує процес упровадження і підтримання на належному рівні системи управління якістю відповідно до вимог міжнародного стандарту ISO/IEC 17025, а й відповідає передовому досвіду зарубіжних лабораторій експертних досліджень, які вже пройшли цей етап.

Список використаної літератури

1. Про судову експертизу : Закон України зі змінами і доповненнями // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 7 – 8. – С. 66.
2. Загальні вимоги до компетентності випробувальних та калібрувальних лабораторій : ДСТУ ISO/IEC 17025. – [Чинний від 2007.01.07]. – К. : Держспоживстандарт України, 2007.
3. Рудзинський В. Создание систем управления качеством – стандарты, сертификация, качество / В. Рудзинский. – 2003.
4. Рамазанова-Стёпкина Е.А. Основы стандартизации, сертификации и контроля качества : курс лекций / Е.А. Рамазанова-Стёпкина. – К. : НАУ, 2004.
5. Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007 – 2015 роки : Закон України від 09.01.2007 № 537-V // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 12. – С. 102.
6. Інформаційні та комунікаційні технології в освіті і науці на 2006 – 2010 роки : державна програма, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 07.12.2005 № 1153.
7. Про інформаційні системи органів внутрішніх справ України : наказ МВС України від 17.11.2003 №1395.
8. Про національну програму інформатизації : Закон України від 04.02.98 № 74/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 27 – 28. – С. 181.
9. Пилуков Ю.О. Створення і функціонування автоматизованої інформаційної системи «АРМЕКС» / Ю.О. Пилуков // Криміналістичний вісник. – К., 2008. – № 2 (10). – С. 160 – 167.

УДК 343.982.34

Х.М. Федорів, викладач

Прикарпатського юридичного інституту

Львівського Державного університету внутрішніх справ

О.А. Лишак, провідний спеціаліст

Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру

при УМВС України в Івано-Франківській області

ОКРЕМІ АСПЕКТИ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПОТОЖИРОВИХ СЛІДІВ РУК

Розглянуто теоретичні та практичні питання різнопланового дослідження потожирових слідів рук людини методами дактилоскопії, біохімії, генетики, дерматогліфіки, одорології та інших наук. Приділено увагу проблемам визначення терміну давності залишення потожирових слідів.

Ключові слова: ідентифікація, діагностика, потожировий слід, потожирова речовина, визначення давності слідоутворення.

В умовах сьогодення проблема боротьби зі злочинністю є однією з найактуальніших не тільки для України, де вона загострилася через економічну, фінансову і політичну кризу, але й для більшості країн світу. До дієвих засобів вирішення цієї проблеми поряд з удосконаленням кримінального та кримінально-процесуального законодавства належить й удосконалення технічної бази, впровадження в експертну практику нових науково-методичних розробок, у тому числі призначених для збирання, фіксації й дослідження слідової інформації, з метою виявлення, розкриття, розслідування злочинів та запобігання їм.

Чільне місце в розвитку науково-методичної бази займає необхідність розробки нових методик з дослідження потожирових слідів (далі – ПЖС) людини, що спричинено потребами не тільки експертної, а й оперативно-розшукової та слідчої практики. Адже спеціалісти під час огляду місця події здебільшого виявляють ПЖС рук людини, які можуть бути використані для проведення не лише дактилоскопічних досліджень, а й для інших криміналістичних досліджень.

Розвитку теоретичних і практичних положень дактилоскопії приділили увагу такі науковці, як К.В. Бугаєв, Г.Л. Грановський, А.І. Дворкін, Л.Г. Єджубов, С.І. Кобзар, В.Е. Корноухов, Т.Ф. Мойсєєва, А.Л. Морозова, С.С. Саміщенко, М.Я. Сегай, А.А. Фокіна, В.В. Яровенко, Ю.Ю. Ярослав та інші.

На сьогодні в експертній практиці використовується лише частина інформації про особу, що залишила потожировий слід: ідентифікація за ПЖС проводиться як морфологічне дослідження слідів пальців рук у рамках дактилоскопічної (трасологічної) експертизи. Не набули широкого застосування поро- та еджеоскопічні методи дослідження фрагментарних слідів, можливість використання яких для ідентифікації особи обґрунтував український вчений Г.Л. Грановський ще у 1952 році [1, с. 123].

Водночас у галузях біології, біохімії, антропології, медицини і генетики за останні десятиліття накопичено значний обсяг нової інформації про закономірності секреції

потових і жирових залоз на шкірі людини, склад потожирової речовини і його зміни, будову папілярного узору і поширеність його ознак серед різних груп населення. Сукупність наукових напрацювань у зазначених галузях знань з урахуванням зростання можливостей використання сучасних інструментальних методів дослідження дозволяє по-новому поглянути на проблему комплексного дослідження потожирових слідів людини з метою вирішення ідентифікаційних і діагностичних завдань [2, с. 3].

С.С. Саміщенко зазначає, що, досліджуючи ПЖС рук, можна отримати таку інформацію про людину:

- антропологічну (раса, етнічна група, популяція тощо);
- звичайні анатомо-фізіологічні дані (стать, вік, зріст, статура, пропорції тіла, функціональні властивості тощо);
- патологічні анатомо-фізіологічні особливості та захворювання організму.

Взаємозв'язок будови папілярних узорів з різними морфо- та фізіологічними характеристиками людини вивчає наука дерматогліфіка. Її можливості використовуються в антропології, медицині та генетиці [3]. Вони можуть бути також застосовані і в криміналістичній практиці, що, поза сумнівом, підвищить якість та розширить можливості дактилоскопічних досліджень ПЖС рук людини.

До окремої групи належать супутні ознаки, що характеризують людину (рід занять, особливості трудової діяльності, одяг, наявність шкідливих звичок, використання косметичних засобів, медичних препаратів тощо).

У своїй докторській дисертації В.В. Яровенко надає певні рекомендації щодо процесу створення реєстраційної системи за папілярними узорами долонних поверхонь рук індивіда, визначаючи імовірні зв'язки між ними та «...національними, географічними особливостями людини, окремими рисами характеру, схильністю до захворювань, професійними навиками, поведінкою в екстремальних ситуаціях», що «дозволить розширити пошукові можливості слідчих версій про нерозкритий злочин» [4].

Склад слідоутворюючої речовини ПЖС рук різноманітний і складний. У цілому вагому частку становлять виділення шкірних залоз, що мають органічну та неорганічну природу. На поверхні шкіри знаходяться потові і жирові (сальні) залози, а це означає, що основними складниками речовини буде піт, жир та інші речовини (відмерлі клітини, нейтральні жири та забруднення) [5].

Досліджуючи речовину ПЖС медико-біологічними методами, можна встановити її групові характеристики, зокрема визначити групу крові людини за системою АВО. Це дозволяє отримати криміналістично значущу інформацію навіть зі змазаних, фрагментарних поверхневих відбитків пальців рук, утворених вказаною речовиною [6].

Як зауважують С.І. Кобзар та М.Я. Сегай, нині у практику боротьби зі злочинністю активно впроваджують можливості аналізу дезоксирибонуклеїнової кислоти (ДНК), яка є носієм інформації про спадковість людини. Суть аналізу полягає в тому, що експерт-біолог, досліджуючи особливості будови ДНК, може скласти певний «генетичний відбиток» – індивідуальний і незмінний для кожної людини. ДНК-аналіз є перспективним методом дослідження епітеліальних клітин або їх залишків, що можуть перебувати в сукупності з потожировою речовиною сліду руки. Дослідження ДНК людини методом генотипоскопії надає змогу з високою імовірністю вирішувати завдання діагностичного й ідентифікаційного характеру, зокрема встановлювати приналежність виявлених під час проведення слідчих дій слідів рук конкретній людині [7].

Важливою обставиною є те, що на результати досліджень речовини ПЖС практично не впливає факт застосування дактилоскопічних порошків при виявленні слідів рук [8].

Ідентифікаційним полем ПЖС також є запах, який виробляється потожировими залозами і визначається як властивість речовин, що випаровуючись на повітрі здатні викликати у живих організмів специфічні подразнення нервових закінчень органів нюху, що, як відомо, використовується з метою ідентифікації особи у криміналістичній одорології [9].

Поза увагою експертів на сьогодні залишається вирішення такого важливого питання криміналістичної діагностики, як встановлення терміну давності залишення ПЖС рук. Аналіз практики вказує на основну причину – відсутність розробленої методики проведення такого дослідження.

Як відомо, під час огляду місця події у більшості випадків виявляються сліди рук людини, які є носіями інформації про суб'єкт, що їх залишив, та про час їх утворення. Останній є одним із суттєвих елементів характеристики злочину. Нерідко трапляється, що підозрюваний заперечує свою причетність до події злочину, стверджуючи, що сліди його рук могли залишитися на предметах раніше або пізніше, але не в момент скоєння злочину.

У процесі роботи з ПЖС рук питання про давність їх утворення виникає в двох основних аспектах: перший – співвідношення часу слідоутворення і часу скоєння злочину; другий – часова характеристика утворення сліду як основа для вибору технічних засобів і методів з метою якісного виявлення та вилучення слідів рук.

Перший аспект має значення для досудового розслідування. Питання про давність сліду вирішується для встановлення обставин, що становлять предмет доказування. Тому в основі методики щодо вирішення цього питання повинно бути достовірне наукове обґрунтування.

Другий аспект безпосередньо пов'язаний з роботою спеціаліста (експерта). Кваліфіковане визначення давності слідоутворення дозволяє отримати якісне зображення узору, що відобразився в сліді, а це підвищує можливості ефективного пошуку ідентичних узорів за автоматизованими базами даних.

Значення часових характеристик слідів рук при розслідуванні злочинів можна проілюструвати на такому прикладі.

Під час огляду офісного приміщення за фактом виявлення трупа гр. Ф. з ознаками насильницької смерті експертами Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру при УМВС в Івано-Франківській області за допомогою дактилоскопічного магнітного порошку «Малахіт» виявлено та вилучено з гладкої пофарбованої поверхні обігрівача чіткі відбитки пальців рук, які при попередньому дослідженні діагностувалися як «достатньо свіжі». Перевіркою за дактиломасивом АІПС «Сонда» було встановлено, що ці сліди залишені пальцями рук гр. Я. Однак під час допиту останній категорично заперечував свою причетність до скоєння вбивства, а наявність на поверхні обігрівача слідів його рук пояснював тим, що близько року тому встановлював систему опалення в офісних приміщеннях на тому поверсі, де було виявлено труп гр. Ф. Очевидно, що в такій ситуації встановлення терміну давності залишення ПЖС підозрюваним мало вирішальне значення для підтвердження чи спростування його показань. Перед експертами постало питання щодо з'ясування можливості зберігання слідів пальців рук на цій

слідосприймаючій поверхні протягом тривалого часу за певних умов роботи обігрівача (знаходився на підлозі, під'єднаний до електромережі, періодично нагрівався, охолоджувався). З метою перевірки цього факту було проведено низку оглядів прилеглих до місця події офісних приміщень, які довели, що на поверхнях інших обігрівачів, які встановлював гр. Я., за допомогою аналогічного методу також було виявлено сліди його пальців рук. Отже, слідча версія про причетність гр. Я до вбивства гр. Ф. не підтвердилася.

При встановленні відносної давності ПЖС, в якому відобразився папілярний узор, слід звертати увагу на такі ознаки:

- ступінь забруднення (запилення) слідів, яка визначається за міжпапілярними лініями;
- висота і ширина папілярних гребнів (із часом зменшуються);
- чіткість і контрастність папілярних ліній (із часом знижується, спостерігається уривчастість їх країв);
- дрібні деталі узору (у «старих» слідах не спостерігаються) [2, с. 162].

Такі ознаки можуть бути виявлені візуально без проведення спеціальних досліджень. Морфологічні ознаки «старіння» (матовість, звуження або фрагментарність папілярних ліній) дозволяють на сьогодні диференціювати ПЖС лише як «свіжі» або «старі», не уточнюючи період часу з моменту слідоутворення. Проте робити висновки про те, що слід є «свіжим» або порівняно «старим» лише на цій підставі, без знання умов слідоутворення і зберігання сліду можна лише з певною імовірністю.

На процес «старіння» ПЖС впливають три основні чинники:

- кількість і якість (склад) речовини ПЖС;
- властивості слідосприймаючої поверхні;
- умови навколишнього середовища під час зберігання.

Чим більше потожирової речовини у сліді (залежить від механізму слідоутворення і тривалості контакту), тим довше він зберігається. ПЖС, у складі речовини яких переважає піт, стійкіші до підвищення температури і повільніше висихають.

При взаємодії з пористими і шорсткими поверхнями речовина ПЖС проникає всередину слідосприймаючого об'єкта, і за короткий час сліди стають непридатними для ідентифікації [10]. На гладких непористих поверхнях «старіння» відбитків відбувається значно повільніше.

Крім того, і сам матеріал поверхні впливає на процес «старіння» ПЖС: якщо слід знаходиться на папері, речовина якого добре вбирає вологу, то здатність такого сліду реагувати на порошки втратиться набагато швидше, ніж сліду на поверхні, яка не вбирає або слабо вбирає вологу (скло, порцеляна тощо) [11, с. 221].

Румунські криміналісти, досліджуючи морфологічні, фізико-хімічні та біохімічні зміни потожирової речовини слідів рук, дійшли висновку, що на процес «старіння» ПЖС впливає група крові. Так, сліди пальців осіб, які мають групу крові ВІІІ та АВІV, помітно більше піддаються процесу «старіння» порівняно зі слідами осіб з ОІ та АІІ групами крові [12].

Для вирішення питання про давність утворення ПЖС рук, що надаються на дослідження, А.Л. Морозова, залежно від слідчо-експертної ситуації, виділяє такі методи:

– експеримент щодо «старіння» ПЖС рук, відібраних у підозрюваного, і порівняння їх зі слідами рук, вилученими з місця злочину;

– дослідження ступеня виявлення ПЖС рук спеціальними реагентами та зіставлення отриманих результатів з даними літератури [13, с. 6].

Використання першого методу можливе лише у випадку надання експерту слідів рук, відібраних у підозрюваної особи, та інформації про умови зберігання цих слідів до моменту виявлення. Вказані вимоги виконуються доволі рідко. Крім того, не завжди є можливість відтворення під час експерименту умов того середовища, в якому знаходилися сліди до їх експертного дослідження (температура, вологість, атмосферний тиск, протяг, забрудненість, ультрафіолетове та інше випромінювання тощо).

Як доречно зауважує К. Вертгейм, щоб надійно перевірити вплив однієї з умов середовища на процес «старіння» ПЖС, всі інші повинні бути незмінними. А на практиці цього фактично неможливо досягти [14].

При використанні другого із вказаних вище методів визначається реакція потожирової речовини сліду (виявляється чи не виявляється) на реагенти для виявлення ПЖС: дактилоскопічні порошки, нінгідрин, пари йоду тощо. За цією реакцією встановлюється давність сліду.

На виявлення ПЖС, що базується на хімічній взаємодії реагенту з речовиною сліду, також впливають зміни у складі потожирової речовини, які відбуваються з часом під впливом різних чинників. Використовуються два основні типи хімічних реагентів:

– ті, що взаємодіють з ліпідними компонентами потожирової речовини (наприклад, йод);

– ті, що взаємодіють з білковими, пептидними та амінокислотними складовими (нінгідрин, аллоксан, циакрин) [2, с. 165].

Практика дозволяє прослідкувати таку закономірність: «старі» сліди краще виявляються хімічними реагентами, які взаємодіють з білковими (амінокислотними) компонентами потожирової речовини, а «свіжі» сліди краще виявляються за допомогою дактилоскопічних порошків, що адсорбуються на поверхні папілярних ліній.

Отже, якщо відсутні дані, що дозволяють орієнтовно визначити давність наданого на дослідження ПЖС, то обробку спочатку доцільно проводити реагентами, придатними для виявлення «свіжих» ПЖС: порошками, йодом. Це не перешкоджає подальшій обробці нінгідрином і циакрином для виявлення «старих» слідів.

За даними літератури відомо, що з виявляючими реагентами взаємодіють, як правило, сліди рук, залишені не більше 1 – 3 місяці тому (залежно від властивостей сліду та поверхні, на якій вони були залишені). Виняток становить виявлення слідів нінгідрином. Відомо про випадок виявлення слідів 35-річної давнини [1, с. 64], тому встановити давність таких слідів по мірі їх взаємодії з цим реагентом неможливо.

А.Л. Морозова зауважує, що сліди рук надходять на експертизу, як правило, через 1 – 3 місяці після їх виявлення на місці злочину, тобто після періоду, коли може бути встановлено їх давність. З огляду на вказані вище обставини найчастіше результатом проведення експертизи зі встановлення давності слідів рук є висновок про неможливість вирішення винесеного питання [13, с. 5].

Висихання ПЖС при зберіганні і пов'язана з цим втрата адгезійних властивостей – одна з найбільш характерних ознак «старіння». Тому очевидно, що методи виявлення,

пов'язані з адсорбцією реагентів (напилення мілкодисперсних порошків), будуть ефективні лише для «свіжих» слідів.

Для виявлення «давніх» слідів найефективнішими є лазерний метод і метод термовакуумного напилення (ТВН). Метод ТВН дозволяє точно диференціювати «свіжі» та «давні» сліди незалежно від кількості доторкань, які передували слідоутворенню. При виявленні лазером «давніх» слідів спостерігається ефект зміщення люмінесценції від жовто-зеленої до оранжевої зони спектру групи ліній, пов'язаних з деякими компонентами потожирової речовини, що робить цей метод достатньо перспективним для встановлення часу утворення слідів рук [11, с. 226 – 227].

У криміналістичній літературі неодноразово здійснювалися спроби класифікувати строки зберігання придатних для ідентифікації ПЖС на різних поверхнях залежно від способу виявлення та умов зберігання. Розбіжності в даних різних авторів ще раз свідчать про визначальну роль зовнішніх та внутрішніх факторів у процесі «старіння» ПЖС людини та необхідність їх найбільш повного відтворення чи врахування при встановленні давності слідоутворення.

Доводиться констатувати, що можливості експертної практики не відповідають інтересам оперативних та слідчих підрозділів. На сучасному етапі немає розроблених науково обґрунтованих експертних методик та експрес-методів встановлення давності ПЖС рук. Перспективним напрямом для вирішення завдань щодо визначення давності слідоутворення є встановлення закономірностей зміни складу потожирової речовини сліду з часом.

З огляду на потреби слідчої практики та з метою вдосконалення експертних досліджень необхідно також систематизувати можливості криміналістичного дослідження ПЖС людини і на підставі цього розробити наукові рекомендації та методики комплексних досліджень для вирішення ідентифікаційних і діагностичних завдань, користуючись методами дактилоскопії, біохімії, антропології, медицини, генетики, дерматогліфіки, одорології та інших наук. Поза сумнівом, це сприятиме вдосконаленню і подальшому розвитку експертизи ПЖС людини, а також ефективнішому використанню її результатів при розкритті й розслідуванні злочинів.

Список використаної літератури

1. Дубовий О.П. Криміналістичне дослідження слідів рук : наук.-практ. посіб. / О.П. Дубовий, В.Я. Лукашенко ; за ред. Я.Ю. Кондратьєва. – К. : Атіка, 2000. – 152 с.
2. Моисеева Т.Ф. Комплексное криминалистическое исследование потожировых следов человека / Т.Ф. Моисеева. – М. : Городец-издат, 2000. – 224 с.
3. Самищенко С.С. Современная дактилоскопия: проблемы и тенденции развития : монография / С.С. Самищенко. – М. : Акад. управл. МВД России, 2002. – 132 с.
4. Яровенко В.В. Проблемы применения дерматоглифических исследований в криминалистике : автореф. дис. на соискание науч. степени докт. юрид. наук / В.В. Яровенко. – Екатеринбург, 1996. – 40 с.
5. Кожакарь І.Ю. Нінгідріновий метод виявлення латентних слідів рук / І.Ю. Кожакарь // Криміналістичний вісник. – К., 2008. – № 2 (10). – С. 131–138.
6. Настольная книга следователя. Тактические приемы проведения осмотра места происшествия и допросов при расследовании преступлений различной категории : науч.-метод. пособ. / [под. ред. А.И. Дворкина]. – М. : Экзамен, 2006. – 637 с.

7. *Сегай М.Я.* Онтологічні передумови формування слідів рук та гносеологічні аспекти їх криміналістичного дослідження / М.Я. Сегай, С.І. Кобзар // Криміналістичний вісник. – К., 2004. – №2 (2). – С. 11–16.

8. *Аистов И.А.* Учебное пособие по криминалистике. Использование следов биологического происхождения при расследовании преступлений / И.А. Аистов. – М. : Приор, 2002. – 128 с.

9. *Бугаев К.В.* Современные возможности исследований потожировых следов человека и место таких исследований в системе судебных экспертиз // Проблемы криминалистической науки, следственной и экспертной практики : межвуз. сб. науч. тр. / К.В. Бугаев. – Омск : Акад. МВД России, 2004. – Вып. 3. – 204 с.

10. *Knowles A.M.* Aspects of physicochemical methods for the detection of latent fingerprints / A.M. Knowles // Journal of Physics E: Scientific Instruments. – 1978. – Vol. 11. – Issue 8. – P. 713–721.

11. *Разумов Э.А.* Осмотр места происшествия / Э.А. Разумов, Н.П. Молибога. – К. : РИО МВД Украины, 1994. – 672 с.

12. *Popa G.* Method for fingerprint determination [Electronic resource] / G. Popa, R. Potorac, N. Preda // <http://www.interpol.int/Public/Forensic/fingerprints/research/AgeDetermination.pdf>.

13. *Морозова А.Л.* Криминалистическое исследование потожировых следов рук человека с целью установления их давности : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. «Криминальный процесс и криминалистика, судебная экспертиза» / А.Л. Морозова. – М. : РГБ, 2003. – 108 с.

14. *Wertheim K.* Fingerprint Age Determination: Is There Any Hope? [Electronic resource] / K. Wertheim // Journal of Forensic Identification. – January/February 2003. – Vol. 53. – № 1 // <http://www.crime-scene-investigator.net/AgeOfFingerprints.html>.

УДК 343.98.06.001.33:53.082.5

О. В. Неня, заступник начальника відділу

Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру
МВС України

ДЕЯКІ АСПЕКТИ КЛАСИФІКАЦІЇ ФІЗИЧНИХ (ОПТИЧНИХ) МЕТОДІВ ЕКСПЕРТНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Розглянуто критерії механізмів класифікацій фізичних методів. Проаналізовано проблемні аспекти створення класифікації оптичних методів. Запропоновано основні напрями створення класифікації оптичних методів експертного дослідження.

Ключові слова: критерії, класифікаційний механізм, методи дослідження, фізичні методи, оптичні методи.

Завданням будь-якого виду судової експертизи є встановлення конкретних обставин або пояснення їх на основі спеціальних знань. Саме завдяки використанню експертом спеціальних (природничих, технічних) знань, його діяльність має профільний науково-технічний характер. Експертне дослідження є способом отримання судових доказів на основі використання спеціальних знань, яке проводиться в установлених рамках відповідної процесуальної дії [1, с. 27]. Усі експертні дослідження здійснюються з використанням відповідних методик (прийомів і технічних засобів).

Складовими будь-якої методики є наукові методи і засоби, що використовуються під час досліджень, зокрема експертних, які певним чином упорядковуються, розподіляються за галузями знань, тобто систематизуються. Так, для більшості експертних досліджень усі методи та призначені для їх реалізації технічні засоби орієнтовно поділяють на три основні групи [1, с. 54]:

- методи і технічні засоби (аналітична експертна техніка) виявлення властивостей (наприклад, фізичних, хімічних) об'єктів, що досліджуються;
- методи і технічні засоби проведення порівняльного дослідження переважно для встановлення схожості (подібності) – відмінності між об'єктами, що порівнюються;
- методи і технічні засоби оцінки отриманих експертом даних як конкретні підстави для формулювання того чи іншого експертного висновку.

За обсягом найчисленнішою є перша з названих груп методів і засобів експертної техніки. Аналітична експертна техніка сучасних експертних установ досить різноманітна за своїм призначенням і за своєю природою належить переважно до числа методів і технічних засобів природничих наук та промислового виробництва. При цьому за основу класифікації таких методів дослідження, як правило, береться природа явищ, на яких вони базуються, тобто спосіб отримання інформації. Відповідно розрізняють фізичні, хімічні, фізико-хімічні та інші методи.

Фізичні методи становлять одну з найбільших груп методів досліджень взагалі й переважну групу методів, якими оперують експерти у більшості напрямів досліджень [2, с. 67 – 76].

Фізичні величини, отримані різними фізичними методами, не тільки більш повно характеризують фізичний стан об'єкта (матеріалу), а й надають більш повний опис їх хімічної будови, адже більшість хімічних властивостей прямо чи побічно визначаються фізичними властивостями. Причому ці властивості важливі самі по собі як характеристики об'єкта (речовини).

Особливого значення фізичні методи набувають при визначенні складу речовин, тобто для аналітичних цілей (це окремий розділ застосування фізичних методів у хімії).

Найбільш характерними ознаками фізичного методу є те, що в його основі лежить взаємодія падаючого випромінювання, потоку частинок або будь-якого поля з речовиною, спостереження і вимірювання результату цієї взаємодії (таку взаємодію спостерігають, наприклад, під час падіння рентгенівських променів на кристал або проходження електромагнітної хвилі крізь речовину).

Висновку щодо наявності взаємодії та її інтенсивності можна дійти, досліджуючи випромінювання, що пройшло крізь речовину, відбилося чи розсіялося речовиною. Така послідовність спостережень характерна для прямого завдання фізичного методу. Проте головним зазвичай є вирішення зворотного завдання – визначення фізичних властивостей речовини або параметрів молекули, що ґрунтується на згаданих змінах (тобто даних експерименту), отриманих фізичним методом. Саме з цієї точки зору характеризуються можливості методу, його чутливість, точність, доступність і практичність [3, с. 5].

Основною перевагою фізичних методів, зокрема перед хімічними, є швидкий аналіз і можливість застосування реєструючих приладів безперервної дії та автоматичних методів контролю [4, с. 69 – 70; 5, с. 1404]. За допомогою фізичних методів можна безпосередньо вимірювати певну фізичну властивість матеріалу (скажімо, густину, електропровідність) або піддавати матеріал дії суто фізичних чинників (наприклад, енергетичному впливу, зокрема електромагнітному випромінюванню). При цьому частіше за все досліджується така властивість системи, яка безпосередньо залежить від концентрації компонента, що визначається, в розчині, суміші, сплаві або від співвідношення двох компонентів: розчиненої речовини та розчинника.

Фізичні методи дослідження (аналізу) в експертній діяльності – це запозичені з фізики та пристосовані до специфічних експертних завдань способи дослідження властивостей і характеристик речових доказів з метою розкриття та розслідування злочину [5, с. 1404; 6].

Усі фізичні методи умовно можна поділити на три основні групи, що ґрунтуються на:

- вимірюванні електричних та магнітних властивостей, зокрема електропровідності (кондуктометрії) для визначення концентрації розчинів електролітів, вимірюванні потенціалу електрода (потенціометрія та полярографія) для визначення рН різноманітних розчинів. Особливе місце посідає мас-спектрометрія, коли досліджуваний матеріал у газоподібному стані зазнає дії сильних магнітних чи електричних полів, що дає змогу розділяти складні суміші на окремі компоненти за їх атомною або молекулярною масою (найбільш широко цей метод застосовують для дослідження сумішей ізотопів і аналізу сумішей інертних газів);

- вимірюванні густини (денсиметрія) та інших механічних і молекулярних властивостей, зокрема теплопровідності, в'язкості (аналіз та дослідження газів, розчинів

тощо), поверхневого натягу (аналіз та дослідження розчинів), швидкості розповсюдження звуку (аналіз та дослідження газів), вимірюванні температур плавлення, кипіння (аналіз та дослідження визначення чистоти препаратів або металів);

– взаємодії випромінювання з речовиною (основний спектр цієї групи займають різноманітні оптичні методи) [4, с. 69 – 70].

Виокремити оптичні методи із загального переліку фізичних доволі складно, по-перше, через те, що їх перелік надто великий, а по-друге, – через наявність двох взаємопов'язаних проблем – відсутності єдиної загально визнаної класифікації оптичних методів, і як наслідок, єдиного підходу до складання їхніх назв. Так, до назви будь-якого з оптичних методів (особливо це стосується нових сучасних методів, основою для виникнення яких стала інтеграція методів «класичної» оптики з можливостями лазерного випромінювання, комп'ютерних технологій, тощо), можуть входити в різних комбінаціях мета дослідження; закони та явища (фізичні основи), на яких ґрунтуються дослідження; властивості самого об'єкта. Тобто існує тенденція поєднання різнотипних критеріїв. Прикладом може бути метод *молекулярно-абсорбційної спектроскопії*. У різних джерелах його назва має різні трактування. У програмі спецкурсу кафедри аналітичної хімії Московського державного університету його називають «аналітична абсорбційна молекулярна спектроскопія (спектрофотометрія)» і відносять до оптичної спектроскопії [7]. У робочій програмі Воронежської державної технологічної академії, де чомусь розмежують спектральні та оптичні методи, він має назву «молекулярно-абсорбційна спектроскопія» [8]. При цьому слова, що становлять назву, несуть різне за категоріями смислове навантаження: «спектроскопія» – «розділ фізики, що присвячується вивченню спектрів електромагнітного випромінювання ...» [9, с. 1135]; «спектрофотометрія» – «галузь вимірювальної техніки, яка об'єднує спектрометрію, фотометрію та метрологію і займається розробкою системи методів і пристроїв для кількісних вимірів спектральних коефіцієнтів поглинання, відбиття, випромінювання, спектральної яскравості як характеристик середовищ, покриттів, поверхонь, випромінювачів...» [10, с. 304]; «абсорбційна» – критерій застосовуваного методу; «молекулярна» – критерій вирішуваних завдань тощо. Крім того, різні автори вживають різну комбінаційну послідовність слів у назві одного й того ж методу. Наприклад, назва оптичного методу «конфокальна лазерна скануюча мікроскопія (КЛСМ)» у різних джерелах виглядає так: «лазерна скануюча конфокальна мікроскопія» [11]; «конфокальна лазерна скануюча мікроскопія» [12]; «лазерна конфокальна скануюча мікроскопія» [13].

Класифікаційний механізм оптичних методів буде зрозумілішим після розгляду механізмів класифікації фізичних методів за різними критеріями.

Серед основних фізичних методів деякі науковці виділяють спектроскопічні, дифракційні, оптичні та інші [3, с. 5]. Хоча не зрозумілим є окреме виокремлення спектроскопічних і дифракційних методів з оптичних.

Інші автори основними фізичними методами вважають методи мікроскопії, спектроскопії, дифрактометрії, магнітні, мас-спектрометричні, електричні [14; 15]. При цьому перші три групи методів належать до оптичних (хоча це і не зазначається), бо ґрунтуються на законах оптики (на взаємодії випромінювання з речовиною). У літературі пропонуються й інші «класифікації» фізичних методів, які обґрунтовані тими чи іншими авторськими критеріями.

Для реалізації мети цієї статті розгляду класифікаційного механізму фізичних (у тому числі оптичних) методів – скористаємося другим, більш повним переліком основних фізичних методів.

У цілому класифікація *спектральних* методів може будуватися за способом спостереження (поглинання, випромінювання, комбінаційне розсіювання), походженням спектра (електронне, коливальне, обертальне тощо), спектральним діапазоном (рентгенівський, ультрафіолетовий, видимий, інфрачервоний, мікрохвильовий, радіочастотний), закономірностями взаємодії випромінювання з молекулами, атомами (атомна, молекулярна); завданнями, що вирішуються (елементний, ізотопний, молекулярний, структурний); застосовуваними методами (емісійний, абсорбційний, комбінаційний, люмінесцентний, рентгенівський, радіоспектроскопічний); характером результатів, що отримуються (якісний, напівкількісний або наближений, кількісний); способом реєстрації спектрів (візуальний, фотографічний, фотоелектричний, термоелектричний).

При цьому основним критерієм належності фізичного методу аналізу до спектроскопічного, як зазначалося вище, є взаємодія електромагнітного випромінювання з речовиною, яка викликає зміни енергетичного стану (енергетичні переходи), що реєструють експериментально [16; 3; 17].

Мікроскопічні методи поділяються за:

- способом отримання зображення на методи оптичної (світлової) мікроскопії (у тому числі наноскопії), електронної мікроскопії (у тому числі просвічувальної електронної мікроскопії (ПЕМ), растрової електронної мікроскопії (РЕМ)) та рентгенівської (або рентгенівської лазерної) мікроскопії;
- видом джерела світла, що збуджує люмінесценцію досліджуваного об'єкта, – на лазерну і рентгенівську мікроскопію;
- способом спостереження та реєстрації (візуальне, фотографування кінознімання тощо).

Слід також зазначити, що класифікація мікроскопічних методів безпосередньо залежить від класифікації мікроскопів, класифікаційний ряд яких може будуватися, наприклад, за розміщенням оптичної системи відносно досліджуваного об'єкта (тобто за методом спостереження) – прямі та інвертовані; за типом зображення – монокулярні та стереоскопічні; за способом освітлення – мікроскопи відбитого та прохідного світла; за застосуванням – біологічні, металографічні, стереоскопічні, поляризаційні [18; 19; 20].

Дифрактометрія є похідною такого фізичного явища, як дифракція, що також має складний класифікаційний механізм. Так, дифракцію поділяють:

- за об'єктами різної природи (хвиль і частинок). При цьому враховується природа випромінювання, зокрема дифракція світла (дифракція оптичних хвиль, у тому числі лазерних), радіохвиль, рентгенівських променів, звуку (у тому числі акустичних хвиль), гравітаційно-капілярних хвиль (хвиль на поверхні рідини), частинок, неklasичних хвильових полів (дифракційна еволюція стиснених станів світла);
- за типами структур середовища: дифракція заднього хвильового поля в однорідному середовищі; дифракція на амплітудних, фазових і амплітудно-фазових неоднорідностях; дифракція на пропускних і відбивальних структурах; дифракція на структурах з різкими межами; дифракція на градієнтних структурах (структурах з плавною

зміною параметрів середовища у просторі), дифракція на неупорядкованих структурах; дифракція на упорядкованих структурах;

– за хвилями, що мають різні характеристики (розрізняють дифракцію монохроматичних і немонахроматичних хвиль, плоских сферичних та інших неплоских хвиль, однорідних і неоднорідних хвиль (задане розподілення амплітуди уздовж хвильового фронту рівномірне або ні), когерентних, некогерентних і частково когерентних хвиль) [21; 22].

Магнітні методи досліджень за способом використання магнітних властивостей речовин та твердого тіла поділяються на:

– статичні (що базуються на сприйнятливості та намагніченості);
– резонансні (*радіоспектроскопія*), до яких належать ядерний магнітний резонанс – ЯМР, електронний парамагнітний (спіновий) резонанс – ЕПР, ядерний квадрупольний резонанс – ЯКР, месбауеровська спектроскопія, розсіювання (нейтронів та мюонів).

За способом відображення інформації магнітні методи поділяються на магнітопошковий, магнітографічний, ферозондовий та електромагнітний [23].

Методи *мас-спектрального аналізу (мас-спектрометрії)* класифікуються за:

– завданнями, що вирішуються (ізотопна, сканувальна *мас-спектрометрія*);
– типами джерел отримання іонів (за методами іонізації – електронний удар, хімічна іонізація, фотоіонізація, іскрова *мас-спектрометрія*, *мас-спектрометрія* жевріючого розряду, лазерна *мас-спектрометрія*, *мас-спектрометрія* вторинних іонів, електронно-статичне неоднорідне поле тощо).

Розрізняють також *мас-спектрометрію* низької та високої роздільної здатності [24; 25].

Електричні методи, основну групу яких становлять методи електричних вимірів, можна класифікувати за багатьма чинниками. Так, основний поділ здійснюється за сферами застосування та видами вимірювальних перетворювачів, які здійснюють перетворення практично всіх фізичних величин в електричні сигнали, а саме: електричних, магнітних та неелектричних. За кожним з цих методів стоїть своя група методів. Найчастіше у криміналістиці застосовують методи вимірювання неелектричних величин, які у свою чергу класифікуються за завданнями, що вирішуються: вимірювання температур, складу та концентрації речовини, параметрів руху, механічних зусиль, тисків та напружень, кутових і лінійних розмірів [26; 27].

Слід зазначити, що більшість з перелічених методів у свою чергу також може бути класифіковано на групи, наприклад [28; 29; 30; 31]:

– атомна спектроскопія охоплює оптичну, електронну, рентгенівську тощо. У свою чергу атомна оптична спектроскопія поділяється на атомно-емісійну, атомно-абсорбційну, атомно-флуоресцентну спектроскопію;

– молекулярна спектроскопія охоплює аналітичну абсорбційну молекулярну спектроскопію (спектрофотометрію) в ультрафіолетовій та видимій ділянці спектра, люмінесцентний аналіз, інфрачервону спектрофотометрію, спектроскопію комбінаційного розсіювання (КР), лазерну спектроскопію;

– рентгенівська мікроскопія поділяється на відбивальну, проєкційну, електронну, рентгенівську, лазерну;

– рентгеноструктурний аналіз (РСА), який за способом генерації рентгенівського випромінювання поділяється на рентгенорадіометричний аналіз (РРА), електронно-

зондовий рентгеноспектральний мікроаналіз (РСМА) та рентгенофлуоресцентний аналіз (РФА);

– дифракція частинок містить дифракцію електронів (електронографію), нейтронів (нейтронографію), а також дифракцію атомів і молекул. Дифракція світла (дифракція оптичних хвиль) охоплює дифракцію світла на ультразвуку, спінових хвилях, фоторефрактивних ґратках, а також оптичну голографію та томографію.

Таким чином, аналіз наукової літератури [1 – 3; 12; 15 – 20; 28 – 32] доводить, що класифікація фізичних і зокрема оптичних методів є недосконалою та несистематизованою. Причиною є відсутність класифікаційного механізму, який безпосередньо залежить від критеріїв, за якими поділяються оптичні методи. Такими критеріями можуть бути: об'єкти дослідження (йдеться про характер (природу) інформації щодо досліджуваного об'єкта); явища та процеси, що лежать в основі оптичних методів; завдання, що вирішуються; способи фізичного впливу.

Зрозуміло, що створення єдиної класифікації оптичних методів є досить проблематичним. Першим кроком щодо створення такої класифікації може бути визначення галузі або напряму, де будуть застосовуватися оптичні методи. Для експертної діяльності, як зазначають В.С. Митричев, О.О. Давидова [1, с. 55 – 56; 32, с. 60], основним критерієм вибору методу дослідження є природа інформації щодо досліджуваного об'єкта. При цьому невід'ємними критеріями повинні бути такі характеристики методу, як абсолютна чутливість (можливість виявлення у речовині домішок у певному процентному вмісті), точність, що визначає можливість диференціації близьких за складом речовин, та ступінь збереження об'єкта дослідження (руйнівні, неруйнівні методи). Інтеграція ж декількох критеріїв (трьох-чотирьох), на нашу думку, дасть змогу створити часткову класифікацію оптичних методів, яка полегшить процедуру вибору конкретного і найефективнішого методу (методів) та пристрою (пристроїв) для експертного дослідження.

Список використаної літератури

1. Митричев В.С. Криминалистическая экспертиза материалов веществ и изделий / В.С. Митричев. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1980. – 113 с.
2. Криминалистика : учеб. для вузов / [Авеьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р.]. – М. : Изд-во «НОРМА», 2000. – 990 с.
3. Вилков Л.В. Физические методы исследования в химии. Структурные методы и оптическая спектроскопия : учеб. для хим. спец. вузов / Л.В. Вилков, Ю.А. Пентин. – М. : Высш. шк., 1987. – 367 с.
4. Большая советская энциклопедия. – 2-е изд. – Т. 45. – М. : Сов. энцикл., 1956. – 672 с.
5. Советский энциклопедический словарь [гл. ред. А.М. Прохоров]. – 3-е изд. – М. : Сов. энцикл., 1985. – 1600 с.
6. Советский юридический словарь [под ред. С. Братусь, Н. Казанцева]. – М., 1953. – 584 с.
7. Образовательная программа Химического факультета МГУ [сост. Ю.А. Барбалат, Н.В. Алов]. – М., 2004. – 6 с.
8. Лисицкая Р.П. Аналитическая химия и физико-химические методы анализа: рабочая программа / Р.П. Лисицкая. – Воронеж, 2004. – 14 с.
9. Большой энциклопедический словарь [гл. ред. А.М. Прохоров]. – 2-е изд., перераб. и дополн. – М. : Науч. изд-во «Большая Рос. энцикл.», 1998. – 1450 с.
10. Большая советская энциклопедия [гл. ред. А.М. Прохоров]. – 3-е изд. – Т. 24. – Кн. 1. – М. : Сов. энцикл., 1976. – 607 с.

11. Лазерный сканирующий конфокальный микроскоп: устройство и методы измерений [Электронный ресурс] : метод. разработка к задаче Большого практикума. – Режим доступа : <http://209.85.129.132/search?q=cache:uyASRZWTrYkJ:www.bioeng.ru>.
12. Конфокальная лазерная сканирующая микроскопия в выявлении тирозинового фосфорилирования белков растений [Электронный ресурс] / [Мухитов А.Р., Петрова Н.В., Власова Н.В., Каримова Ф.Г.] // Уч. зап. Казан. ун-та. Серия «Естеств. науки». – Т. 150. – Кн. 2. – Казань, 2008. – С. 144 – 154.
13. Конфокальный микроскоп Olympus FV300 : техническое описание [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://209.85.129.132/search?q=cache:2BB8Z-Po7UkJ:www.speggroup.ru>.
14. Методы исследования материалов и процессов : примерная программа дисциплины / М-во образования РФ; Рос. гос. технол. ун-т им. К.Э. Циолковского. – М., 2001. – 9 с.
15. Колесников Б.Я. Физические методы исследования в химии : учеб. пособ. / Б.Я. Колесников, З.А. Мансуров. – Алма-Аты : Изд-во «Казакуниверситет», 2000. – 161 с.
16. Левшин В.Л. Методы спектрального анализа / В.Л. Левшин. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1962. – 508 с.
17. Кузьменко Н.Е. Спектроскопические методы // Основы аналитической химии. – Кн. 2 : Методы химического анализа / Н.Е. Кузьменко. – М. : Высш. шк., 1996. – С. 199 – 352.
18. Кларк Э.Р. Микроскопические методы исследования материалов: пер. с англ. / Э.Р. Кларк, К.Н. Эберхардт. – М.: Техносфера, 2007. – 376 с.
19. Казаков В.Н. Поляризационная микроскопия в биологии и медицине / В.Н. Казаков, В.Г. Шлопов. – Донецк : Каштан, 2008. – 320 с.
20. Дюков В.Г. Растровая оптическая микроскопия / В.Г. Дюков, Ю.А. Кудеяров. – М. : Наука, 1992. – 206 с.
21. Ландау Л.Д. Теория поля / Л.Д. Ландау, Е.М. Лифшиц. – 7-е изд. – М. : Наука, 1988. – 512 с.
22. Сивухин Д.В. Общий курс физики / Д.В. Сивухин. – 3-е изд. – М. : Физматлит, 2002. – Т. 4 : Оптика. – 792 с.
23. Мейльман М.Л. Физические методы исследования в химии. Резонансные и электрооптические методы / Мейльман М.Л., Вилков Л.В., Пентин Ю.А. – М. : Высш. шк., 1989. – 288 с.
24. Сидоров Л.Н. Масс-спектральные термодинамические исследования / Сидоров Л.Н., Коробов М.В., Журавлева Л.В. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1985. – 208 с.
25. Вульфсон Н.С. Масс-спектрометрия органических соединений / Вульфсон Н.С., Заикин В.Г., Микая А.И. – М. : Химия, 1986. – 311 с.
26. Электрические измерения. Средства и методы измерений (общий курс) : учеб. пособ. для вузов. – М. : Высш. шк., 1972. – 520 с.
27. Алиев Т.М. Электрические измерения. Осциллографы, измерения неэлектрических величин, информационно-измерительные системы : учеб. пособ. / Алиев Т.М., Мирсалимов Р.М., Гасанов Т.А. – Баку : Азинефтехим, 1986. – 104 с.
28. Ельяшевич М.А. Атомная и молекулярная спектроскопия. Общие вопросы спектроскопии / М.А. Ельяшевич. – 4-е изд. – М. : URSS. КомКнига, 2007. – 236 с.
29. Ревенко А.Г. Рентгеноспектральный флуоресцентный анализ природных материалов / А.Г. Ревенко ; отв. ред. В.П. Афонин. – Новосибирск: Наука, 1994. – 264 с.
30. Гусев И.В. Физические методы исследования материалов. Дифракционные методы исследования структуры материалов : учеб. пособ. для студ. спец. «Электронные приборы и устройства» / И.В. Гусев, Н.Б. Груданов. – К., 1996. – 106 с.
31. Жарский И.М. Физические методы исследования в неорганической химии / И.М. Жарский, Г.И. Новиков. – М. : Высш. шк., 1988. – 271 с.
32. Давидова О.О. Криміналістичні дослідження матеріалів, речовин та виробів : курс лекцій / О.О. Давидова. – К. : КНТ, 2008. – 340 с.

УДК: 343.985

С.І. Ольховенко, експерт-криміналістНауково-дослідного експертно-криміналістичного центру
при ГУМВС України у Вінницькій області

ПРИЗНАЧЕННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ВИПАДКІВ ЗАЛИШЕННЯ ПОТЕРПІЛОГО У НЕБЕЗПЕЦІ ВНАСЛІДОК ДТП

Розглянуто проблеми призначення і проведення судових експертиз у справах про дорожньо-транспортні пригоди, зокрема у випадках залишення потерпілого в небезпеці на місці події. Окреслено можливості проведення судово-медичної, транспортно-трасологічної, автотехнічної, комплексної судово-медичної та автотехнічної, судово-медичної та транспортно-трасологічної експертиз з метою вирішення завдань щодо встановлення, розшуку, ідентифікації транспортного засобу, доведення вини водія у вчиненні злочину.

Ключові слова: дорожньо-транспортна пригода, комплексна експертиза, транспортно-трасологічна експертиза, автотехнічна експертиза, оцінка висновку експерта.

Щороку в Україні збільшується кількість дорожньо-транспортних пригод (далі – ДТП), наслідком яких є тілесні ушкодження або смерть потерпілих. Переважна більшість їх стається внаслідок порушення водіями транспортних засобів встановлених правил. Так, у 2006 році зареєстровано 11937 випадків порушення правил безпеки дорожнього руху, у 2007 році – 13526, що свідчить про їх збільшення на 13 %. Причому відсоток розкриття у 2006 році становив 66 %, у 2007 – 65,8 %. У 2006 році від ДТП постраждало 15082 особи (з них загинуло 3961), у 2007 році – 16553 (загиблих – 4320), динаміка – майже 10 % [1, с. 35].

Обов'язок надати допомогу потерпілому внаслідок ДТП передбачено нормативно-правовими актами України, зокрема Правилами дорожнього руху України [2]. Водночас наявні непоодинокі випадки, коли винний водій залишає без допомоги потерпілого та зникає з місця ДТП. Такі дії призводять до тяжких наслідків, у тому числі до смерті учасника пригоди. При розслідуванні цих злочинів важливого значення набувають судові експертизи.

За останні роки значно зросли можливості експертних досліджень, використовуються нові методи, застосовуються комп'ютерні технології. Разом з тим практика свідчить, що слідчі не завжди знайомі з експертними можливостями, унаслідок чого часто на експертизу не надаються існуючі речові докази, неправильно формулюються запитання, а деякі взагалі не виносяться. Допускаються помилки при відборі зразків для порівняльного дослідження, наданні вихідних даних для експертизи (часто через їх неповноту). Трапляються і випадки ненадання необхідної інформації. Крім того, недостатня обізнаність слідчих органів і суду іноді не дозволяє оцінити значення і зміст дослідницької частини висновку експерта.

Як свідчать результати вивчення матеріалів кримінальних справ, найчастіше у справах про залишення потерпілого у небезпеці внаслідок ДТП призначаються такі експертизи: судово-медичні (100 %), автотехнічні (87 %), транспортно-трасо-

логічні (74 %), дактилоскопічні (34 %), експертизи матеріалів речовин та виробів (12 %).

Відповідно до ст. 76 КПК України для встановлення причин смерті, тяжкості та характеру тілесних ушкоджень і в деяких інших випадках експертиза призначається обов'язково.

Наприклад, судово-медична експертиза, окрім з'ясування причини смерті та характеру тілесних ушкоджень учасників ДТП (водіїв, пішоходів, пасажирів), покликана надати відповіді на запитання щодо наявності й ступеня їх алкогольного сп'яніння, визначення механізму утворення тілесних ушкоджень та їх зв'язку з подією, з'ясування стану здоров'я потерпілих. При цьому судово-медичний експерт досліджує кров, волосся, мозкову речовину, кістки, м'які тканини загиблих, визначає їх властивості та характерні ознаки [3, с. 11].

Об'єктами судово-медичної експертизи є трупи, живі особи, об'єкти зі слідовою інформацією (одяг потерпілого, частини транспортного засобу, волосся, кров тощо), матеріали справи (протоколи, довідки, виписки з історії хвороби тощо). Організуючи проведення експертизи, слідчий повинен разом з постановою про її призначення надати експертові необхідну медичну документацію про стан здоров'я потерпілого, виписки з протоколів слідчих дій, об'єкти зі слідовою інформацією і зразки для порівняльного дослідження. Одержання зразків для порівняльного дослідження доцільно проводити за участю експерта, якому доручено проведення експертизи. Це забезпечить правильність вилучення зразків у необхідних обсягах. Практика доводить, що при призначенні судово-медичної експертизи слідчими не завжди приділяється належна увага всім об'єктам, що повинні бути надані експертові.

У випадках смерті потерпілого у ДТП слідчий зобов'язаний організувати судово-медичне дослідження трупа. Питання, що виносяться слідчим на вирішення цієї експертизи, можуть мати різне формулювання, проте переважна більшість з них має на меті встановлення часу і причин настання смерті, а також причино-наслідкового зв'язку між ДТП, необхідністю надання допомоги і настанням смерті.

Необхідно окремо зазначити можливість експертного дослідження специфічних пошкоджень на тілі потерпілого, які відображають форму, малюнок, розміри й інші властивості частин і деталей автомобіля, що вплинули на тіло як слідосприймаючий об'єкт. У результаті такого дослідження слідчий вже на початковому етапі розслідування отримує орієнтувальну інформацію для розшуку зниклого транспортного засобу. Увагу на це звернено у зв'язку з тим, що часто на практиці судово-медичні експерти досліджують лише тіло трупа.

Також судово-медична експертиза може самостійно надати відповідь на деякі запитання, що стосуються механізму ДТП, наприклад:

- чи є на тілі (одязі) покійного сліди від удару?;
- чи це сліди переїзду транспортним засобом?;
- який напрямок переїзду?;
- чи є на трупі сліди волочіння?;
- який напрямок волочіння трупа?

При дослідженні встановлюється й фізіологічний стан потерпілого:

- чи страждав загиблий якими-небудь захворюванням (органів зору, слуху)?;

– чи находився він в алкогольному, наркотичному сп'янінні?

При судово-медичному дослідженні трупів осіб, загиблих внаслідок ДТП, можливі й додаткові дослідження. Так, вивчення одягу дозволяє виявити сліди ударів, фарби, змащувальних матеріалів. Мікроскопічне дослідження саден і ран може виявити частинки ґрунту, уламки скла, шматочки дерева, частинки лакофарбного покриття від автомобіля тощо.

У рамках дослідження вилучених об'єктів зі слідовою інформацією, а також зразків для порівняльного дослідження проводяться ідентифікаційні дослідження крові, волосся, інших біологічних речовин:

- чи міститься у наданому зразку об'єкт біологічного походження і який саме?;
- яка видова приналежність біологічного об'єкта (належить людині або якій-небудь тварині)?;
- яка групова, статева приналежність цього біологічного об'єкта?;
- чи є загальна групова приналежність біологічної речовини (крові, слини, волосся тощо), що є у наявному зразку і зразку під номером __?;
- яка давність утворення плям крові на наданому об'єкті?

Установлення ступеня тяжкості отриманих потерпілим тілесних ушкоджень, що проводиться в рамках судово-медичної експертизи, зумовлено необхідністю оцінки кваліфікації дій водія, який вчинив ДТП і залишив без допомоги потерпілого на місці події. Питання щодо кваліфікації дій водія стосовно порушення Правил дорожнього руху України постає у разі настання у потерпілого тілесного ушкодження середньої тяжкості. Пропонується така група запитань для з'ясування специфічних ознак авто-травм і механізму їх утворення:

- який характер і розташування слідів та пошкоджень на одязі й тілі?;
- які є тілесні ушкодження і який їх ступінь?;
- яка давність ушкоджень?;
- чи характерні ушкодження для автотравми, якщо так, то для якого конкретного виду?;
- чи всі ушкодження нанесено одночасно, якщо ні, то яка їх послідовність?;
- де розташовується місце дотику травмуючої сили? (яка висота їх розташування від поверхні дороги?);
- якими частинами автомобіля могли бути заподіяні тілесні ушкодження?;
- який механізм спричинення ушкоджень?;
- чи могли тілесні ушкодження бути заподіяні у результаті зазначених у постанові обставин?

На вирішення експертизи можуть виноситися запитання, що мають значення для ситуаційного дослідження обставин ДТП. Така необхідність виникає, якщо у слідства немає інших даних про дії потерпілого безпосередньо перед ДТП, або наявні суперечливі дані. У цьому випадку пропонується перелік таких запитань:

- яке положення тіла потерпілого у момент нанесення початкової травми? (для об'єктивного вирішення цього питання пропонується проводити комплексну судово-медичну і транспортно-трасологічну експертизу);
- який напрямок початкового удару (переїзду, здавлення тощо)?;
- у момент спричинення початкової травми пішохід рухався чи стояв?

Вирішення питань, пов'язаних з визначенням можливої моделі транспортного засобу, на якому вчинено ДТП зі зникненням водія з місця події, його ідентифікацією при виявленні, належить до компетенції експертів-трасологів. У цьому напрямі може бути проведено трасологічну або транспортно-трасологічну експертизу.

Основними завданнями транспортно-трасологічної експертизи є:

- ідентифікація за слідами, залишеними транспортним засобом, певного його екземпляра або установлення його типу, моделі;
- визначення місця зіткнення транспортного засобу і місця наїзду на пішохода, установлення механізму утворення слідів;
- розташування транспортного засобу стосовно проїзної частини на момент контактування.

Ці завдання вирішуються шляхом дослідження слідів, виявлених на місці ДТП, пошкоджень транспортного засобу. Тому призначати транспортно-трасологічну експертизу доцільно лише тоді, коли є можливість надати експертові об'єкти, які перебували в контакті, або матеріали справи, в яких повно та об'єктивно зафіксовано відповідні сліди.

Для встановлення обставин залишення потерпілого у небезпеці внаслідок ДТП має значення надання транспортно-трасологічною експертизою відповідей на такі запитання:

- чи залишені певні сліди (які саме і на чому) ходовими частинами (колесами, шинами тощо) цього транспортного засобу?;
- до якого типу (марки, моделі) належить транспортний засіб, яким залишено ці сліди?;
- яким було взаємне розташування транспортного засобу і пішохода під час наїзду на останнього?;
- який механізм контактування пішохода та транспортного засобу?;
- на якому місці дороги стався наїзд на пішохода?;
- який механізм утворення слідів (удар, ковзання тощо)?;
- у якому напрямку стосовно слідосприймаючої поверхні рухався транспортний засіб?

Для відповіді на ці запитання експертові надаються слідоутворюючі об'єкти (шини, деталі тощо) або їх експериментальні зліпки (відбитки шин на папері), предмети, на яких залишилися сліди зазначених об'єктів, або зліпки (масштабні фотознімки) цих слідів, а також протоколи огляду місця події з усіма додатками до них.

При дослідженні слідів транспортного засобу на одязі або взутті потерпілого експертові також надається акт судово-медичного дослідження пошкоджень на його тілі [4, с. 481].

Якщо за допомогою експертного дослідження встановлюється можливість залишення сліду, знайденого на місці події, колесом транспортного засобу, слід пам'ятати, що колеса є знімною частиною автомобіля, і можуть бути переставлені на інший транспортний засіб.

Окреме місце в експертному забезпеченні розслідування та розкриття злочинів цієї категорії займає трасологічна експертиза. Найчастіше вона призначається у випадках виявлення на місці події уламків розсіювачів світла фар, інших деталей транспортного засобу, частин одягу потерпілого.

Часто виникає необхідність визначення моделі автомобіля і його ототожнення за окремими частинами і деталями. Експертними діями можна вирішити такі питання:

- встановити тип розсіювача світла фар за уламками фарного скла, наданого на дослідження;
- встановити тип автомобіля, на який встановлюється розсіювач світла фар;
- визначити, чи не становлять уламки фарного скла, виявлені на місці події, єдине ціле з уламками, наданими на дослідження, тощо.

Якщо після ДТП водій зник, залишивши автомобіль на місці події, потрібно встановити, хто саме знаходився за його кермом. Це завдання вирішує дактилоскопічна експертиза. Для її проведення потрібні відбитки пальців рук з покинутого автомобіля і порівняльні зразки відбитків пальців рук підозрюваного. Для встановлення особи виносяться традиційні запитання дактилоскопічної експертизи.

Важливе місце у встановленні обставин залишення потерпілого у небезпеці внаслідок ДТП займає автотехнічна експертиза [5, с. 14].

До завдань автотехнічної експертизи належать: з'ясування технічного стану транспортного засобу або окремих його механізмів і вузлів; визначення відносного часу появи конкретної несправності (виникла вона до ДТП або в результаті ДТП), причин та умов її виникнення; встановлення причинного зв'язку між наявною несправністю та наслідками, що настали. Автотехнічна експертиза також дозволяє вирішити низку питань, пов'язаних з аналізом механізму ДТП, наприклад, визначити за довжиною гальмового шляху швидкість руху транспортного засобу, момент виникнення небезпечної ситуації, як повинен був діяти у цій ситуації водій, чи мав він технічну можливість уникнути події, чи відповідали його дії Правилам дорожнього руху України [6, с. 846].

Повний перелік завдань, що вирішуються автотехнічною експертизою, доволі великий.

При наїзді на пішохода за допомогою цієї експертизи можна відповісти на такі запитання:

- з якою швидкістю рухався транспортний засіб до моменту початку гальмування, виходячи із вказаної довжини гальмового шляху?;
- який зупиночний шлях має транспортний засіб в умовах місця події?;
- на якій відстані від місця наїзду знаходився вказаний у постанові транспортний засіб у момент виникнення небезпеки?;
- чи мав водій транспортного засобу технічну можливість запобігти наїзду на пішохода у момент виникнення небезпеки?;
- чи мав можливість потерпілий вийти за межі смуги руху автомобіля при своєчасному застосуванні водієм гальмування при тому ж темпі руху пішохода?;
- як повинен був діяти водій автомобіля у цій дорожній ситуації з технічної точки зору?

Для перевірки показань свідка або підозрюваного (обвинуваченого) на вирішення експерта можуть виноситися такі питання:

- чи відповідають технічним розрахункам свідчення водія автомобіля (детально, які саме свідчення)?;
- чи можуть з технічної точки зору відбутися дії, на які посилається водій конкретного транспортного засобу?

Одним з основних недоліків при призначенні автотехнічної експертизи є надання слідчим неповних даних, що є наслідком перш за все неякісного складання протоколів оглядів ДТП, в яких неповно описуються пошкодження транспорту, не вказується точна їх локалізація, розміри, висота розташування, не вимірюється висота від дорожнього покриття до бампера, фар, капоту, крил [7, с. 147].

З метою недопущення таких фактів слід дотримуватися вимог Інструкції з організації взаємодії органів і підрозділів внутрішніх справ України при документуванні та розслідуванні дорожньо-транспортних пригод [8], в якій передбачено участь спеціаліста-автотехніка в огляді місця ДТП зі смертельними наслідками, а також у випадках зникнення водія-правопорушника (у тому числі на керованому ним автомобілі) з місця події. Також було б доцільним визнати обов'язковою участь експерта при призначенні слідчим автотехнічної експертизи, хоча на сьогодні дискусійним є питання про можливість експерта самому визначатися з даними, необхідними для експертизи, шляхом вивчення кримінальної справи (зокрема у випадку направлення експерту-автотехніку матеріалів кримінальної справи для самостійного відбору ним необхідних даних). У слідчій практиці при призначенні автотехнічної експертизи це доволі розповсюджене явище.

Одним з основних порушень, що доволі часто допускається слідчими при призначенні автотехнічної експертизи, є винесення питань юридичного характеру про винуватість чи невинуватість особи у вчиненні ДТП.

На думку більшості дослідників, а також відповідно до положень постанови Пленуму Верховного Суду України від 30.05.97 «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» [9] юридичні знання не належать до спеціальних і тому питання права не є компетенцією експертизи, хоча правовий аспект міститься у традиційному запитанні, правомірність якого перед автотехнічною експертизою ні в кого не викликає сумнівів: «Як повинен був діяти водій у цій дорожній обстановці відповідно до вимог Правил дорожнього руху України?» [10, с. 556].

Стосовно цієї проблеми слухним є висловлювання Н.С. Романова, який зазначає, що завданням автотехнічної експертизи є аналіз дій водія транспортного засобу-учасника ДТП під кутом зору вимог Правил дорожнього руху та технічної експлуатації [11, с. 81 – 83].

Деякі дослідники вказують на те, що у висновку експерта-автотехніка не може міститися пряма або непряма (відкрита чи завуальована) оцінка поведінки учасника події як особи, яка порушила ті чи інші норми кримінального законодавства або підзаконних нормативних актів. За невиконання вимог, що містяться у цих правових актах (у тому числі в Правилах дорожнього руху України), встановлено кримінальну або адміністративну відповідальність. Тому оцінка поведінки учасника події з позиції виконання або невиконання ним положень нормативних актів належить до питань винуватості чи невинуватості, вирішення яких входить винятково до компетенції відповідних адміністративних, слідчих органів і суду [12, с. 40].

При розслідуванні випадків залишення потерпілого у небезпеці внаслідок ДТП часто призначаються комплексні експертизи (коли необхідно провести дослідження за участі декількох експертів, які є фахівцями у різних галузях знань). Про проведення по більшості кримінальних справ, порушених за фактами ДТП, комплексних досліджень наголошує і начальник ДНДЕКЦ МВС України І.П. Красюк [13, с. 6].

Трапляються випадки, коли у справах про ДТП дослідження призначається не як комплексне, а в ході його проведення з'ясовується, що вирішення винесених питань або деяких з них потребує застосування спеціальних знань з різних галузей. У цьому випадку нормативно-правові акти дозволяють керівнику експертної установи організувати виконання дослідження за правилами проведення комплексної експертизи [14, с. 302].

При розслідуванні ДТП, у тому числі у випадках залишення потерпілого у небезпеці на місці події, до складу комплексних експертиз можуть входити різні види досліджень, проте найчастіше призначаються судово-медична і комплексна автотехнічна, судово-медична і транспортно-трасологічна експертизи.

Зокрема, для вирішення питання про взаємне розташування транспортного засобу і потерпілого та про особу, яка керувала транспортним засобом, призначається комплексна судово-медична і транспортно-трасологічна експертиза.

На її вирішення виносяться запитання:

– хто з осіб (вказати, яких саме), що перебували в автомобілі, знаходився за кермом (на місці водія) у момент ДТП (за наявними пошкодженнями транспортного засобу, одягу, тілесними ушкодженнями)?;

– чи міг знаходитися за кермом автомобіля громадянин ___?

При проведенні цієї експертизи додатковими об'єктами дослідження є одяг і тілесні пошкодження потерпілого, масштабні фотознімки місць пошкодження транспортного засобу, транспортний засіб з пошкодженнями, спричиненими в результаті ДТП, протокол огляду місця ДТП з усіма додатками.

У разі потреби ототожнення автомобіля і потерпілого за слідами контактної взаємодії може бути проведено комплексну транспортно-трасологічну експертизу та експертизу матеріалів, речовин і виробів. При її призначенні особливу увагу слід звертати на наявність мікрочастинок лакофарбних матеріалів і покриттів у місцях ймовірного контакту та слідів паливо-мастильних матеріалів на місці ДТП. Таке дослідження надає можливість з'ясувати сукупність ознак, що дозволяють вирішити питання про факт контактної взаємодії конкретних частин досліджуваних об'єктів.

З появою нових видів експертиз виникають і нові комплексні експертизи. Так, в останні роки дедалі частіше призначається такий різновид транспортно-трасологічної експертизи як хіміко-металографічна експертиза деталей транспортних засобів, яка вирішує такі завдання:

– визначення характеру зламу металевих частин автомобіля;
 – металографічне визначення дефектів металу, термічної обробки;
 – визначення термічних змін ниток накалювання та держаків (з метою встановлення чи були включені фари в момент ДТП);
 – встановлення відповідності матеріалів, з яких виготовлені деталі, проектно-розрахунковим та технічним нормам [15, с. 67].

Після проведення експертизи слідчий повинен оцінити висновок експерта. Правильність висновку експерта оцінюється шляхом зіставлення висновків з іншими доказами, зібраними у справі, а також з'ясування питання про те, чи не суперечить висновок іншим матеріалам справи, у тому числі іншим висновкам експертів.

Формальна і змістовна сторони висновку експерта оцінюється слідчим і судом у сукупності. Формальна оцінка зводиться до перевірки повноти (достатності) наданих

на дослідження матеріалів (у тому числі зразків для порівняльного дослідження) і вихідних даних (фактів, встановлених слідчим шляхом), відповідності висновків кількості винесених на експертизу питань тощо. Змістовна сторона оцінки передбачає вивчення наукової обґрунтованості методів, засобів, методик, що застосовувалися, правильності та правомірності їх використання, логічності висновків експерта, повноти проведеного дослідження в цілому, правильності виявлених експертом ознак і як результат – обґрунтованості його висновків, відповідності останніх проміжним результатам і проведеному дослідженню.

Аналіз свідчить, що при розслідуванні ДТП, у тому числі й у разі залишення потерпілого на місці події, оцінка висновку експерта здебільшого зводиться до перевірки того, чи на всі поставлені питання експерт надав відповідь, що негативно впливає на перевірку повноти цього джерела доказів.

Цікаву позицію щодо оцінки висновку експерта висловила Н.І. Клименко, яка вважає, що «...ні слідчий, ні суддя, ні інші члени судового засідання не можуть мати такі навички і знання, щоб оцінити висновок експерта» [4, с. 170]. Таку позицію професор Н.І. Клименко пояснює тим, що оцінити наукову обґрунтованість висновку експерта можна лише маючи певний комплекс знань, близький за рівнем до знань самого експерта, або ж проводити оцінку за участю спеціаліста необхідного профілю [4, с. 170]. Погоджуючись у цілому з позицією вченого-криміналіста, слід зауважити, що слідчий або інший суб'єкт розслідування може оцінювати висновки експертів також за допомогою отримання від них консультацій, роз'яснень, їх допиту та інших заходів, передбачених кримінально-процесуальним законом.

Таким чином, дотримання криміналістичних рекомендацій щодо правильної фіксації обставин ДТП, виявлення і вилучення об'єктів зі слідовою інформацією, визначення об'єктів, які підлягають дослідженню, формулювання запитань та визначення виду дослідження зводить до мінімуму можливість експертних помилок, сприяє отриманню достовірного експертного висновку, його об'єктивній оцінці. Використання повних і точних даних, наданих для проведення експертних досліджень, дозволяє отримати інформацію про вид, модель, марку транспортного засобу, що зник з місця події, встановити його водія, визначити механізм ДТП, перевірити показання учасників пригоди.

Список використаної літератури

1. Злочинність в Україні : зб. статей Держ. коміт. статист. України. – К. : Інформ.-аналіт. агентство, 2008. – 118 с.
2. Правила дорожнього руху України, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 10.04.2001 № 1306 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 41.
3. *Иларионов В.А.* Экспертиза дорожно-транспортных происшествий / В.А. Иларионов. – М. : Транспорт, 1989. – 255 с.
4. *Клименко Н.І.* Судова експертологія : курс лекцій для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / Н.І. Клименко. – К. : Ін Юре, 2007. – 528 с.
5. Словник спеціальних термінів правоохоронної діяльності / [за ред. Я.Ю. Кондратьєва]. – К. : Нац. акад. внутр. справ України, 2004. – 560 с.
6. Криміналістика : учебник / [Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р.]; под ред. Р.С. Белкина. – М. : Норма-Инфра, 2001. – 990 с.
7. Расследование обстоятельств дорожно-транспортных происшествий : метод. реком. / [авт.-сост. С.А. Шевцов, К.В. Дубонос]. – Х. : Факт, 2002. – 171 с.

8. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів і підрозділів внутрішніх справ України при документуванні та розслідуванні дорожньо-транспортних пригод : наказ МВС України від 06.12.2007 № 460.

9. Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах : навч.-практ. посіб. / [уклад. Б.О. Кириць]. – Львів : Ліґа-Прес, 2008. – С. 343–349.

10. Руководство по расследованию преступлений : учеб. пособ. / [рук. авт. колл. д-р юрид. наук А.В. Гриненко]. – М. : Норма, 2002. – 768 с.

11. Романов Н.С. Механизм ДТП и методологические вопросы его анализа / Н.С. Романов // Криминалистика и судебная экспертиза. – К., 1988. – Вып. 37. – С. 81–85.

12. Шляхов А.Р. Судебная автотехническая экспертиза / Шляхов А.Р., Зотов Б.Л., Пученков Л.Н. // Назначение и производство судебной автотехнической экспертизы. – М., 1980. – Ч. 1. – С. 37–76.

13. Красюк І.П. ДТП: експертно-криміналістичний аспект / І.П. Красюк // Міліція України. – 2007. – № 5. – С. 4 – 6.

14. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затверджена наказом Міністерства юстиції України від 08.10.98 № 53/5 // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 2008. – № 8. – 416 с.

15. Еленюк Г.А. Использование специальных знаний при расследовании ДТП / Еленюк Г.А., Ищенко П.П., Ярослав Ю.Ю. – Караганда : Карагандинс. высш. шк. милиции, 1987. – 93 с.

УДК 343.132

О.В. Бишевець, асистент

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Г.Ю. Нікітіна, студентка

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

А.А. Нікітіна, начальник відділу

*Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру
при ГУМВС України у Вінницькій області*

ДО ПИТАННЯ ЩОДО СЛІДЧОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ І ЙОГО СПІВВІДНОШЕННЯ З ВІДТВОРЕННЯМ ОБСТАНОВКИ ТА ОБСТАВИН ПОДІЙ

Висвітлено співвідношення слідчого експерименту і відтворення обстановки та обставин подій, розкрито їх спільні та відмінні риси. Запропоновано та науково обґрунтовано зміни до чинного кримінально-процесуального законодавства.

Ключові слова: слідчий експеримент, відтворення обстановки та обставин події.

Захист прав і законних інтересів громадян, юридичних осіб та суспільства в цілому неможливий без належно врегульованої та організованої процедури розгляду кримінальних справ.

Належна організація роботи, зокрема на початкових етапах кримінального провадження, має надзвичайно велике значення для забезпечення винесення судом законного й обґрунтованого вироку. Тому до основних концептуальних підходів необхідно внести суттєві корективи з метою усунення недоліків, підвищення їх ефективності, посилення гарантії прав суб'єктів кримінального процесу, забезпечення повноти та об'єктивності дослідження обставин кожної справи.

Система теоретичних положень і практичних рекомендацій з організації та планування розслідування, визначення оптимальної лінії поведінки осіб, які проводять розслідування, з урахуванням їх стосунків і взаємодії з іншими учасниками розслідування на основі норм і принципів кримінального процесу становить один з розділів криміналістики – криміналістичну тактику. Основне завдання її полягає в найбільш ефективній організації криміналістичної діяльності відповідно до цілей слідчих дій, оперативно-розшукових та інших заходів і розслідування в цілому на основі найбільш раціональної побудови системи взаємин і взаємодій учасників процесу [1].

Процес розслідування злочинів – це пізнавальна діяльність слідчого, в якій діалектично пов'язані чуттєве і логічне як ступені єдиного процесу пізнання. Однак, як відомо, пізнання має виключно суб'єктивний характер, тобто схильне втрачати критерій істинності, який дозволяє дійти висновку про об'єктивність наявних знань. Отже, з огляду на викладене вище, забезпечення принципу об'єктивності дослідження обставин справи можливе лише у випадку перевірки цих знань на практиці. У процесі проведення передбачених у кримінально-процесуальному законі слідчих дій

здійснюється перевірка результатів пізнання обставин вчинення конкретного злочину, встановлюється критерій їх істинності.

До слідчих дій, які дозволяють з'ясувати природу вчиненого злочину, встановити взаємозв'язки між виявленими доказами і з'ясованими обставинами справи, належить відтворення обстановки та обставин події. Вказана слідча дія має експериментальний характер і є одним із засобів виявлення причин та умов, які сприяли вчиненню злочинів.

У кримінально-процесуальних кодексах (далі – КПК) окремих республік колишнього СРСР ця процесуальна дія закріплена як слідчий експеримент і є самостійним видом слідчих дій. Так, у ст. 207 КПК Республіки Білорусь законодавчо закріплено положення про те, що з метою перевірки та уточнення даних, що мають значення для кримінальної справи, слідчий, дізнавач мають право провести слідчий експеримент шляхом відтворення дії, обстановки або інших обставин певної події. При цьому перевіряється можливість сприйняття яких-небудь фактів, здійснення певних дій, настання якої-небудь події, а також виявляється послідовність події, що сталася, і механізм утворення слідів [2]. Схоже за змістом положення міститься також у ст. 181 КПК Російської Федерації [3] та у ст. 239 КПК Республіки Казахстан [4]. Як самостійна слідча дія слідчий експеримент передбачено і у новому проекті КПК України, згідно з якою «...з метою перевірки та уточнення даних, які мають доказове значення, слідчий, державний обвинувач мають право провести слідчий експеримент шляхом відтворення дій, обстановки, обставин певної події, проведення необхідних дослідів чи випробувань...».

У чинному КПК України не вживається термін «слідчий експеримент». Законодавець вкладає його у зміст поняття «відтворення обстановки та обставин події», що в свою чергу дозволяє розуміти слідчий експеримент як тактичний прийом.

Слідчий експеримент і відтворення обстановки та обставин події за своїм цільовим призначенням часто вирішують однакові та спільні завдання – перевірити достовірність показань, одержати нові докази для встановлення істини у справі. Проте, незважаючи на однаковий для обох процесуальних дій експериментальний метод, вони суттєво різняться між собою.

У науковій літературі наводяться такі критерії для розмежування слідчого експерименту і відтворення обстановки та обставин події:

1. Слідчий експеримент (англ. – *investigatory experiment*) проводиться у спеціально створених умовах для перевірки та уточнення даних, що мають доказове значення у справі [5]. Він передбачає неодноразове проведення дій, що перевіряються, в цій ситуації. При цьому умови їх проведення можуть змінюватися в певних межах, що диктується логікою або заданою альтернативністю умов ситуації [6]. Обов'язково забезпечується максимальне наближення створених умов до умов, в яких відбувалися конкретні дії. Умови проведення експерименту визначаються характером і метою дій, що перевіряються. Критерієм імовірності результатів досліджуваних дій є неодноразовість їх проведення і стабільність отриманих результатів.

При відтворенні обстановки та обставин події відбувається лише перевірка відповідності зафіксованих у матеріалах справи даних фактичній обстановці події, не відбувається жодного відступу від реальних умов та не припускаються їх варіювання.

2. Присутність особи, показання якої перевіряються під час слідчого експерименту, не є обов'язковою, а відтак проведення слідчого експерименту не прив'язано до її

волевиявлення, тому слідчий може об'єктивно оцінити отримані під час розслідування докази та має можливість їх перевірити [7].

Під час відтворення обстановки та обставин події така особа відіграє особливо важливу та активну роль. При цьому пояснення і роз'яснення такої особи слід розглядати як продовження її показань. Оскільки надавати пояснення і показання відповідно до кримінально-процесуального законодавства це право, а не обов'язок особи, то перевірка показань при відтворенні обстановки та обставин події можлива лише за умови її добровільної на це згоди. Отримання такої згоди, як правило, відбувається шляхом встановлення слідчим контакту з особою, показання якої перевіряються. Слід зазначити, що чинне законодавство України не передбачає відповідальності особи за відмову брати участь у перевірці показань на місці при проведенні відтворення обстановки та обставин події.

3. Метою проведення відтворення обстановки та обставин події є одержання фактичних даних, які б спростували чи підтвердили отримані раніше показання. Шляхом відтворення обстановки та обставин події можуть бути перевірені показання обвинувачених, підозрюваних, свідків і потерпілих, результати оглядів, упізнання та інших слідчих дій. Іноді метою цієї слідчої дії є уточнення окремих обставин досліджуваної події.

Слідчий експеримент найчастіше спрямований на перевірку вже зібраних у справі доказів. Необхідність його проведення може виникнути тоді, коли з'явилися або надалі можуть з'явитися сумніви в можливості існування яких-небудь фактів, явищ, подій або ж здійсненні яких-небудь дій у певних умовах, що мають істотне значення для розслідуваної події.

Під час слідчого експерименту проводяться лише спостереження і фіксація процесу дослідних дій і отримуваних результатів. Його мета – наочна демонстрація можливості чи неможливості дії або події, що перевіряється. Дослідним шляхом можуть також перевірятися й дані, отримані не процесуальним шляхом, наприклад, у результаті оперативно-розшукових заходів, а також припущення слідчого щодо тих чи інших обставин вчиненого злочину, тобто здійснюється перевірка слідчих версій. Дослідницький характер проведених під час експерименту дій дозволяє виокремити його відмінні риси. Досліди, проведені в рамках слідчого експерименту, не вимагають для з'ясування їхньої суті й результатів спеціальних знань і доступні для сприйняття всіма учасниками експерименту.

Дослідивши природу слідчого експерименту і його співвідношення з відтворенням обстановки та обставин події, можна дійти висновку, що зводити розуміння поняття слідчого експерименту до відтворення обстановки та обставин події є науково некоректним і необґрунтованим, а отже, доцільно формулювання ч. 1 ст. 194 КПК України [8] викласти в новій редакції з урахуванням таких положень:

– вживання терміна «відтворення обстановки та обставин події» є умовним; правильніше буде говорити про реконструкцію обстановки та обставин події, що означає створення умов, схожих до тих, за яких відбувалася подія, що досліджується, або вчинявся злочин;

– реконструкція обстановки та обставин події не є кінцевою метою слідчого експерименту, а лише в деяких випадках необхідною умовою правильного та ефективного

його проведення, тобто може розглядатися як тактичний прийом, який застосовується під час слідчого експерименту;

– метою слідчого експерименту є не лише перевірка достовірності доказів, отриманих у результаті проведення інших слідчих дій, та оцінка висунутих версій, але й отримання нових доказів у справі;

– особливою, притаманною лише слідчому експерименту, ознакою є його експериментальний характер, тобто він обов'язково передбачає досліди, експерименти та дослідження як методи пізнання, що надають слідчому можливість поєднати чуттєвий та логічний рівні своєї пізнавальної діяльності.

Крім того, КПК України слід доповнити новою главою, яка б називалася «Слідчий експеримент, уточнення показань на місці», де передбачити положення, які б визначали поняття таких слідчих дій, як слідчий експеримент та уточнення показань на місці. Їх розміщення в главі 17 чинного КПК України є недоречним, оскільки, по-перше, вони не є різновидами слідчого огляду, як, наприклад, огляд місця події, огляд трупа на місці його виявлення чи освідування, яким присвячена ця глава; по-друге, їх спільною ознакою є перевірка та уточнення доказів, отриманих у справі.

Підсумовуючи зазначене вище, ч. 1 ст. 194 КПК України [8] слід викласти в такій редакції: «З метою перевірки, уточнення доказів, отриманих у процесі проведення допитів свідків, потерпілого, підозрюваного або обвинуваченого, огляду місця події та інших слідчих дій, а також отримання нових даних, що можуть мати значення для справи, слідчий має право провести слідчий експеримент у присутності понятих, а в необхідних випадках – спеціаліста, свідка, потерпілого, підозрюваного чи обвинуваченого шляхом здійснення реконструкції обстановки та обставин події і (або) проведення необхідних експериментальних дій (досліджень, випробувань, експериментів)».

Забезпечення належного реформування кримінального процесу України та впровадження наукових досліджень у практику дозволить забезпечити крашу реалізацію його завдань і неухильне дотримання основного з них – здійснення ефективного кримінального переслідування осіб, винуватих у вчиненні злочину, недопущення притягнення до відповідальності невинуватих, а також забезпечення належного правопорядку в державі, захисту прав та інтересів як окремих громадян, так і суспільства в цілому.

Список використаної літератури

1. Криміналістика : учебник / [под ред. И.Ф. Пантелеева, Н.А. Селиванова]. – М. : Юрид. л-ра, 1988 г. – 329 с.
2. Кримінально-процесуальний кодекс Республіки Білорусь [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravo.by/webnpa/text.asp?RN=HK9900295>.
3. Кримінально-процесуальний кодекс Російської Федерації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.consultant.ru/popular/upkrf>.
4. Кримінально-процесуальний кодекс Республіки Казахстан [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pavlodar.com/zakon/?dok=00147&ogl=all>.
5. Тихомирова Л.В. Юридическая энциклопедия / Л.В. Тихомирова, М.Ю. Тихомиров. – М., 2001. – 794 с.
6. Аверьянова Т.В. Криміналістика : учебник для вузов / Аверьянова Т.В., Корухов Ю.Г., Белкин Р.С. – М., 2007. – 645 с.
7. Салтєвський М.В. Криміналістика (у сучасному вигляді) / М.В. Салтєвський. – К. : Кондор, 2005. – 389 с.
8. Кримінально-процесуальний кодекс України. – К. : Інкомп, 2004.

УДК 343.148

О.В. Кравчук, старший експерт

Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру
при УМВС України у Хмельницькій області

ОСОБЛИВОСТІ УЧАСТІ СПЕЦІАЛІСТА ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИННИХ ПОСЯГАНЬ НА КУЛЬТУРНІ ЦІННОСТІ

Розглянуто питання щодо необхідності участі спеціаліста під час проведення слідчих дій в рамках розслідування злочинних посягань на культурні цінності.

Ключові слова: спеціаліст-мистецтвознавець, слідчі дії, культурні та історичні цінності.

Сучасна криміногенна обстановка характеризується зростанням злочинних посягань на культурні цінності. Результативність розкриття і розслідування цих злочинів великою мірою залежить від ефективності використання спеціальних знань.

Серед українських та зарубіжних вчених проблемі участі спеціаліста під час розслідування злочинних посягань на культурні цінності приділяли увагу Е.А. Александров, Р.Б. Булатов, С.В. Ветров, В.М. Махов, О.С. Мільчуцька, М.В. Костицький, О.С. Кофанова, І.Т. Луцюк, О.О. Закатов, В.О. Іванов, Є.П. Іщенко та інші, проте повного ґрунтовного дослідження цього питання в криміналістичній теорії поки що не проведено.

Ця стаття є спробою продовження досліджень участі спеціаліста під час розслідування злочинних посягань, зокрема на культурні цінності.

Культурними є цінності, що з релігійних або «світських» причин важливі для археології, вивчення доісторичної думки, історії, літератури, мистецтва чи науки та належить до однієї категорії [1, с. 309].

Не викликає сумніву, що сьогодні процес розслідування кримінальних справ потребує залучення слідчими широкого кола фахівців різних спеціальностей. На законодавчому рівні залучення слідчим спеціалістів врегульовано ст. 66, 125, 128, 128¹, 144, 168, 169, 183, 191–194 КПК України [2].

У науковій літературі сьогодні немає єдиного тлумачення поняття «спеціаліст». Існує багато різних точок зору щодо його визначення. Так, М.В. Костецький і І.Т. Луцюк розглядають спеціаліста «як суб'єкт кримінально-процесуальної діяльності, що виконує функції забезпечення кримінального судочинства» [3]. В.М. Махов ототожнює поняття «спеціаліст» з «обізнаною особою», вважаючи, що це «особи, спеціальні знання яких використовуються при розслідуванні злочинів» [4]. Але найбільш повним за суттю поняттям «спеціаліст» є визначення, яке пропонують О.О. Закатов та В.О. Іванов: «спеціалістом є особа, яка володіє спеціальними знаннями, не зацікавлена в результаті справи, надає слідчому та особі, яка проводить дізнання, науково-технічну допомогу в рамках слідчих дій під час розслідування злочинів» [5, с. 80–81]. Таке тлумачення достатньо точне у визначенні особи спеціаліста, але за умови доповнення науково-технічної допомоги допомогою в галузі криміналістики, у тому числі консультативною.

Безпосередню участь спеціаліста під час проведення слідчих дії регламентовано ст. 128¹ КПК України.

Згідно із цією статтею спеціаліст зобов'язаний: з'явитися на виклик; брати участь у проведенні слідчої дії, використовуючи свої спеціальні знання і навички для сприяння слідчому у виявленні, закріпленні та вилученні доказів; звертати увагу слідчого на обставини, пов'язані з виявленням та закріпленням доказів; надавати пояснення з приводу спеціальних питань, які виникають при проведенні слідчої дії. Спеціаліст має право: звертатися з дозволу слідчого з питаннями до осіб, які беруть участь у проведенні слідчої дії; робити заяви, пов'язані з виявленням, закріпленням і вилученням доказів; за наявності відповідних підстав має право на забезпечення своєї безпеки.

Відповідно до ч. 1 ст. 128¹ КПК України рішення про необхідність залучення спеціаліста до участі у будь-яких слідчих діях слідчий приймає самостійно. Хоча залучення спеціаліста до проведення слідчих дій (огляд місця події, обшук, виїмка, допит неповнолітнього, проведення ревізії) передбачено КПК України, але воно не є обов'язковим, на відміну від випадків, коли участь спеціалістів певного профілю у слідчих діях є обов'язковою для виконання слідчим, наприклад, участь перекладача (ст. 19; 128; 144; 169 КПК України), судово-медичного експерта або лікаря під час огляду трупа (ст. 192 КПК України).

Очевидним є той факт, що спеціаліст залучається до участі у тих або інших слідчих діях з урахуванням конкретної слідчої ситуації. Проте, напевно, спеціаліст повинен брати участь у всіх слідчих діях, де необхідна робота з матеріально-фіксованими джерелами інформації, тобто робота з виявлення, фіксації та вилучення матеріальних слідів чи використання спеціальних знань в іншій формі.

Аналіз практики залучення спеціалістів до участі у проведенні слідчих дій дозволяє виділити такі види допомоги щодо використання спеціальних знань, які надає спеціаліст слідчому.

По-перше, це криміналістична допомога щодо виявлення слідів, пояснення механізму їх слідоутворення, а також їх фіксації, або, як зазначає Б.В. Романюк – «безпосередня практична діяльність з підготовки, організації та проведення слідчих дій; виявлення, закріплення, вилучення доказів, зразків об'єктів для експертного дослідження, а за необхідності – їх огляд та дослідження» [6]. Ця допомога здійснюється працівниками судово-експертних установ, визначених Законом України «Про судову експертизу».

По-друге, це методична допомога з питань відбору та систематизації прийомів виявлення, фіксації та вилучення доказів; науково-практичних прийомів і методів організації та проведення слідчих дії [6].

У-третє, це консультативна допомога, що передбачає надання роз'яснень, консультацій, відомостей довідкового характеру, а також довідок зі спеціальних питань, що виникають під час підготовки, проведення слідчих дій, роботи з доказами та процесуального оформлення їх результатів (ст. 128¹ КПК України). Наприклад, під час розслідування злочинних посягань на історичні та культурні цінності необхідність у допомозі спеціаліста нерідко виникає ще до порушення кримінальної справи.

Обізнані особи можуть надати слідчому пояснення з приводу окремих нормативних документів, документів, що регламентують функціональні обов'язки, облікових документів, матеріалів щодо переміщення музейних цінностей, обігу режимних документів,

планів тощо. Крім того, допомога спеціаліста може стосуватися підбору і вивчення спеціальної літератури (наприклад, за напрямками живопису), попереднього вивчення окремих об'єктів.

Питання, з яких слідчі можуть звертатися за консультацією до обізнаних осіб в галузі мистецтвознавства після порушення справи, достатньо різноманітні і, як правило, виникають впродовж усього розслідування. Їх допомога може використовуватися для висунення версій про осіб, що вчинили злочин, для з'ясування можливості реалізації викрадених цінностей (як усередині країни, так і за її межами), у тому числі в конкретних місцях збуту. Спеціалісти-мистецтвознавці беруть участь і під час пред'явлення для упізнання вказаних предметів. Вони підкажуть в яких установах, організаціях, у приватних осіб можуть зберігатися схожі предмети. Проте за деякими справами підібрати предмети, аналогічні викраденим, неможливо навіть за допомогою осіб, які володіють спеціальними знаннями в галузі мистецтвознавства. Насамперед це стосується унікальних, неповторних і єдиних у своєму роді особливо цінних предметів. Ці унікальні речі повинні пред'являтися для упізнання в однині і для цих випадків слід передбачити в ч. 3 ст. 175 КПК України винятки, аналогічні правилам упізнання трупа.

Усі дані, отримані у результаті різних консультацій і пояснень, можуть бути корисні тільки як орієнтовний матеріал. Доказового значення результати роботи спеціаліста набувають тільки за його участі у процесуальній слідчій дії.

По-четверте, це технічна допомога з використанням науково-технічних засобів (кіно, відео, фото тощо) для виявлення, фіксації та вилучення об'єктів зі слідовою інформацією.

Допомога слідчому під час проведення слідчих дій здійснюється спеціалістом у двох основних формах:

- процесуальній (результат фіксується у протоколі слідчих дій);
- не процесуальній.

Участь спеціаліста під огляду місця події у випадках викрадень предметів, що можуть належати до культурних цінностей, з приміщень має свої особливості.

Результативність огляду місця події значно підвищується, якщо в ньому беруть участь спеціалісти-мистецтвознавці, які володіють професійними знаннями у сфері живопису, культової належності.

Під час огляду приміщення (він починається, як правило, з місця, через яке злочинець проникнув у приміщення), з якого викрадено культурні цінності, спеціаліст повинен:

- оглянути всі наявні приміщення будинку (музею, бібліотеки тощо);
- оглянути стіни, меблі, вітрини, залишені злочинцями предмети, наприклад, частини ікони, рами з-під картин, з метою виявлення слідів пальців рук або інструментів, вилучити зразки полотна, яке залишилося у підрамнику (так, щоб не порушити характерні сліди розрізу тканини), що в подальшому дозволить ідентифікувати як саме полотно (структуру тканини), так і знаряддя, за допомогою якого тканину було розрізано;
- за наявності покинутих предметів, які можуть становити культурну цінність, наприклад, кіотів, вилучити їх, обережно протерти ватним тампоном їх внутрішні поверхні і ретельно упакувати тампони (для визначення в подальшому металу, з якого виготовлено оклад ікони);

– здійснити опис викрадених предметів, зазначивши при цьому їх назву, час написання і техніку виконання.

Опис предметів, що мають культурну та історичну цінність, має свої особливості. Так, при описі ікони необхідно насамперед визначити її розміри (висоту, ширину, товщину), матеріал, на якому вона написана (метал, дерево, тканина, папір, фанера, скло тощо), технологію обробки дошки (левкас, паволока), наявність шпонок (зустрічних або наскрізних, їх кількість тощо), техніку виконання (вишивка, гравюра, літографія, лиття, олія або темпера, різьблення, фініфть, карбування або штампування), оформлення (оклад, рама, кіот), ковчег (заглиблення з лицьового боку ікони), обробку (лакування, позолочення або сріблення, емаль, прикраса камінням), особливі прикмети (тріщини, відколи, опіки, потемніння фарб, втрата частини зображення), сюжет.

Водночас при описі хреста потрібно вказати його тип, розмір, вид середохрестя, вид завершення кінців хреста, матеріал, технологію виготовлення, оформлення лицьового і зворотного боків, зміст зображення на хресті, прикраси (фарба, емаль, скань, чернь, оклад), особливі прикмети (втрата емалі, фарби, ливарні раковини тощо).

Книга описується у такій послідовності: прізвище, ім'я, по батькові автора, назва книги, місце і рік видання, найменування друкарні, розмір книги (висота, довжина, товщина), кількість аркушів (якщо відсутні аркуші, то які), наявність ілюстрацій та кольорової печатки, опис обкладинок, застібок, особливі прикмети.

При огляді шлюбного вінця, дароносиці, дарохранительниці, лампади, свічника, митри, потира та інших предметів опис здійснюється у такому порядку: найменування предмета і його розміри (довжина, ширина, висота, діаметр, розміри окремих складових частин), матеріал (метал, дерево тощо) і технологія виготовлення (лиття, штампування, гравірування, емаль тощо), наявність клейм і написів, їх зміст, особливі прикмети.

Проведення допиту у справах, пов'язаних з викраденням культурних цінностей, також має свої особливості. Перш за все ця слідча дія потребує ретельної підготовки слідчого з метою можливості надати належну оцінку відповідям допитуваного стосовно особливих обставин, пов'язаних з дослідженням культурних цінностей. На думку В.М. Махова, це змушує слідчого переривати допит для консультацій і вивчення відповідної літератури. Проте такі перерви часто небажані з тактичних міркувань [7, с. 24].

Інші автори, аргументуючи свою позицію з приводу обов'язкової участі спеціаліста в допиті, підкреслюють, що «спеціаліст відразу зверне увагу слідчого на невірні відповіді, допоможе сформулювати додаткові запитання і тим самим вплине на ефективність роботи» [8]. У цьому випадку йдеться про те, що спеціаліст повинен звертати увагу слідчого на невірні відповіді, допомагати йому сформулювати додаткові запитання лише під час перерви. Інакше допит перетвориться на «круглий стіл», оскільки захисник може запросити на допит свого спеціаліста і обговорювати з ним правильність постановки того або іншого запитання, а слідчий ризикує втратити наявний психологічний контакт з допитуваним, не зрозуміти пояснень спеціаліста, який почне несподівано для слідчого ставити такі запитання, які порушують їх черговість у тактичній схемі допиту. Крім того, ні обвинувачуваний, ні підозрюваний не зобов'язані давати показання, коли допит проводить спеціаліст – технічний помічник слідчого.

Категорично проти участі спеціаліста в допиті висловлювалися свого часу О.Н. Васильєв і Л.М. Карнеєва [9].

Протилежної думки дотримуються М.Є. Биховський і Н.А. Корнієнко. Указуючи на схожість функцій спеціаліста та експерта, вони відстоюють думку, що експерт (спеціаліст) має право з дозволу слідчого бути присутнім при проведенні допитів, задавати запитання допитуваному, проводити інші дії, спрямовані на одержання доказів [10]. Така постановка питання не зовсім коректна, тим більше, якщо це стосується дій спеціаліста-фахівця, спрямованих на одержання доказів. У всякому разі, як підкреслював Є.П. Іщенко: «Навряд чи правильно міркувати про доцільність залучення спеціалістів до тієї або іншої слідчої дії без урахування конкретної слідчої ситуації» [11]. Погоджуючись з його точкою зору, слід зазначити, що в цілому для тактики допиту вкрай важливо використовувати спеціальні знання.

Крім того, слід пам'ятати, що використання допомоги спеціаліста при проведенні допитів свідків і потерпілих, підозрюваних та обвинувачуваних по справах, де предметом злочинних посягань є культурні та історичні цінності, має свою специфіку. Це пов'язано з характерними рисами події злочину. Серед суб'єктів злочину можуть бути керівники органів державної влади та управління, представники релігійних конфесій, відомі діячі мистецтва, керівники культурних установ з високим рівнем інтелектуального розвитку, освітою, професіоналізмом. Це накладає особливий психологічний відбиток на тактику допиту, необхідність чіткої фіксації показань допитуваного. Найбільш вдалим технічним засобом фіксації вважається відеозапис, значущість якого підвищується в тих випадках, коли допитуваний (підозрюваний, обвинувачуваний) погоджується співпрацювати зі слідчим і дає хоча б частково правдиві показання стосовно самого себе і співучасників; коли є підстави припускати, що допитуваний потенційно готовий змінити свої показання або відмовитися від раніше наданих; коли є підстави припускати, що свідок (потерпілий) – літня людина, яка має фізичні недоліки, а тому в подальшому не зможе взяти участь у допитах чи очній ставці.

Обшук по справах про розкрадання культурних цінностей, що може проводитися на будь-якій стадії розслідування, коли встановлено підозрюваних та осіб, в яких можуть знаходитися предмети, що цікавлять слідство, а також знаряддя злочину, теж має свої особливості.

Наприклад, предметами, що підлягають виявленню і вилученню при обшуку по справах цієї категорії, є:

1. Предмети злочинного посягання:
 - ікони, церковний утвір та інші предмети культового призначення;
 - картини, скульптурні зображення, мініатюри, пам'ятні знаки, ордени, медалі, що становлять художню, наукову, історичну цінність, або їх частини;
 - дорогоцінні метали, каміння і вироби з них як промислового походження, так і ті, що можуть становити історичну та художню цінність (самородки, золотомісний концентрат).
2. Предмети і речі, які потребують спеціального дозволу на їх придбання і збереження: промислове золото та дорогоцінні метали платинової групи, золотий, срібний і платиновий брухт, кустарні ювелірні вироби, дорогоцінні камені, ордени і медалі, не підтверджені документами.
3. Знаряддя злочину: різного роду «фомки», спеціально пристосовані інструменти (домкрати, ножівки, металеві качани), а також кислоти, тиглі, паяльні лампи, речовини,

що можуть бути використані як флюси; форми для розливу розплавленого металу, ковадла, кювети тощо.

4. Документи, записи, що відносяться до злочинних операцій, а також проїзні документи як усередині країни, так і за кордоном, квитанції про проживання в готелях, мотелях тощо, читацькі квитки бібліотек, квитанції на різні послуги (багажні, телеграфні, на здані для продажу в магазин книги); книги, конспекти, наприклад, з давньоруського живопису, технології обробки металів.

5. Різні пристосування, хімічні препарати, які, можливо, використовувалися, наприклад, для знищення відбитків штампів, печаток, написів про приналежність книг до бібліотеки або приватної особи.

6. Відеокасети із зображенням предметів старовини, живопису тощо.

Використання допомоги відповідного спеціаліста при обшуку сприятиме більш швидкому виявленню культурних цінностей, хоча визначення їх реальної остаточної цінності ускладнюється через псування зображень і текстів у зв'язку із жахливими умовами переховування та зберігання.

При виявленні схованки спеціаліст фотографує її разом із вмістом. Потім схованка і вміст фотографуються окремо. У разі виявлення порожньої схованки її необхідно уважно оглянути на предмет виявлення слідів знаходження там культурних цінностей (наприклад, слідів левкасу, що свідчить про знаходження там раніше ікон, тощо).

Вилучені під час обшуку предмети старовини необхідно детально описати (за необхідності – за допомогою фахівця), сфотографувати їх та місця переховування за правилами судової фотографії. Найкраще фотографувати на кольорову фотоплівку. У разі вилучення предметів, на яких можуть залишитися частки дорогоцінних металів, фарби, необхідно їх ретельно упакувати, щоб вони не торкалися інших предметів і не зазнали ушкоджень під час транспортування.

Присутність спеціаліста-мистецтвознавця (наприклад, працівника музею, колекціонера, ювеліра) при проведенні виїмки з метою одержання предмета-аналога для порівняльного дослідження є обов'язковою.

Допомога спеціаліста потрібна слідчому і при організації упізнання предметів, зокрема при виборі місця для проведення упізнання. Найчастіше місцем проведення упізнання предметів є кабінет слідчого. Але для упізнання картини або ікони, де особою, яка їх впізнає, є співробітник музею або представник культової установи, слід обирати місце, де здійснено крадіжку. До того ж особа, яка упізнає, буде більш упевнено почуватися у знайомій обстановці.

Підсумовуючи зазначене вище, можна дійти висновку, що розслідування справ, пов'язаних з посяганнями на культурні цінності, обов'язково потребує участі спеціаліста-мистецтвознавця. Це зумовлено, перш за все, цінністю оперативної інформації, яку він може надати слідчому під час проведення слідчих дій, що відіграє важливу роль не тільки у побудові версій, а й розслідуванні злочину в цілому.

Список використаної та рекомендованої літератури:

1. Калашникова О.Л. Основи мистецтвознавчої експертизи та вартості оцінки культурних цінностей / О.Л. Калашникова. – К. : Знання, 2006. – 479 с.

2. Кримінально-процесуальний кодекс України. – К. : Інкомп, 2004.
3. *Костицкий М.В.* Участие специалиста-психолога в уголовном процессе // Применение экспертизы и других форм специальных познаний в советском судопроизводстве : сб. науч. тр. / М.В. Костицкий, И.Т. Луцук. – Свердловск : Изд-во Свердловск. юрид. ин-та, 1984. – С. 73.
4. *Махов В.Н.* Участие специалистов в следственных действиях / В.Н. Махов. – М. : РИО ВНИИ Прокуратуры СССР, 1975. – С. 4, 38 – 39, 51 – 86.
5. *Закаатов А.А.* О повышении роли специалистов в расследовании преступлений // Правовые и организационные вопросы предварительного расследования : труды ВШМВД СССР / А.А. Закаатов, В.А. Иванов. – Волгоград, 1977. – С. 80 – 81.
6. *Романюк Б.В.* Сучасні теоретичні та практичні проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві : монографія / Б.В. Романюк. – К. : Нац. акад. внутр. справ України, 2002. – 196 с.
7. *Махов В.Н.* Участие специалиста в расследовании преступлений / В.Н. Махов // Социалистическая законность. – 1969. – № 5. – С. 24.
8. *Манаев Ю.В.* Правовые вопросы участия специалистов в расследовании преступлений / Ю.В. Манаев, Л.М. Репкин // Теория и практика использования специальных познаний при расследовании преступлений. – Волгоград, 1989. – С. 5.
9. *Васильев А.Н.* Тактика допроса при расследовании преступлений / А.Н. Васильев, Л.М. Карнеева. – М., 1970. – С. 28.
10. *Быховский М.Е.* Процессуальная регламентация участия специалиста в производстве следственных действий // Применение специальных познаний в борьбе с преступностью / М.Е. Быховский, Н.А. Корниенко. – Свердловск, 1983. – С. 19 – 20.
11. *Ищенко Е.П.* О целесообразности участия специалиста в производстве различных следственных действий // Следственные действия (криминалистические и процессуальные аспекты) / Е.П. Ищенко. – Свердловск, 1983. – С. 66.
12. *Кофанова О.С.* Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинних посягань на культурні цінності : метод. реком. / О.С. Кофанова. – К. : Знання України, 2006. – 54 с. – С. 16.

УДК 343.982.34

І.Ю. Кожакарь, старший експерт*Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру
при УМВС України в Чернівецькій області*

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДАКТИЛОСКОПІЮВАННЯ ТРУПІВ З НЕУШКОДЖЕНИМИ ШКІРНИМИ ПОКРИВАМИ РУК

Розглянуто підстави та практичні аспекти дактилоскопіювання трупів як під час огляду місця події, так і в лабораторних умовах, звернуто увагу на техніку безпеки при дактилоскопіюванні трупів.

Ключові слова: дактилоскопіювання, автоматизована дактилоскопічна інформаційна система, інтегральна ознака, папілярний узор, засоби дактилоскопіювання трупів, ідентифікація.

Забезпечення прав і свобод людини – один з пріоритетних напрямів функціонування правоохоронних органів розвинених держав. У світлі цього пріоритету ідентифікацію особи у світовій практиці виокремлено як інститут, що набув статусу обов'язкового елемента в системі доказування під час провадження по кримінальних справах та проведення оперативно-розшукових заходів.

Найдешевшим та найефективнішим засобом ідентифікації сьогодні є дактилоскопія. Гарантією успішності ідентифікації особи з використанням можливостей дактилоскопії є якісне дактилоскопіювання особи (чи трупа).

Теоретичні засади цього виду діяльності в сучасній криміналістиці (особливо щодо трупів) науковцями країн СНД розроблено ще недостатньо.

Вітчизняна криміналістика визначає дактилоскопіювання як механічний процес з отримання зразків [2, с. 93; 4, с. 77]. Оскільки дактилоскопіювання трупів є однією з форм загального дактилоскопіювання, то розглянемо їх спільні засади.

По-перше, дактилоскопіювання – це діяльність, яка має здійснюватися у межах закону з використанням спеціальних технічних засобів за чітко визначеною методикою.

По-друге, об'єктом цієї діяльності є ділянки рук живих осіб, трупів та їх частин, які містять папілярний узор.

У-третє, ця діяльність проводиться спеціальним суб'єктом.

По-четверте, дактилоскопіювання проводиться з метою отримання зразків-відображень для перевірки фактичних даних, які мають значення в межах заходу.

Отже, на підставі окреслення основних засад дактилоскопіювання можна сформулювати визначення, яке враховує різні аспекти (технічний, теоретичний та нормативний) цього процесу.

Дактилоскопіювання – це діяльність, що здійснюється в межах закону з використанням спеціальних технічних засобів за чітко визначеною методикою спеціально уповноваженими особами з метою отримання зразків-відображень ділянок рук живих осіб, трупів та їх частин, що містять папілярний узор. Вона проводиться для отримання чи

перевірки фактичних даних, що мають значення для успішного проведення заходу (у рамках кримінальної справи чи оперативно-розшукового заходу).

За об'єктом проведення дактилоскопіювання передбачає:

- дактилоскопіювання живих осіб;
- дактилоскопіювання трупів;
- дактилоскопіювання частин трупів.

Загальне визначення дактилоскопіювання стосовно дактилоскопіювання трупів виглядає так. Це діяльність, що здійснюється у межах закону з використанням спеціальних технічних засобів за чітко визначеною методикою (технічні засоби та методика обираються відповідно до стану шкірних покривів трупа) спеціально уповноваженими особами (слідчим, оперативним працівником із залученням судово-медичного експерта і криміналіста) з метою отримання зразків-відображень ділянок рук трупів та їх частин, які містять папілярний узор. Вона проводиться для отримання чи перевірки фактичних даних, що мають значення в межах заходу (у рамках кримінальної справи чи оперативно-розшукового заходу).

Підставами для дактилоскопіювання трупів є:

- виявлення трупа невстановленої особи на місці події;
- виявлення частин тіла трупа (трупів) на місці події чи катастрофи;
- виявлення трупа, відносно якого є сумніви стосовно достовірності визначення його особи;
- необхідність перевірки особи померлого на причетність до вчинення злочинів;
- виключення слідів трупа потерпілого з числа слідової інформації, вилученої з місця злочину;
- перевірка за наявними дактилокартами невпізнаних трупів слідів, вилучених з місця роботи та місця проживання безвісті зниклих осіб;
- встановлення інших фактів про особу трупа (факту перебування особи в конкретному місці, належності цій особі конкретних речей, встановлення факту використання засобів та знарядь під час вчинення злочину тощо).

Залежно від місця проведення заходу дактилоскопіювання трупів поділяється на такі види:

- дактилоскопіювання трупа під час проведення огляду місця події (проводиться слідчим чи оперативним працівником із залученням криміналіста та (за необхідності) судово-медичного експерта);
- дактилоскопіювання трупа в лабораторних умовах (проводиться слідчим чи оперативним працівником із залученням криміналіста та (за необхідності) судово-медичного експерта).

За умов розкриття злочинів за «гарячими слідами» звичним явищем під час проведення першопочаткових оперативно-розшукових заходів та слідчих дій, як відомо, є брак часу. У цьому випадку будь-яка інформація є важливою, а тим більше інформація про особу трупа. Тому питання щодо процедури дактилоскопіювання трупів на місці події є актуальним.

Відомі методичні рекомендації [3, с. 577] вказують на доцільність проведення дактилоскопіювання в лабораторних умовах (у приміщенні моргу) через можливість втрати інших слідів (мікрооб'єктів, піднігтьового вмісту трупа тощо).

Однак з урахуванням реального стану речей можна стверджувати, що існує більше шансів втратити вказані об'єкти під час транспортування трупа (навіть за умов забезпечення кистей рук від стороннього впливу), ніж під час дактилоскопіювання. Це твердження базується на великій проблемі щодо транспортування трупів, оскільки воно проводиться всіма доступними методами насамперед з огляду на практичність, а не на збереження доказової інформації.

Тому для з'ясування можливості оперативного забезпечення отримання інформації про особу трупа чи з'ясування інших важливих обставин справи під час огляду місця події необхідно ретельно проаналізувати ситуацію, звернувши увагу на такі обставини:

- умови роботи на місці події (чи можливий вільний доступ до тіла без порушення навколишньої обстановки місця події; чи місце розміщення тіла або наявність інших факторів загрожують життю та здоров'ю осіб, які проводять огляд);
- стан шкірних покривів та тіла трупа (чи можливе дактилоскопіювання звичайними методами; чи необхідна попередня підготовка в лабораторних умовах; повне виключення можливості дактилоскопіювання).

За наявності належних умов роботи на місці події та неушкодження шкірних покривів рук можна спробувати провести дактилоскопіювання трупа на місці події.

Це можна здійснити трьома способами:

- повне контактне дактилоскопіювання трупа;
- обмежено контактне дактилоскопіювання трупа;
- безконтактне дактилоскопіювання трупа.

Повне контактне дактилоскопіювання трупа передбачає попередній огляд рук трупа з метою вилучення всієї можливої інформації. Його може організувати особа, яка проводить огляд самостійно чи за рекомендацією одного із спеціалістів, що залучаються до проведення огляду. Перед початком дактилоскопіювання доцільно провести попередні заходи з фіксації та вилучення предметів, мікрооб'єктів, речовин та об'єктів, піднігтьового вмісту, а також інших слідів та об'єктів з кистей рук трупа. Після цього можна проводити дактилоскопіювання всіх пальців та долонь рук трупа з використанням різних способів за відповідною схемою.

Обмежено контактне дактилоскопіювання трупа передбачає два різновиди.

Перший – дактилоскопіювання від 1-го до 3-го пальців рук трупа з попереднім проведенням підготовчих заходів з фіксації та вилучення предметів, мікрооб'єктів, речовин та об'єктів або без такого. Це зумовлено тим, що завдяки використанню автоматизованих дактилоскопічних інформаційних систем (АДІС) з'явилися нові можливості у дактилоскопічній ідентифікації, які дозволяють навіть за слідом одного пальця, який буде містити інтегральні особливості папілярного узору (центр, дельта) та не менше десяти його ознак, проводити його перевірку [5, с. 191].

Результати дактилоскопіювання (у разі отримання одного-двох-трьох відтисків чи відбитків пальців рук трупа) заносяться до АДІС у двох паралельних режимах: у вигляді слідів і у вигляді дактилокарти.

Другий різновид обмежено контактного дактилоскопіювання проводиться з використанням скельця, яке притуляється до пальців однієї чи обох рук трупа, після чого відтиски виявляються дактилоскопічним порошком чи фотографуються.

Безконтактне дактилоскопіювання трупа також передбачає два різновиди. Перший – використання масштабного фотографування кожного пальця руки трупа цифровим фотоапаратом (можна проводити без попереднього огляду рук трупа з метою вилучення всієї можливої інформації). Фотографування здійснюється у порядку від великого пальця правої руки до мізинного пальця лівої руки. Після цього проводиться занесення фотозображень нігтьових фаланг до АДІС (попередньо або під час цього процесу фотозображення переводяться у дзеркальний стан) та перевірка за базою дактилокарт, що є в АДІС.

Другий різновид безконтактного дактилоскопіювання полягає у визначенні безпосередньо на місці події з використанням криміналістичної лупи та відповідної таблиці розрахунку (якомога точніше) дактилоскопічних основної та додаткової формул трупа [6, с. 191]. Це можна зробити і за фотознімками.

Дактилоскопіювання трупа в лабораторних умовах (як правило, у приміщенні моргу) проводити значно легше, ніж на місці події.

Перед початком дактилоскопіювання проводиться низка підготовчих заходів із залученням відповідальної особи (у разі порушення кримінальної справи це слідчий, який фіксує результати огляду в протоколі огляду трупа згідно зі ст. 192 КПК України; у разі проведення оперативно-розшукових заходів це оперативний працівник, який фіксує та долучає виявлені об'єкти до документів, що супроводжують відповідний оперативно-розшуковий захід, згідно зі ст. 199 КПК України).

Спочатку необхідно провести огляд з фотофіксацією специфічних нашарувань чи ушкоджень на руках трупа, після чого провести вилучення предметів, мікрооб'єктів, речовин та об'єктів, піднігтьового змісту (якщо це не зроблено раніше).

Бажано помити руки трупа з милом у холодній, а потім у теплій воді або витерти вологими серветками. Відоме твердження про необхідність знежирення шкірних покривів рук трупа за допомогою ацетону, бензину, етилового спирту чи інших органічних розчинників [1, с. 10] сьогодні викликає певні сумніви. Це зумовлено тим, що дактилоскопіювання трупів проводиться не тільки друкарською фарбою, але і спеціальними засобами для дактилоскопіювання (про складові друкарської фарби та барвника цих засобів можна лише здогадуватись). Тому у разі застосування знежирення доцільно кожну партію фарби чи спеціального засобу перевіряти на хімічну сумісність з обраним розчинником, бо можливі випадки «відторгнення» друкарської фарби чи барвника спеціального засобу для дактилоскопіювання. Це зазвичай не призводить до тяжких наслідків, однак потребує додаткового часу на те, щоб вимити шкіру рук трупа від небажаного розчинника або зачекати, доки він випарується.

Після завершення підготовчих заходів проводиться дактилоскопіювання (для випадку невпізнаних трупів дактилокарта виготовляється в трьох примірниках, для інших випадків досить і одного).

Відбитки нігтьових фаланг отримують шляхом «прокочування» нігтьової фаланги по паперовій заготовці (або паперової заготовки по фаланзі), а відтиск долонь – шляхом використання статичного контакту.

Негативним моментом виготовлення дактилокарт трупів є відсутність контрольних відтисків.

Це, по-перше, може призвести до плутанини при виготовленні дактилокарти менш досвідченими працівниками або внаслідок машинальних помилок (якщо дактило-

скопіювання проводиться на клаптику паперу, що в подальшому кріпиться до бланка за допомогою клею), по-друге, це означає відсутність відображення основної та середньої фаланг у дактилокарті.

І якщо плутанини при виготовленні дактилокарти можна уникнути, якщо при перевірці по АДІС внести її відбитки як сліди, то виявивши на місці події сліди основної чи середньої фаланг рук або сліди папілярних ліній, локалізацію яких визначити неможливо, встановити їх належність особі, труп якої було дактилоскопійовано, вже не вдасться.

Тому виготовлення контрольних відтисків все ж необхідне. Воно не займе багато часу, однак допоможе уникнути окремих непорозумінь.

Для проведення цієї процедури потрібні гладка пластина, яка б відповідала розміру кисті руки, та чистий аркуш паперу, що на ній закріплюється. Інший варіант – рівна полімерна папка з пристосуванням для кріпленням аркушів.

Ще один важливий аспект у дактилоскопіюванні трупів – заходи безпеки. Огляд та дактилоскопіювання трупа завжди пов'язані з небезпекою.

Елементами небезпеки є:

- хвороби (які передаються повітряно-крапельним, контактним шляхом або через рідини організму);
- комахи, які можуть бути транспортерами інфекцій;
- похідні трупних процесів, що тривають у тілі трупа і можуть спричинити отруєння чи алергічні реакції;
- забруднення інструментів та одягу, що може призвести до хвороб (тому неприпустимо здійснювати дактилоскопіювання живих осіб та трупів одними і тими ж інструментами);
- обробка трупа спеціальними хімічними засобами (формалін тощо), що може призвести до подразнення дихальних шляхів та очей;
- необхідність зберігання дактилокарт невідомих трупів.

Слід зазначити, що від дактилоскопіювання трупів необхідно обов'язково усунути осіб з ослабленим імунітетом (тих, хто хворіє, чи недавно переніс важку хворобу; нервово чи фізично виснажених), хворих на застуду, осіб з ушкодженнями шкірних покривів (рук та обличчя).

З огляду на викладене вище, можна запропонувати такий порядок дактилоскопіювання трупів:

- по можливості встановити на які хвороби хворіла особа (якщо немає змоги, то вжити усіх можливих засобів захисту) і коли проводилася хімічна обробка трупа (якщо не більше, ніж чотири години тому, то дактилоскопіювання слід відкласти або одягти протигаз чи проводити дактилоскопіювання на відкритому просторі);
- приготувати інструменти;
- одягти спецодяг (халат, фартух та головний убір; якщо це місце події і спецодягу немає, то щільно закрити верхній одяг або вдягти дощовик);
- оглянути свої руки на предмет виявлення відкритих ушкоджень і у разі їх виявлення – відмовитися від проведення дактилоскопіювання (з дорученням цього іншій особі) або обробити руки етиловим спиртом та, закривши медичним пластиром ушкоджені ділянки, вдягти щільні гумові рукавиці.

Після проведення дактилоскопіювання:

- обробити інструменти та рукавиці (якщо вони багаторазового використання) етиловим спиртом, після чого скласти в окремий пакет;
- скласти у конверт і в поліетиленовий пакет відбитки та відтиски, отримані під час дактилоскопіювання трупа;
- зняти спецодяг та провести його дезінфекцію;
- прийняти душ;
- провести клеєння дактилокарти у спеціально відведеному місці з використанням спеціально відведених для цього інструментів з подальшою їх обробкою;
- забезпечити зберігання та пересилання дактилокарт трупів у поліетиленових файлах чи прозорих поліетиленових пакетах, які щільно заклеїти липкою стрічкою чи спеціальною застібкою;
- після сканування дактилокарти для введення її у АДІС провести спеціальну дезінфікуючу обробку сканера.

Підсумовуючи викладене вище, слід зазначити, що порушені питання знаходяться лише у стадії вирішення, оскільки розробки у цьому напрямі лише набирають обертів. З огляду на потреби практики, першочергового вирішення потребують такі завдання:

- нормативне закріплення дактилоскопіювання трупів;
- визначення спеціального суб'єкта, який буде здійснювати дактилоскопіювання трупів, та його статусу;
- удосконалення та систематизація існуючих методів дактилоскопіювання трупів та оформлення їх у чітку обов'язкову систему правил, зумовлених процедурою дактилоскопіювання, з обов'язковим дотриманням заходів безпеки.

Список використаної літератури

1. Кисин М.В. Особенности дактилоскопирования и идентификации трупов / М.В. Кисин, В.А. Снетков. – М. : НИИ милиции МООП РСФСР, 1963. – 40 с.
2. Криміналістичне дослідження слідів рук / [Дубовий О.П., Лукашенко В.Я., Рибалко Я.В. та ін.] ; за ред. Я.Ю. Кондратьєва. – К. : Атіка, 2000. – 150 с.
3. Разумов Э.А. Осмотр места происшествия / Э.А. Разумов, Н.П. Молибога. – К. : РИО МВД Украины, 1994. – 672 с.
4. Криминалистическое исследование следов кожного покрова человека : учебн. пособ. / [под ред. И.В. Кантора]. – Волгоград : ВА МВД России, 2003. – 204 с.
5. Брусенцова И.В. Установление личности по неопознанному трупу с использованием АДІС / И.В. Брусенцова // Судебная экспертиза на рубеже тысячелетий : межвед. науч.-практ. конф., 21–22 мая 2002 г. : в 3 ч. – Саратов : СЮИ МВД России, 2002. – Ч. 1. – С. 191–195.
6. Фокин В.И. Проблемы идентификации неопознанных трупов с использованием специальных познаний в дактилоскопии и судебной медицине / В.И. Фокин, Ю.П. Часовский // Современные проблемы судебной экспертизы : межвуз. науч.-практ. конф. – Волгоград : ВА МВД России, 2004.

УДК 343.98(075.8)

О. В. Воробей, кандидат юридичних наук,
доцент Навчально-наукового інституту підготовки слідчих
і криміналістів Київського національного університету
внутрішніх справ України, доцент

Н. Б. Карпенко, старший експерт
Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру
при ГУМВС України в м. Києві

НЕДОЛІКИ ПРИ ОФОРМЛЕННІ СВИДОЦТВ ПРО РЕЄСТРАЦІЮ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ НА ПЛАСТИКОВІЙ ОСНОВІ НА СТАДІЇ ПЕРСОНАЛІЗАЦІЇ

Проаналізовано особливості оформлення свідочств про реєстрацію транспортних засобів на пластиковій основі, окреслено недоліки при оформленні та їх характерні ознаки, внесено пропозиції щодо їх усунення.

Ключові слова: свідочство про реєстрацію транспортного засобу, пластикова основа, засоби захисту від підробки, голографічний захист, ламінування.

Будь-яка держава світу не може повноцінно функціонувати без визначеної сукупності важливих документів (паспортів, свідочств, посвідчень тощо). Держава зацікавлена у тому, щоб ця категорія документів виготовлялася централізовано, під контролем відповідних органів і не підроблялася. Тому ці документи виготовляються зі спеціальними засобами захисту від фальшування. Сукупність таких засобів захисту постійно удосконалюється, оскільки злочинці, що дуже зацікавлені у підробці таких документів, постійно підвищують свою майстерність і винахідливість. Тим більше, що бурхливий розвиток кольорової копіювальної оргтехніки призводить до того, що до рук фальсифікаторів і шахраїв потрапляють доступні та ефективні засоби, що дозволяють несанкціоноване відтворення документів. У результаті кількість та якість підробок зазначеної категорії документів з кожним роком зростають, що ускладнює роботу експертів-криміналістів і вимагає постійного підвищення їх професійного рівня [1, с. 212].

Таким чином, першочерговим завданням у сфері захисту окремої категорії документів, що потребують особливої захищеності, є досягнення за рахунок спеціальних засобів захисту такого рівня надійності, який би унеможливив або принаймні зводив до мінімуму можливість їх підробки.

Рівень захисту, що забезпечується будь-яким засобом захисту, безпосередньо пов'язаний з унікальністю певної ознаки та її доступністю для громадян, легкістю розпізнавання, стійкістю до змін, імітації та відтворення. Окремий захисний елемент не є гарантованим захистом від підробки, лише всі компоненти у комплексі можуть забезпечити надійний захист.

Спеціальні засоби захисту від підробки – це сукупність технічних прийомів та засобів, які використовуються у процесі виробництва виробів суворого обліку з метою захисту

їх від несанкціонованого виготовлення (повної підробки) та істотного ускладнення внесення до них будь-яких змін (часткової підробки). Засобами захисту від підробки можуть бути спеціальні матеріали, технології та елементи захисту. У свою чергу спеціальний елемент захисту – характерна ознака документа, що містить певну інформацію для його ідентифікації, або сертифікований і зареєстрований у встановленому порядку виріб, призначений для ідентифікації документа шляхом визначення його справжності та цілісності порівнянням самого елемента захисту чи композиції за критеріями відповідності характерним ознакам інструментальними та іншими методами [2, с. 30].

Засоби захисту можна поділити на технологічні (застосування спеціальних технологічних прийомів під час виготовлення захисних елементів), поліграфічні (певне поєднання способів і прийомів нанесення поліграфічного оформлення) і фізико-хімічні (використання спеціальних матеріалів).

Технологічний захист – комплекс ознак, що візуально виявляються, вносяться до окремих реквізитів документів за допомогою спеціальних технологічних процесів [3, с. 6]. Це композиційний склад паперу, захисні волокна та стрічки, водяний знак, тип підкладки, ламінат, голограма, перфорація, композиційний склад фарб, ефект метамерії кольору, розміри документів тощо.

Поліграфічний захист передбачає використання різних видів і способів поліграфічного друку, комбінація яких у поєднанні з іншими видами захисту істотно ускладнює підроблення та полегшує його виявлення.

Фізико-хімічний захист базується на використанні у складі матеріалу документів хімічних речовин, наявність яких визначається спеціальними методами.

Для додаткового захисту документів від підробки на них шляхом ламінування наносять захисні оптичні (голографічні) елементи та спеціальні покриття (припресування плівки на документ для надання йому блиску, жорсткості та надію захисту від зовнішніх впливів).

Свідоцтва про реєстрацію транспортного засобу належать до основних документів підвищеного захисту, що не тільки забезпечують право громадян на керування автомобілем і можливість передачі права власності на транспортний засіб, а й облік транспортних засобів. До захисту цього свідоцтва від підробки висуваються підвищені вимоги. Вказаний документ у вигляді бланка-картки виготовляється з декількох комбінованих шарів полімерних матеріалів (основи, вкритої з обох боків декількома шарами спеціальних плівок). На два аркуші основи наносяться фонові зображення та друківана інформація бланка. Потім обидва аркуші скріплюються в один, на якому шляхом лазерного гравірування наносять реквізити виробника та номер бланка, після чого бланк ламінується прозорою полівінілхлоридною плівкою. На наступній стадії персоналізації на прозорому шарі бланка термодруком наноситься індивідуальна інформація, що покривається прозорою плівкою із захисними голографічними зображеннями, а та у свою чергу покривається прозорою плівкою, що захищає документ від механічного впливу.

Розширення парку транспортних засобів, а також активна міжнародна інтеграція вимагають запровадження в Україні документів, які б відповідали міжнародним вимогам: у провідних країнах світу впродовж тривалого часу використовуються різноманітні документи на пластиковій основі, що мають вигляд типових карток.

Сьогодні свідоцтва про реєстрацію транспортних засобів на пластиковій основі виготовляє Консорціум ЄДАПС – українська компанія, що об'єднує 8 підприємств (ТОВ «Спеціалізоване підприємство «Голографія», ТОВ «Знак», ТОВ «Поллі-Сервіс», Поліграфічний комбінат «Зоря», ДП «Державний центр персоналізації документів» МВС

України та ін.), які працюють на ринку створення і впровадження сучасних ідентифікаційних систем та інформаційних технологій [4, с. 3 – 4].

На замовлення Департаменту по контролю за виробництвом цінних паперів, акцизних марок, документів суворої звітності та голографічних захисних елементів (Держзнака) Міністерства фінансів України відповідно до затвердженої технічної документації (у тому числі схеми захисту) підприємствами – членами Консорціуму ЄДАПС виготовляються компоненти (витратні матеріали) та бланки, які згодом (з відповідною нумерацією) передаються на персоналізацію – внесення індивідуальних даних. Персоналізація здійснюється з використанням спеціальних автоматизованих програмно-апаратних комплексів з подальшим нанесенням декількох плівок. У результаті бланки набувають статусу документів.

Існує два варіанти виготовлення документів: централізоване та децентралізоване. Перший варіант передбачає заповнення бланків на Державному підприємстві «Державний центр персоналізації документів» МВС України (далі – ДЦПД), другий – регіональними відділами реєстраційно-екзаменаційної роботи (далі – ВРЕР) ДАІ з використанням програмно-апаратних комплексів, встановлених Консорціумом ЄДАПС. При цьому витратні матеріали (нумеровані бланки, кольорова та чорна стрічка для термодруку, стрічка для термостійкого покриття, голографічна захисна плівка) також постачаються Консорціумом ЄДАПС.

Саме при децентралізованому заповненні бланків і виникає найбільша кількість порушень технологічного процесу при персоналізації. Так, при децентралізованому заповненні бланків розмір та конфігурація шрифту, відстані між літерами та рядками тексту можуть відрізнятися від централізовано заповнених бланків [4, с. 6]. Але ознаки порушення технологічного процесу на місцях цим не обмежуються. На дослідження експертам-криміналістам надходить дедалі більше свідочств про реєстрацію транспортних засобів на пластиковій основі з повторним ламінуванням, ймовірно, з причини помилок (виведення не всіх даних) при заповненні бланка. У результаті на документі проявляються ознаки повторного нанесення тексту та захисного покриття (рис. 1, 2) у вигляді подвоєнь у штрихах текстів та зображень на голографічній плівці. Отже, при повторному нанесенні тексту під час персоналізації з'являються бланки з повторним нанесенням як голографічної плівки, так і захисної плівки.

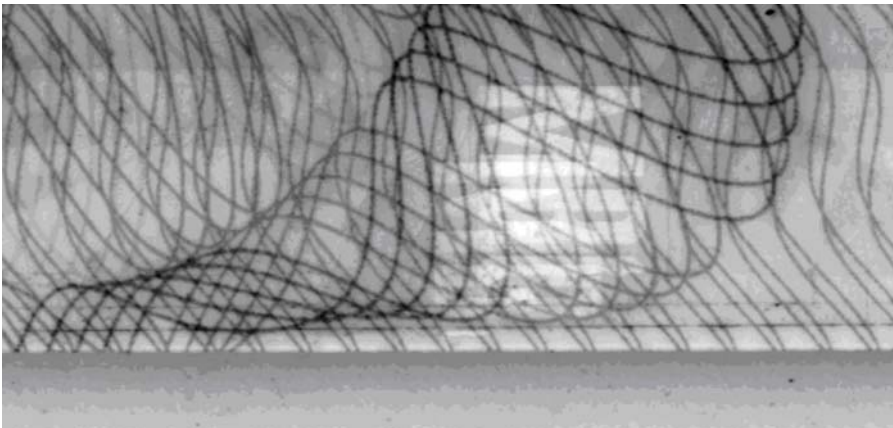

Рис. 1. Збільшений фрагмент подвійного зображення голограми та країв захисної плівки

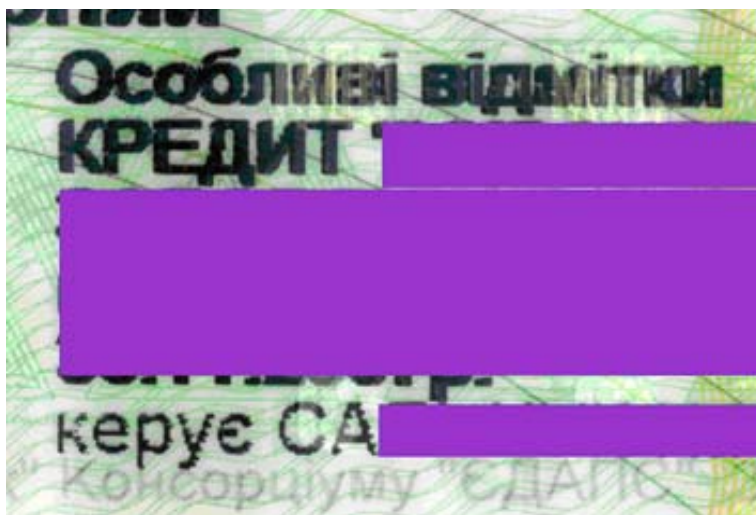

Рис. 2. Зображення первинного та дублюючого текстів з додатковими інформаційними даними

Серед документів з «відхиленнями» є й такі, де захисне покриття з одного або з двох боків взагалі відсутнє. Були зареєстровані бланки свідоцтва про реєстрацію транспортних засобів на пластиковій основі із зсувом при нанесенні на бланк голографічної плівки.

Усі зазначені «відхилення», зрозуміло, є грубими порушеннями технологічного процесу, що негативно впливають не тільки на захист цих документів від підробки, але і на визначення справжності конкретного свідоцтва. Експерти-криміналісти на місцях не завжди можуть правильно визначити такі «відхилення» та вирішити поставлені перед ними завдання.

Як відомо, важливими напрямками експертної профілактичної діяльності є узагальнення експертної практики з метою виявлення обставин, що сприяють здійсненню злочинів, і розробка рекомендацій щодо їх усунення [5, с. 495]. З урахуванням позитивного досвіду, накопиченого експертними підрозділами МВС України та експертними установами інших відомств, для запобігання злочинам можуть бути розроблені технічні та організаційно-профілактичні заходи. До технічних заходів належить сукупність дій, спрямованих на забезпечення захисту документів від підробки (повної або часткової). Організаційними заходами є сукупність дій, спрямованих на впорядкування виготовлення, зберігання, оформлення і використання документів.

Зрозуміло, що дієвість профілактики злочинів у цілому залежить не тільки від своєчасності рішень про вжиття технічних заходів, які висуваються безпосередньо експертом, що проводить дослідження документів, але і від дотримання підприємствами, установами та їх посадовими особами комплексу захисних заходів організаційного характеру.

Аналіз матеріалів, що надаються експерту (об'єкти експертизи, інформація про обставини справи тощо), свідчить, що одним з найдоступніших каналів для здобування

різних документів є установи, де слабо контролюється використання витратних матеріалів та неухильне дотримання порядку оформлення документів.

Для усунення вказаних недоліків рекомендується проведення таких заходів:

- у разі припущення помилки при заповненні бланка, такий бланк слід обов'язково знищити і заповнити новий, а не повторно його заповнювати та ламінувати;
- слідкувати за точним дотриманням технології ламінування (не допускати зсувів і деформацій плівки);
- посилити ефективність захисту документів шляхом введення додаткових засобів захисту, наприклад, у вигляді нанесення смуги для проставляння підпису керівника установи, що видає документ. Смуга повинна мати спеціальне покриття для захисту підпису від підробки шляхом механічного або хімічного видалення чи виправлення (наприклад, при спробі механічного або хімічного впливу на смугу, що призводить до ушкодження захисного шару, на ушкодженій поверхні з'являється слово «VOID», що означає «анульовано»);
- посилити централізований контроль ДП «Державний центр персоналізації документів» МВС України за децентралізованим виготовленням свідоцтв.

Список використаної літератури

1. Воробей О.В. Техніко-криміналістичне дослідження документів : навч.-метод. посіб. / Воробей О.В., Мельников І.М., Волошин О.Г. – К. : Центр учб. л-ри, 2008. – 304 с.
2. Воробей О.В. Словник термінів техніко-криміналістичного дослідження документів / О.В. Воробей. – К. : НАВСУ, 2005. – 40 с.
3. Кобилянський О.Л. Методика дослідження документів, які мають захисні засоби : метод. рекоменд. / О.Л. Кобилянський. – К. : Нац. акад. внутр. справ України, 2005. – 36 с.
4. Кабанов Г.О. Загальні ознаки посвідчення водія та свідоцтва про реєстрацію транспортних засобів на пластиковій основі виробництва Консорціуму ЄДАПС : інформ. лист / Кабанов Г.О., Граціанов А.І., Науменко С.Н. – К. : ДНДЕКЦ МВС України, 2007. – 22 с.
5. Энциклопедия судебной экспертизы. – М. : Юристь, 1999. – 552 с.

ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕЧОВИХ ДОКАЗІВ

УДК 343.983 : 343.533

Ю.О. Пилюков, начальник

*Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру
при УМВС України в Тернопільській області*

О.В. Дзюра, експерт

*Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру
при УМВС України в Тернопільській області*

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ, ЩО ВИНИКАЮТЬ ПРИ ДОСЛІДЖЕННІ ТОРГОВЕЛЬНИХ МАРОК ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Розглянуто основні проблеми, що виникають при призначенні та проведенні судової експертизи об'єктів інтелектуальної власності, зокрема торговельних марок, та запропоновано деякі шляхи їх розв'язання. Визначено шлях розробки і реалізації на практиці приведення до взаємної відповідності нормативної бази щодо охорони прав на торговельні марки, покращення методичного забезпечення судових та експертних установ.

Ключові слова: судова експертиза, інтелектуальна власність, торговельна марка, правові питання, формулювання питань, моніторинг судової практики.

Сьогодні як у міжнародному, так і у внутрішньому товарному обігу особливої ваги набувають питання щодо прав на інтелектуальну власність та її складову – промислову власність, особливістю охорони якої є обов'язкова реєстрація та отримання охоронних документів.

Пожавлення на ринку прав інтелектуальної власності (далі – ІВ) сприяє зростанню кількості їх порушень, відповідно, зростає кількість судових справ, предметом яких є об'єкти ІВ, у тому числі торговельні марки (далі – ТМ) [1].

Тому невід'ємною складовою об'єктивного вирішення суперечок щодо порушення прав ІВ є проведення експертного дослідження з питань інтелектуальної власності із застосуванням спеціальних знань. Як свідчить практика, ефективний захист прав ІВ та судова експертиза значною мірою пов'язані між собою.

Правове регулювання захисту прав на об'єкти ІВ має певні особливості. З урахуванням цього винятково важливо зупинитися на питаннях, пов'язаних з призначенням і проведенням судових експертиз.

Найбільш актуальними для судової практики є проблеми, пов'язані з:

- формулюванням правових питань для вирішення судовою експертизою;
- існуючими правовими колізіями щодо охорони прав на торговельні марки;
- недостатнім рівнем обізнаності судів та підрозділів правоохоронних органів з переліком питань, що вирішуються судовою експертизою у сфері ІВ;
- відсутністю постійного моніторингу судової практики щодо об'єктів інтелектуальної власності.

Найбільше проблемних моментів виникає у таких складових процесу призначення та проведення судової експертизи при дослідженні об'єктів ІВ, зокрема ТМ:

- питання, що виносяться на вирішення експерта;
- об'єкти дослідження;
- висновки з винесених питань.

Систематизуючи проблемні питання, які мають місце при призначенні та проведенні досліджень об'єктів ІВ, слід виділити в першу чергу ті, що пов'язані з повнотою (достатністю) матеріалів, які надаються експертові, а також з якістю оформлення ухвал про призначення експертизи, зокрема з коректністю формулювання питань, що виносяться на вирішення експертизи.

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про судову експертизу» судова експертиза – це «дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів дізнання, досудового слідства чи суду» [2]. Водночас, призначаючи судову експертизу, суди замість питання щодо встановлення (чи спростування) даних (факту), які входять до предмета доказування у справі, іноді виносять на вирішення судовим експертам питання про відповідність об'єкта ІВ умовам правової охорони, тобто правове питання, пов'язане з тлумаченням і застосуванням законодавчих норм, що є прерогативою саме судів.

Експертиза об'єктів ІВ доволі часто призначається з метою вирішення суперечок, що виникають стосовно порушення права на ТМ на ґрунті неправомірного використання знака чи позначення, схожого з ТМ настільки, що їх можна сплутати. Тому на вирішення експертизи здебільшого виносяться питання щодо визначення тотожності або схожості зареєстрованого знака та позначення, що використовуються порушником, щодо спорідненості товарів та послуг. Більш складна ситуація виникає, коли правову охорону отримують тотожні або схожі позначення, що у процесі використання призводить до сплутування їх споживачем на ринку. У таких випадках на вирішення судової експертизи, крім встановлення схожості позначень, виносяться питання відносно введення споживача в оману щодо суб'єкта, який виробляє товар чи надає послугу [3].

Крім того, на вирішення експертизи доволі часто виносяться питання щодо визначення домінуючого положення певного елемента у позначенні (особливо це стосується таких позначень, як етикетки, коли об'єктами дослідження є комбіновані позначення).

Для усунення випадків винесення на вирішення судової експертизи непрофільних (у т.ч. правових) питань актуальним завданням для експертних установ на сьогодні є насамперед створення і розвиток науково-методичної бази судової експертизи об'єктів ІВ (у т.ч. торговельних марок) шляхом об'єднання творчого потенціалу судових

експертів, учених, фахівців різних відомств, а також розробка орієнтовного переліку вирішуваних цією експертизою питань та ознайомлення з ним працівників підрозділів правоохоронних органів і суддів.

Основними об'єктами порівняння під час проведення судової експертизи ТМ є:

- зареєстрований знак із зареєстрованим знаком;
- зареєстрований знак з позначенням, яке не набуло правової охорони;
- зареєстрований знак з іншими об'єктами інтелектуальної власності (промисловими зразками, комерційними найменуваннями, об'єктами авторського права тощо).

Найбільша кількість судових експертиз стосується досліджень щодо порівняння зареєстрованих знаків з позначеннями, які не набули правової охорони (пов'язано з недобросовісною конкуренцією та незаконним використанням ТМ, що належить іншій особі), найменша – щодо порівняння знаків з іншими об'єктами інтелектуальної власності (переважно з комерційними (фірмовими) найменуваннями).

У процесі дослідження об'єктів відповідно до Закону України «Про судову експертизу» [2] судовий експерт має право на експертну ініціативу, що проявляється у виявленні обставин, на які органом, що призначив експертизу, не було звернено увагу. Слід зазначити, що прояв такої ініціативи є важливим для вирішення суперечок по суті, особливо за відсутності на сьогодні спеціалізованих патентних судів.

Найбільш важливим аспектом для встановлення істини у суперечках, що розглядаються в судах різних інстанцій та щодо яких призначалася судова експертиза, є результати проведеного дослідження – висновки, а також аналіз і встановлення глибинних причин їх виникнення. Відповідно до пп. 6, 7 ст. 147 Цивільного процесуального кодексу України висновок експерта для суду не є обов'язковим, але незгода з ним повинна бути мотивована в рішенні або ухвалі [4].

На сьогодні значну частину суперечок становлять ті, де є позови щодо незаконного використання ТМ, в яких судовою експертизою встановлено тотожність або схожість зареєстрованого знака та позначення на наданих на дослідження товарах. Причиною цих суперечок, як правило, є недобросовісна конкуренція, використання чужої репутації. Винятком є лише суперечки, де при проведенні судової експертизи встановлено наявність у сторони, що використовує схоже із зареєстрованим знаком позначення, права попереднього користувача.

Відповідно до ст. 500 Цивільного кодексу України будь-яка особа, яка до дати подання заявки на торговельну марку або, якщо було заявлено пріоритет, до дати пріоритету заявки в інтересах своєї діяльності добросовісно використала торговельну марку в Україні або здійснила значну і серйозну підготовку для такого використання, має право на безоплатне продовження такого використання або використання, яке передбачалося зазначеною підготовкою (право попереднього користувача) [5].

Для прикладу. До суду надійшов позов про визнання недійсним свідоцтва на знак для товарів і послуг на підставі його схожості з раніше зареєстрованим знаком. Судовою експертизою встановлено схожість зареєстрованих знаків настільки, що їх можна сплутати. Крім того, в порядку експертної ініціативи, експертом указано на факти, які мають значення для справи, а саме ті, що свідчать про поширення на відповідача права попереднього користувача.

Суд врахував висновки судової експертизи та встановив наявність у відповідача права попереднього користувача на підставі використання позначення як свого комерційного найменування (яке тотожне зареєстрованому знаку) до дати подання заявки раніше зареєстрованого знака [3].

Позивачу у позові було відмовлено, в результаті обидва свідоцтва є дійсними на схожі позначення (хоча законодавство не передбачає видачу свідоцтва на ТМ попередньому користувачу [6]).

Інша категорія суперечок стосується визнання недійсним свідоцтва на ТМ на підставі невідповідності позначення умовам надання правової охорони. Найбільшу частину з них становлять тотожні або схожі знаки, причому настільки, що їх можна сплутати. Яскравим прикладом схожості знаків є позначення **Merrel** та **merrel** для споріднених товарів. Причиною таких суперечок є реально існуючий конфлікт, що вже виник або може виникнути на ринку. Зазвичай у таких випадках висновок судової експертизи є протилежним висновку кваліфікаційної експертизи знаків.

Встановити глибинну причину суперечок стосовно визнання недійсним свідоцтва на знак для товарів і послуг досить складно. З одного боку, можна говорити про помилку експерта, який проводив кваліфікаційну експертизу позначення, з урахуванням результатів якої був виданий правоохоронний документ на позначення, яке не відповідає умовам надання правової охорони, що призвело до виникнення конфлікту на ринку. З другого боку, необхідно встановити причину виникнення розбіжностей між висновками кваліфікаційної експертизи ТМ та висновками судової експертизи, адже при проведенні дослідження ТМ експерти служб Державного департаменту інтелектуальної власності (далі – Установа) та судові експерти користуються одним і тим же документом – Правилами складання, подання та розгляду заявки на видачу свідоцтва України на знак для товарів і послуг [7].

Різницю між висновками судової експертизи та кваліфікаційної експертизи ТМ можна пояснити так:

- експерт Установи «формально» перевіряє позначення на відповідність критеріям надання правової охорони («відповідає»/«не відповідає») без прогнозування виникнення конфліктної ситуації на ринку (адже конфлікт може і не виникнути, а звуження правової охорони позначення, наприклад, обмеження переліку товарів і послуг, ґрунтуючись лише на суб'єктивній думці експерта, неприпустиме);

- судовий експерт досліджує позначення за умови вже існуючого конфлікту на ринку або з його безумовним прогнозуванням у майбутньому;

- експерт Установи не може точно визначити відповідність позначення умовам, що стосуються прав третіх осіб (зокрема чи відтворює позначення «назви відомих в Україні творів науки, літератури і мистецтва або цитати і персонажі з них, твори мистецтва та їх фрагменти без згоди власників авторського права або їх правонаступників» [6]), через численність та розмаїття об'єктів авторського права. Крім того, через відсутність публікації заявок на ТМ особа, чиї права порушені або можуть бути порушені, не може подати мотивоване заперечення проти реєстрації позначення.

Зазначене свідчить про необхідність проведення детального аналізу судово-експертної діяльності щодо всіх об'єктів ІВ (не тільки ТМ), виявлення помилок та причин їх виникнення, усунення колізій у нормативній базі, покращення методичного

забезпечення судових та експертних установ з метою забезпечення ефективного захисту прав інтелектуальної власності.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. Негрескул В. Проблемні питання судового захисту прав на знаки для товарів та послуг в Україні / В. Негрескул // Юридичний журнал. – 2002. – № 1. – С. 81.
2. Про судову експертизу : Закон України зі змінами і доповненнями // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 28.
3. Щукіна К. Судова експертиза торговельних марок через призму статистики / К. Щукіна, В. Кращенко // Теорія і практика інтелектуальної власності. – 2008. – № 2 (40). – С. 3 – 14.
4. Цивільний процесуальний кодекс України : у редакції від 19.04.2007 // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40 – 41, 42.
5. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40 – 44.
6. Про охорону прав на знаки для товарів і послуг : Закон України ; у редакції від 22.05.2003 // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 7.
7. Правила складання, подання та розгляду заявки на видачу свідоцтва України на знак для товарів і послуг, затвержені наказом Державного патентного відомства України від 28.07.95 № 116, зареєстровані у Міністерстві юстиції України 02.08.95 за № 276/812.
8. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз, зареєстровані у Міністерстві юстиції України 08.10.1998 за № 53/5.
9. Кращенко В. Глубинные причины возникновения споров по вопросам промышленной собственности / В. Кращенко // Защита прав интеллектуальной собственности : XI науч.-практ. конф., 2007 г. : тезисы докл. – Алушта, 2007.
10. Прохоров-Лукін Г. Судова експертиза як невід'ємна складова ефективного захисту прав інтелектуальної власності / Г. Прохоров-Лукін, І. Кириченко // Юридичний журнал. – 2005. – № 5.

УДК 343.983 : 343.132

Е.И. Яременко, заместитель начальника

Научно-исследовательского экспертно-криминалистического центра по обслуживанию на Донецкой железной дороге при УМВД Украины на железнодорожном транспорте

Д.В. Возный, старший эксперт

Научно-исследовательского экспертно-криминалистического центра по обслуживанию на Донецкой железной дороге при УМВД Украины на железнодорожном транспорте

О.И. Перепичка, эксперт Научно-

исследовательского экспертно-криминалистического центра по обслуживанию на Донецкой железной дороге при УМВД Украины на железнодорожном транспорте

ОСОБЕННОСТИ ЭКСПЕРТНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРОВЕДЕНИЯ СЛЕДСТВЕННЫХ ДЕЙСТВИЙ В ПРИГОРОДНЫХ ПОЕЗДАХ «УКРЗАЛІЗНИЦІ»

Описана специфика экспертного обеспечения следственных действий в пригородных поездах «Укрзалізниці». Рассмотрены факторы, влияющие на проведение следственных действий в пригородных поездах, и особенности их экспертного обеспечения. Сформулированы предложения по улучшению экспертного обеспечения следственных действий данной категории.

Ключевые слова: экспертное обеспечение следственных действий, факторы, влияющие на проведение следственных действий в пригородных поездах, предупреждение преступлений в пригородных поездах.

Среди противоправных деяний, совершаемых на железнодорожном транспорте, отдельное место занимают преступления, совершаемые в пригородных поездах. Согласно статистическим данным в поездах пригородного сообщения железных дорог Украины наиболее распространены такие виды преступлений, как хулиганство и кража. Следственные действия, проводимые в рамках расследования преступлений, совершенных в пригородных поездах, в том числе и их экспертная составляющая, безусловно, имеют свои особенности.

Проблемами экспертного обеспечения следственных действий занимались многие ученые-криминалисты: Т.В. Аверьянова, Л.Е. Арокцер, В.Д. Арсеньев, В.П. Бахин, Р.С. Белкин, А.И. Винберг, А.Ф. Волобуев, В.Г. Гончаренко, Г.И. Грамович, А.В. Дулов, В.А. Журавель, Е.И. Зуев, А.В. Ищенко, Е.П. Ищенко, М.В. Капустина, Н.И. Клименко, В.Е. Коновалова, М.В. Костицкий, В.С. Кузьмичев, В.Г. Лукашевич, Г.А. Матусовский, А.В. Пирог, М.В. Салтевский, В.В. Семенов, М.С. Строгович, В.Ю. Шепитько, А.А. Юхно и др. Вместе с тем вопросы экспертного обеспечения проведения следственных действий в пригородных поездах в науке изучены недостаточно (например, осмотр места происшествия, воспроизведение обстановки и обстоятельств события).

Осмотр места происшествия, как одно из важнейших следственных действий, специфичен для каждого отдельного вида преступления [1, с. 185]. Специфика его ярко выражена и при совершении преступлений в пригородных поездах.

Среди факторов, влияющих на проведение следственных действий в пригородных поездах железных дорог Украины, можно выделить следующие:

- установленный график движения поезда по пути следования;
- большой поток проходящих через вагоны пассажиров;
- свободный выбор пассажирами занимаемых мест в вагоне;
- отсутствие контроля при посадке и высадке пассажиров;
- наличие на территории обслуживания остановочных пунктов в лесопосадочной зоне с ограниченным обзором местности, не оборудованных вокзальными помещениями, с отсутствием пунктов милиции и т.д.

Одним из факторов, влияющим на определение места и времени совершения преступления, является установленный график движения поезда. Согласно требованиям уголовно-процессуального законодательства «сотрудники органов внутренних дел... обязаны принять меры по охране места происшествия, сохранению обстановки на нем до прибытия следователя» [2, с. 461]. Однако между поступлением сигнала о происшествии в дежурную часть линейного отдела и прибытием следственно-оперативной группы на место происшествия зачастую проходит значительный промежуток времени. За это время пригородный поезд удаляется от точки, в которой он находился в момент происшествия, на значительное расстояние, что создает трудности в определении обстановки и обстоятельств события.

Кроме того, в случаях совершения кражи между самим противоправным деянием и его выявлением потерпевшим лицом также проходит значительный промежуток времени, за который может измениться обстановка места происшествия, могут быть уничтожены или повреждены следы, оставленные преступником.

Значительный поток пассажиров, проходящих через вагон и оставляющих большое количество следов, не имеющих отношения к произошедшему событию, также существенным образом усложняет работу на месте происшествия. В результате отобрать из изъятых на месте происшествия следов следы, имеющие отношение к совершению правонарушения, без наличия подозреваемого лица зачастую невозможно.

Свободный выбор пассажирами занимаемых мест в вагоне также серьезно затрудняет моделирование произошедшего события, повышает риск утраты следовой картины и в то же время способствует появлению следов, не относящихся к преступлению (как правило, это следы пальцев рук, подошв обуви, микрочастицы, следы биологического происхождения). «Микрообъекты в силу своих мизерных характеристик подвержены неконтролируемому переносу, загрязнению и иному изменению, вызываемому как прикосновением к ним одежды и тела лиц ..., так и наличием сквозняков и других неблагоприятных внешних факторов» [3, с. 6]. «Следы... обязательно есть на месте происшествия, однако они в ряде случаев плохо сохраняются» [4, с. 108].

Применение специальных криминалистических средств для выявления и изъятия следов на месте происшествия связано прежде всего с характером отображения

преступления, «когда событие преступления имеет действительное отображение; не имеет полного отображения; не находит своего явного отображения; имеет фальшивое отображение» [5, с. 206].

Перечисленные выше факторы должны учитываться специалистом-криминалистом и следователем при проведении осмотра места происшествия в пригородных поездах.

Среди ряда следственных действий, которые могут проводиться с участием специалиста-криминалиста при расследовании правонарушений в пригородных поездах, важную роль также играет воспроизведение обстановки и обстоятельств события. «Ни одно следственное действие не дает таких возможностей в собирании доказательств, как воспроизведение обстановки и обстоятельств события» [6, с. 129]. Поскольку проведение воспроизведения обстановки и обстоятельств события осуществляется «в таких же или максимально схожих к ним условиях обстановки, места и времени» [7, с. 389], оно позволяет установить возможность совершения определенных действий, механизм возникновения следов, возможность восприятия человеком явлений, событий, объектов, проверить истинность показаний участников процесса.

Так, например, на подъезде к станции Красноармейск Донецкой железной дороги на неосвещенном участке был совершен наезд на гражданина К. Человек двигался в направлении хода поезда, на подаваемые машинистом звуковые сигналы не реагировал. Машинист грузового дизельного поезда, увидев движущегося по железнодорожной колее человека, применил экстренное торможение. Тормозной путь грузового состава (по показаниям машиниста и помощника машиниста) составлял 200 – 220 метров, учитывая разрешенную скорость поезда на данном отрезке пути – 40 км/ч. Специалист-криминалист, участвовавший в осмотре места происшествия, задокументировал следы волочения трупа поездом, место расположения и взаиморасположение частей трупа, расстояние между ними. В ходе осмотра места происшествия им было указано предположительное место столкновения (начало следов волочения, отсутствие фрагментов трупа, крови).

С целью проверки показаний машиниста локомотива было проведено воспроизведение обстановки и обстоятельств события. Со скоростемера была изъята лента с показаниями скорости локомотива на данном участке пути. Показания прибора совпадали с показаниями машиниста о скорости локомотива и не превышали допустимую норму, что подтверждало версию специалиста-криминалиста о месте столкновения. С целью выяснения точного расстояния тормозного пути при проведении воспроизведения обстановки и обстоятельств события аналогичный состав набрал скорость 40 км/ч и в месте, указанном в показаниях машиниста и продублированном данными скоростемера, было применено экстренное торможение. Тормозной путь локомотива составил 197 метров, что подтверждало истинность данных машинистом показаний.

Проблемным вопросом в экспертном обеспечении следственных действий при расследовании преступлений, совершенных на железнодорожном транспорте, является также осуществление ориентирующей фотосъемки. «Ориентирующая фотосъемка производится для запечатления места происшествия на фоне окружающей обстановки, для уяснения места совершения преступления среди окружающих его объектов. Точки съемки выбирают таким образом, чтобы в кадр вошли наиболее

характерные объекты обстановки...» [8, с. 182]. Объекты должны быть неподвижными и обладать индивидуальными признаками. Однако зачастую отсутствие на месте осмотра указанных объектов затрудняет документирование места происшествия либо воспроизведение обстановки и обстоятельств события.

Включение в кадр таких ориентиров, как номера опорных столбов и железнодорожная разметка не обеспечивает достаточную полноту фиксации следственных действий. В процессе проведения повторного осмотра, воспроизведения обстановки и обстоятельств события место проведения первоначального осмотра могут указать только специалист-криминалист и лица, обладающие соответствующими знаниями.

С учетом указанных отличительных факторов повышению качества экспертного обеспечения проводимых следственных действий, предупреждению преступлений в пригородных поездах будет способствовать:

- оборудование вагонов пригородных поездов скрытыми камерами видеонаблюдения, которые будут фиксировать внешность и поведение пассажиров;
- обеспечение кондукторов и контролеров-ревизоров средствами индивидуальной радиосвязи с нарядом милиции, военизированной охраной, сопровождающих поезд;
- организация доступа на посадочные платформы через контрольные пункты с использованием посадочного билета в качестве пропуска;
- оборудование пригородных поездов индивидуальными посадочными сидениями и индивидуальными местами для багажа каждого пассажира.

Список использованной литературы

1. Семенов В.В. Способы выявления инсценировок при расследовании убийств / В.В. Семенов // Актуальні проблеми криміналістики : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25–26 верес. 2003 р.) / ред. кол.: М.І. Панов (голов. ред.), В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова та ін. – Харків : Гриф, 2003. – 312 с. – С. 184 – 187.
2. Уголовно-процессуальный кодекс Украины : научно-практический комментарий / [под ред. В.Т. Мажаренко, Ю.П. Аленина]. – Харьков : Одиссей, 2003. – 960 с.
3. Кириченко О.А. Збирання мікрооб'єктів при розслідуванні злочинних посягань на особу : посібник для слідчих / Кириченко О.А., Біленчук П.Д., Науменко І.Д. – Дніпропетровськ : Вид-во ДДУ, 1993. – 184 с.
4. Огляд місця події при розслідуванні окремих видів злочинів : наук.-практ. посіб. / [ред. Н.І. Клименко]. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 216 с.
5. Шепітько В.Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз) : монографія / В.Ю. Шепітько. – Харків : Харків юридичний, 2007. – 432 с.
6. Турков К.Л. Відтворення обстановки та обставин події як одна з найважливіших слідчих дій у процесі збирання доказів по кримінальних справах / К.Л. Турков // Актуальні проблеми криміналістики : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25–26 верес. 2003 р.) / ред. кол.: М.І. Панов (голов. ред.), В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова та ін. – Харків : Гриф, 2003. – 312 с. – С. 129 – 134.
7. Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник / М.В. Салтевський. – К. : Кондор, 2005. – 588 с.
8. Судебная фотография / [Душеин С.В., Егоров А.Г., Зайцев В.В., Хрусталёв В.Н.]. – СПб. : Питер, 2005. – 368 с. – (Серия «Учебник для вузов»).

УДК 347.78

М.Ю. Будзієвський, начальник сектору НДЕКЦ
при ГУМВС України в Запорізькій області

ЩОДО РОЗМІРУ МАТЕРІАЛЬНОЇ ШКОДИ, ЗАПОДІЯНОЇ ВНАСЛІДОК РЕАЛІЗАЦІЇ КОНТРАФАКТНОЇ ПРОДУКЦІЇ

Запропоновано алгоритм розрахунку розміру матеріальної шкоди, заподіяної внаслідок реалізації примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм та баз даних з ознаками контрафактності.

Ключові слова: правовласник, збитки, матеріальна шкода, ознаки контрафактності.

Відомо, що широке використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві є важливим чинником у розкритті та розслідуванні злочинів, дослідженню якого приділено багато уваги в науковій літературі [1]. На думку більшості вчених, до спеціальних знань належать знання в галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла, а також знання з конкретних видів діяльності, необхідні для вирішення питань, що виникають під час розслідування і розгляду справи [2].

Розвиток науки і техніки призводить до розширення меж спеціальних знань, переходу деяких з них до категорії загальновідомих. У свою чергу судова експертиза «опановує» нові методи дослідження, збільшується і коло завдань, які вона вирішує. Постійно удосконалюється класифікація судових експертиз [3]. Наказом Міністерства юстиції України від 17.01.2002 № 4/5 внесено зміни до Переліку основних видів судових експертиз і експертних спеціальностей: з'явилося 9 спеціальностей з дослідження об'єктів інтелектуальної власності, а згодом ще й спеціальність з досліджень, пов'язаних з використанням об'єктів інтелектуальної власності в рекламі.

Кількість експертиз об'єктів інтелектуальної власності за останні 2 – 3 роки збільшилася. Насамперед це стосується дослідження компакт-дисків формату CD та DVD із зафіксованими на них аудіовізуальними творами, зразками фонограм, відеограм, а також комп'ютерних програм та баз даних. Тому сьгодні актуальним є питання щодо розробки теоретичних основ дослідження, зокрема аудіовізуальної продукції, уточнення меж компетенції судових експертів різних спеціальностей. На жаль, науково-практичних розробок прикладного характеру з цього питання в системі експертних підрозділів МВС України ще недостатньо [4].

Так, у 2008 році у Державному науково-дослідному центрі МВС України розроблено методику проведення досліджень оптичних носіїв, що містять об'єкти авторського та суміжних прав [5]. Є декілька наукових публікацій стосовно судово-експертного дослідження аудіовізуальних творів, зразків фонограм, відеограм, комп'ютерних програм та баз даних з ознаками контрафактності, що з'явилися впродовж останніх 4 – 5 років.

Якщо вирішення експертним шляхом питання зі встановлення ознак контрафактності на досліджуваних оптичних носіях доволі повно розкрито і практично вичерпано [6], то питання щодо встановлення суми збитків, завданих порушником внаслідок

реалізації аудіовізуальних творів, зразків фонограм, відеограм, комп'ютерних програм та баз даних з ознаками контрафактності, повною мірою не визначено, хоча певні напрацювання у цій сфері є.

Так, ще у 2003 році у Департаменті Державної служби боротьби з економічною злочинністю МВС України розроблено методичні рекомендації щодо встановлення суми завданих правовласнику збитків [7]. У п. 9 «Розрахунок завданих збитків» цих методичних рекомендацій зазначено: «Під час проведення дослідчої перевірки встановлюється розмір збитків, завданих порушником внаслідок виробництва та реалізації товарів, з незаконним використанням при цьому знаків для товарів і послуг.

Як правило, сума завданих збитків складається із суми грошових коштів, яку отримує правовласник від реалізації за власними гуртовими (роздрібними) цінами оригінальної продукції, що відповідає кількості виготовленої та (або) реалізованої порушником продукції з незаконно використаним чужим товарним знаком.

Цей розрахунок необхідно враховувати під час підготовки та проведення контрольної закупки».

Методичні рекомендації передбачають необхідність встановлення суми збитку, але не визначають хто має право її вираховувати.

Водночас у контексті ст. 176 КК України у справах про незаконне використання об'єктів авторського права збиток, що заподіюється правовласнику, може бути встановлено безпосередньо ним. Що ж стосується встановлення суми збитку в контексті ст. 203-1 КК України, то в цьому випадку її повинна встановлювати третя особа у зв'язку з явною зацікавленістю правовласника.

Сьогодні для визначення величини і характеру заподіяної матеріальної шкоди при розгляді справ стосовно порушення авторських прав (майнової частини) законодавством передбачено запит відповідних документів, у тому числі довідки про вартість аналогічної продукції у спеціалізованих установах, наприклад, регіональних Торгово-промислових палатах України.

На думку автора, вирішення цього питання слід доручити спеціалістам-криміналістам у галузі проведення досліджень у сфері інтелектуальної власності (об'єктів авторського і суміжних прав) експертних підрозділів МВС України.

Відповідно до ст. 203-1 КК України для порушення кримінальної справи в матеріалах досудової перевірки обов'язково повинні бути розрахунки розміру матеріальної шкоди, заподіяної протиправними діями.

Визначення розміру матеріальної шкоди, заподіяної порушенням авторського права і (або) суміжних прав, на сьогодні є доволі складним завданням, оскільки відсутня будь-яка методика її визначення. А. Коваль пропонує визначати матеріальну шкоду як суму коштів, яку б суб'єкт права інтелектуальної власності отримав від особи, що незаконно використала об'єкт права інтелектуальної власності (тобто розмір не отриманої винагороди за використання об'єкта права інтелектуальної власності) [8]. Погоджуючись у цілому з наведеною позицією, слід зазначити, що вона потребує деталізації. Зокрема, при визначенні матеріальної шкоди у випадках відтворення та/або розповсюдження творів науки, літератури, мистецтва, комп'ютерних програм, баз даних, фонограм, відеограм і програм мовлення слід виходити з вартості ліцензійних оригіналів, встановленої правовласником на момент скоєння злочину.

З огляду на практичний досвід автора, результати розробок колег з інших країн, насамперед Російської Федерації (щодо дослідження оптичних носіїв CD/DVD-дисків з аудіовізуальними творами, зразками фонограм, відеограм, комп'ютерних програм та баз даних, які проводяться з 1996 року), для вдосконалення досліджень у цій сфері в Україні пропонується внести до переліку питань, які вирішуються судовими експертами експертних закладів МВС України, таке питання: «Яка роздрібна вартість наданих на експертизу оптичних носіїв формату CD та DVD, які мають ознаки контрафактності (виходячи з вартості легальних аналогів)?».

У цьому випадку суттєво скорочується час для вирішення питання щодо порушення кримінальної справи (залежно від суми збитків), необов'язкове додаткове навчання спеціалістів-криміналістів у галузі досліджень у сфері інтелектуальної власності (для удосконалення знань достатньо проведення 2 – 3-добових курсів), а лише, наприклад, доступ до мережі Інтернет з метою встановлення вартості легальних аналогів.

Згідно з існуючою світовою практикою вартість одного примірника продукції з ознаками контрафактності прирівнюється до вартості її одного ліцензійного оригіналу. Інакше кажучи, розрахунки повинні проводитися виходячи з вартості примірника продукції, встановленої правовласником (заявленої у спеціальних каталогах виробника або на підставі даних офіційного дистриб'ютора за місцем скоєння злочину) на момент вилучення, тобто по кожному примірнику об'єкта авторського права окремо (після проведення дослідження і встановлення об'єкта авторського права вмісту матеріального носія, виготовленого і поширюваного з дотриманням чинного законодавства).

Оцінку розміру матеріальної шкоди, заподіяної внаслідок реалізації примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм та баз даних з ознаками контрафактності, можна проводити декількома способами.

Розрахунок збитку, заподіяного правовласникам, можна проводити так. У результаті реалізації аудіовізуальних творів, зразків фонограм, відеограм, комп'ютерних програм та баз даних з ознаками контрафактності правовласнику завдається матеріальний збиток у розмірі роздрібною ціни відповідного ліцензійного програмного продукту згідно з прайс-листом правовласника, що діє на момент затребування компакт-дисків з ознаками контрафактності (за необхідності, здійснюється перерахунок за курсом Національного банку України на день вилучення контрафактної продукції).

Недоліком цього підходу може бути відсутність у деяких прововласників офіційного сайту та доступу судових експертів до мережі Інтернет. Перевагою його є більш повна інформація щодо розміру збитків, яка надається самим правовласником.

Без участі правовласника розрахунок розміру загального збитку здійснюється за ринковими цінами на ліцензійну продукцію і потребує моніторингу ринку у цій сфері (який на сьогодні методично та організаційно не забезпечено).

Для розрахунку суми збитку в цьому випадку судовому експерту необхідно відібрати декілька видів аналогів ідентичної продукції за наявними у цьому регіоні вільними ринковими цінами (з посиланням на прайс-листи або каталоги цін на продукцію в мережах магазинів, що займаються торгівлею ліцензійних примірників). Для того, щоб мінімізувати похибку при визначенні суми збитку у розрахунках необхідно брати порівняльні зразки не менше як з 3 джерел аналогів ліцензійної продукції.

Розрахунок збитку, заподіяного фірмам-правовласникам внаслідок використання продукції з ознаками контрафактності, пропонується проводити за такою формулою:

$$V_{\text{cp.}} = ((C_1 + C_2 + C_3 \dots) / K) \times N, \quad (1)$$

де

$V_{\text{cp.}}$ – середня сума збитку;

C_1, C_2, C_3 – ціна одного примірника кожного аналога;

K – кількість аналогів;

N – кількість вилучених примірників.

Приклад підрахунку вартості продукції. Офіційна вартість одного легального примірника аудіовізуального твору на DVD-носії залежно від отриманої інформації з магазинів та прайс-листів становить 38, 45 та 40 гривень. На експертизу надано примірники аудіовізуальних творів на 240 вилучених DVD-дисках. Отже, вартість записаних дисків для лазерних систем зчитування становить:

$$V_{\text{cp.}} = ((38 + 45 + 40) / 3) \times 240 = 9840 \text{ грн.}$$

Недоліком цього методу оцінки є суб'єктивність встановлення ціни на продукцію власниками пунктів продажу (магазинів), що може призвести до неточностей у розрахунку.

Крім того, експерт може на свій розсуд вибирати та отримувати необхідну інформацію стосовно суми легітимно виробленої продукції за умови наявності документального джерела її походження.

Ще один спосіб розрахунку на відміну від двох попередніх, коли розраховувалася шкода, заподіяна конкретному правовласнику (за його участю чи без), передбачає визначення розміру заподіяної шкоди відповідно до загальної вартості всієї продукції, що вилучається у правопорушника, незалежно від правовласника. Для цього доцільно використовувати роздрібні ціни легальної продукції (залежно від типу носія і жанру музичних творів), причому за основу необхідно брати суму, отриману за реалізацію одного примірника.

У цьому випадку розрахунок збитку, заподіяного фірмам-правовласникам внаслідок використання продукції з ознаками контрафактності, визначається за такою формулою:

$$Z = X \times Y, \quad (2)$$

де

Z – загальний збиток, заподіяний правовласникам;

X – загальна кількість аудіовізуальних творів, зразків фонограм, відеограм, комп'ютерних програм та баз даних з ознаками контрафактності;

Y – роздрібна ціна примірника аудіовізуального твору, зразка фонограм, відеограм, комп'ютерних програм та баз даних.

Приклад підрахунку вартості продукції. Офіційна вартість одного легального примірника аудіовізуального твору на DVD-носії становить близько 40 гривень. На експертизу надано примірники аудіовізуальних творів на 240 вилучених DVD-дисках. Отже, вартість записаних дисків становить:

$$Z = 240 \times 40 = 9600 \text{ грн.}$$

Серед переваг цього методу є те, що у кожному конкретному випадку проводиться оперативна закупівля, результати якої зазначаються у протоколі огляду та вилучення, і у подальшому ця інформація разом із супровідними документами надсилається для проведення дослідження.

Припущення стосовно встановлення продавцями більш низької ціни на контрафактну продукцію на практиці виявляється малоімовірним.

Запропоновані методи визначення розміру матеріальної шкоди, заподіяної внаслідок реалізації примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм та баз даних з ознаками контрафактності, можуть сприяти підвищенню ролі висновків судових експертів у розкритті та розслідуванні злочинів зазначеної категорії.

Список використаної літератури

1. Снетков В.А. Основы деятельности специалиста экспертно-криминалистических подразделений органов внутренних дел : учеб. пособ. / В.А. Снетков. – М. : ЭКЦ МВД России, 2001. – 72 с.
2. Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия / Р.С. Белкин. – М. : Мегатрон XXI, 2000. – С. 198.
3. Хрусталева В.Н. Потребность практики – обновление классификации криминалистических экспертиз / В.Н. Хрусталева, В.А. Питрюк // Российский следователь. – 2001. – № 4. – С. 9 – 13.
4. Методика експертизи об'єктів авторського та суміжних прав (загальна частина) : [уклад. К.М. Ковальов, І.П. Дорохіна, М.В. Мельников]. – К. : ДНДЕКЦ МВС України, 2007. – 45 с.
5. Методика проведення досліджень оптичних носіїв, що містять об'єкти авторського та суміжних прав : [уклад. К.М. Ковальов, І.П. Дорохіна, Л.В. Валовий, В.В. Жирко]. – К. : ДНДЕКЦ МВС України, 2008. – 65 с.
6. Авдеева Г.К. Судова експертиза контрафактної аудіовізуальної продукції : моногр. / Г.К. Авдеева. – Харків. : Право, 2006. – 192 с.
7. Методичні рекомендації щодо розкриття та розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним використанням товарного знака, фірмового найменування та кваліфікованого позначення походження товару. – К., 2003.
8. Коваль А. Як визначити шкоду, завдану «кримінальним» порушенням прав інтелектуальної власності? [Електронний ресурс] / А. Коваль. – Режим доступу: <http://www.yur-gazeta.com/oarticle/659>.

УДК 343.982.3

А.Е. Волкова, старший експерт
Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру
при ГУМВС України в Сумській області

ВИКОРИСТАННЯ КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПІД ЧАС ВЕДЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-ДОВІДКОВИХ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ОБЛІКІВ

Розглянуто основні напрями впровадження комп'ютерних технологій для створення і ведення інформаційно-довідкових криміналістичних обліків. Проаналізовано стан автоматизації обліків, запропоновано шляхи створення нових та можливості адаптації існуючих автоматизованих інформаційно-пошукових систем для ведення картотек і колекцій.

Ключові слова: інформаційно-довідкові криміналістичні обліки, автоматизовані інформаційно-пошукові системи, бази даних, комп'ютерні технології, судова експертиза.

Раціональна організація діяльності судово-експертних установ в умовах сьогодення нерозривно пов'язана з упровадженням в експертну практику новітніх досягнень науково-технічного прогресу та подальшим поліпшенням якості інформаційного забезпечення наукових досліджень.

Вирішення завдань щодо організації та ефективного пошуку інформації неможливе без застосування комп'ютерних технологій і глобальної комп'ютерної мережі Інтернет. Одним з основних напрямів впровадження комп'ютерних технологій в експертну діяльність є автоматизація інформаційно-довідкових обліків, які функціонують в експертних підрозділах. Питанням впровадження комп'ютерних технологій у систему криміналістичної реєстрації присвячені наукові роботи Є.П. Іщенко, П.П. Іщенко, Р.С. Белкіна, В.Б. Вехова, В.В. Бірюкова, А.Н. Криворотова, І.В. Горбачова, С.М. Колотушкіна. Більшість учених-криміналістів вважають, що розвиток інформаційних технологій теперішнього часу істотно змінює всю систему криміналістичної реєстрації, при цьому змін зазнає сама технологія збору, накопичення, обробки і передачі криміналістично значимої інформації. З'являються унікальні можливості для збільшення обсягів облікових відомостей [1].

Більшість розробок і публікацій з питань комп'ютеризації інформаційного забезпечення розкриття та розслідування злочинів присвячені проблемам автоматизації оперативно-пошукових криміналістичних обліків (зокрема дактилоскопічних, балістичних, габітоскопічних). У зв'язку з цим слід розглянути питання щодо впровадження комп'ютерних технологій для створення і ведення криміналістичних обліків довідкового призначення.

На думку В.В. Бірюкова та І.Н. Горбанєва, комп'ютерні технології сьогодні успішно застосовуються для вирішення експертних завдань з таких напрямів:

– створення і функціонування банків даних та автоматизованих пошукових систем для роботи з ними;

– розробка програмних комплексів для забезпечення автоматизації при вирішенні експертних завдань;

– можливість використання інформації з баз даних інших систем (за наявності підключення до комп'ютерних мереж) [2].

Проте, враховуючи темпи сучасного розвитку комп'ютерних технологій, їх можливості для ведення криміналістичних обліків є значно ширшими, а отже, перелік напрямів їх використання можна визначити так:

– створення автоматизованих інформаційно-пошукових систем (далі – АІПС) за конкретними об'єктами обліку;

– розробка систем автоматизованого аналізу зображень;

– розробка апаратно-програмних комплексів для вирішення експертних завдань з використанням довідкових баз даних;

– створення комп'ютерних програм для обробки великих масивів інформації, адаптованих для ведення інформаційно-довідкових обліків;

– створення АІПС експертних методик;

– розробка інтегрованих криміналістичних обліків, систем і комплексів;

– створення мобільних комплексів для доступу до баз даних;

– використання глобальної комп'ютерної мережі Інтернет.

На думку більшості авторів, одним з основних напрямів впровадження комп'ютерних технологій в експертну діяльність є створення АІПС. Загальновизнаною сьогодні вважається концепція, згідно з якою інформаційний пошук у таких системах невід'ємний від проведення експертизи, оскільки без нього багато експертних завдань було б не вирішено. До таких завдань, наприклад, належать: визначення виду холодної зброї, скла фар, типу і виду транспортного засобу, взуття за слідами, барвника, з якого складається речовина сліду, та інших об'єктів інформаційно-довідкових обліків. Говорячи про рівень автоматизації експертних досліджень, Н.С. Польовий зазначає, що за їх допомогою можна і необхідно виконувати «...будь-яку кількість операцій, що формалізуються, залишаючи за експертом ті частини дослідження, які потребують його творчих здібностей» [3].

У теоретичному, методичному і науково-технічному аспектах на сьогодні вже багато зроблено для створення АІПС. Наприклад, вироблено принципи створення банків даних, тобто встановлено, з яких об'єктів, ким і яким чином здійснюється комплектування інформаційних фондів, як і на якій конкретно технічній базі вони організуються, як з точки зору методики і технології здійснюються інформаційний пошук і видача запитуваних даних (у тому числі інформаційно-пошукової мови) в тій або іншій системі. Також відпрацьовано й інші питання, у тому числі правового характеру.

Основою створення бази даних для автоматизації інформаційно-довідкових обліків є механізм формування інформаційно-довідкового забезпечення. Будь-який об'єкт – плоский (двомірний) чи об'ємний (тривимірний) – є комплексною системою точок у просторі. Саме комплексна система дозволяє експертам визначити об'єкт як сукупність властивостей, що виділяють його серед інших. Сучасні програмно-технічні комплекси базуються на новій технології ідентифікації. В її основу покладено не «комплекс властивостей» об'єкта, а «комплекс точок об'єкта». Саме комплекс просторово розташованих точок формує об'єкт, його зовнішню поверхню, що сприймається суб'єктами

пізнання – експертами-криміналістами. Чим більшою кількістю точок (у математичній системі координат X, Y, Z) відображається пізнаваний об'єкт (слід пальця руки, відтиск печатки, підпис або тривимірний портрет людини), тим вище ступінь його ідентифікації у базі даних (визначення групи, роду і встановлення шуканого).

При ідентифікації з використанням інформаційно-пошукових систем її ступінь виражається у відсотках. Якщо число індивідуальних ознак, що збіглися, мале, то ступінь імовірності (у відсотках), що це саме той шуканий об'єкт, а не інший, буде доволі невисокий. Збільшення числа введених ознак (ідентифікаційних точок) та їх збігів закономірно призводить до збільшення ступеня імовірності (у відсотках) того, що об'єкт, знайдений у базі, характеризується як той самий – шуканий (що ідентифікується) [4].

Отже, створення бази даних для АІПС вимагає формування такого опису об'єкта, який пов'язаний з виділенням його стійких ознак (властивостей) в обсязі, достатньому для його ідентифікації. В.І. Шаров наводить приклад послідовності (методики) формалізації опису матеріальних об'єктів під час формування довідкової бази даних протекторів шин для АІПС, що складається з таких етапів:

- визначення типу описуваного об'єкта, сукупності властивостей, що відображають певну інтеграційну властивість (ніби сторону об'єкта). У цьому випадку зі всього розмаїття можливих сторін об'єкта (шина автомобіля) вибирається лише одна сторона (малюнок протектора);

- виявлення ознак і створення їх розгалуженої класифікації (ієрархічної системи), коли найбільш спільна ознака деталізується декількома більш специфічними і, за необхідності, результатами вимірів;

- дослідження експериментальним шляхом закономірностей слідоутворення і відображення ознак протекторів шин у сліді, а також можливості їх виділення у сліді. Йдеться про перевірку адекватності отриманих результатів умовам реальності;

- кореляційний аналіз отриманої системи ознак з метою мінімізації кількості її елементів;

- кодування системи ознак системою знаків. При цьому бажано, щоб відстежувалася ієрархія ознак. У такому разі отриманий знаковий опис легше «читатиметься» [5].

Слід зазначити, що для створення складніших АІПС введення інформації та її кодування здійснюються в автоматичному режимі, що забезпечує швидкодію пошукової системи і вищу достовірність отримуваних результатів. За таким принципом працюють більшість автоматизованих дактилоскопічних систем типу «Папілон», «Сонда», автоматизованих балістичних інформаційних комплексів (АБІК), наприклад, «Арсенал», «ТАІС», «Кондор», автоматизованих габітоскопічних систем «Сова», «Портрет-пошук» тощо.

Меншою мірою автоматизовано інші криміналістичні обліки, особливо інформаційно-довідкового призначення (окрім балістичних об'єктів). Є також системи автоматизації довідкових обліків зразків документів, грошей, наркотиків, боєприпасів і вибухових речовин, скла, полімерів і деяких інших об'єктів експертизи [6].

Проте за більшістю напрямів інформаційно-довідкового забезпечення судових експертиз комп'ютерні технології упроваджуються недостатньо. Йдеться перш за все про актуальні на сьогодні трасологічні види обліку. Можна говорити лише про впро-

вадження у практику такої АІПС, як електронна картотека слідів взуття «OttiskSled». Вона містить у собі дві бази даних: картотека слідів взуття, вилучених з місць нерозкритих злочинів, та відтиски взуття, отримані у затриманих осіб, які використовуються як довідковий масив зразків взуття різних виробників і дозволяють за типом малюнка, що відображається у відтиску підошви взуття затриманого, знайти сліди взуття з аналогічним типом малюнка. У системі передбачено каталогізацію, опис і пошук за запитом, введення зображень зі сканера та з файлу тощо. Кодування сліду або відтиску доволі зручне, дозволяє швидко кодувати найскладніші малюнки підошви взуття.

Є декілька причин того, що автоматизація криміналістичних обліків розвивається ще недостатньо. Це пов'язано зі створенням власне самих обліків, ефективністю їх використання (в ручному режимі), вирішенням організаційних, правових, методичних, і, звичайно, технічних питань. Слушною є думка В.І. Шарова про те, що криміналістиці не слід чекати розробки «своїх» інформаційних технологій, придатних для вирішення завдань автоматизації ведення інформаційно-довідкових обліків, а використовувати досягнення інформаційних технологій, які стають усе більш універсальними, дозволяють вирішити одне і те саме завдання декількома способами. Універсальність інформаційних технологій також полягає в тому, що вони являють собою інструмент з широкими можливостями для вирішення не одного, а групи завдань. Це зобов'язує користувача самому формулювати завдання і проводити його формалізацію. Отже, тенденції розвитку інформаційних технологій свідчать про те, що криміналістиці слід адаптувати свої знання до наявних методів інформатики.

Інший шлях полягає у розробці специфічних технологій, спеціально сконструйованих для вирішення криміналістичних завдань. Прикладом такої системи є розробка фірми «Папілон» під назвою «Растр», в якій об'єднано можливості програм для реєстрації, обробки, аналізу і зберігання зображень. Система «Растр» поєднує у собі функції порівняльного мікроскопа і можливості потужного графічного редактора, а також має засоби для організації та підтримання довільної кількості баз даних. До таких програм належать також системи «Облік об'єктів» і «Віток-3Х». Заради справедливості слід зазначити, що такий шлях вирішення проблем автоматизації у криміналістиці доволі проблематичний, адже інформаційні технології розвиваються специфічним шляхом, дуже далеким від проблем криміналістики. Тому без серйозного управління цим процесом змін не відбудеться, навіть чисто з організаційних і економічних причин [5, с. 20].

З огляду на зазначене, краще йти шляхом адаптації вже існуючих систем для вирішення потрібних завдань, а також використовувати універсальні пошукові системи інформаційного призначення. Так, наприклад, Ф.Г. Амнієв зробив спробу адаптувати відому пошукову систему «Портрет» (розробник – ТОВ «Портланд», м. Томськ) до роботи зі слідами та відтисками взуття: провів зміну пошукових полів основної програми, ввів у неї нові трасологічні довідники, а також розроблені автором класифікації загальних та індивідуальних ознак підошов взуття. Система дозволила здійснювати пошук текстових характеристик схожих за малюнком слідів підошов взуття, вилучених з різних місць подій, систематизувати картки за способами скоєння злочину та іншими особливостями [7]. І хоча у цьому випадку не досягається високого ступеня автоматизації цього виду довідкового обліку, адаптація вже створених дактилоскопічних,

балістичних і габітологічних систем та комплексів цілком може забезпечити високу комп'ютерну технологічність багатьох інших видів обліку.

«Комплекс точок об'єкта», покладений в основу ідентифікації в сучасних системах, може вводитися та оброблятися в комп'ютерній системі стосовно будь-якого об'єкта. Так, тестові випробування дактилоскопічної системи «ДЕКС», раніше встановленої в Науково-дослідному експертно-криміналістичному центрі при ГУМВС України в м. Кві, довели її придатність для вирішення ідентифікаційних завдань практично за будь-якими зображеннями об'єктів (паперових грошей, бланків документів, рукописних записів, фотографій осіб, малюнків підшов взуття тощо) [8].

Для забезпечення оперативності використання довідкової криміналістичної інформації в рамках розкриття злочинів «за гарячими слідами» під час попереднього дослідження слідів на місці події важливу роль відіграють створення і впровадження мобільних комп'ютерних комплексів типу «Папілон-М» [9]. Крім того, для більш ефективного використання довідкових криміналістичних обліків доцільно було б їх інтегрувати та об'єднати в єдину систему, яка дозволить у сумарному обчисленні підвищити загальний обсяг баз даних регіональних картотек і забезпечити до них доступ всіх зацікавлених підрозділів. Також під час формування довідкових обліків слід використовувати величезні масиви інформації, яка зосереджена на сайтах глобальної мережі Інтернет [10].

Таким чином, широке впровадження комп'ютерних технологій за вказаними напрямками дозволить підняти на більш високий рівень інформаційне забезпечення судових експертиз і підвищити ефективність роботи з розкриття та розслідування злочинів.

Список використаної літератури

1. *Ищенко П.П.* Криминалистические учеты: свойства объектов и развитие системы / П.П. Ищенко ; отв. ред. А.Г. Филиппов // Вестник криминалистики. – М. : Спарк, 2008. – Вып. 2 (26). – С. 84 – 88.
2. *Бирюков В.В.* Компьютерные технологии в судебной экспертизе / В.В. Бирюков, И.Н. Горбанев // Сучасні судово-експертні технології в кримінальному і цивільному судочинстві : міжнар. наук.-практ. конф., 14 – 15 бер. 2003 р. – Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. – С. 45 – 48.
3. *Полевой Н.С.* Компьютерные технологии в юридической деятельности / Н.С. Полевой, В.В. Крылов. – М. : БЕК, 1994. – С. 195.
4. *Зайцев В.Ф.* Информационные технологии при создании и использовании учетно-регистрационных данных, направленных на раскрытие преступлений, как современный способ идентификации / В.Ф. Зайцев // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ. – 2008. – № 5. – Ч. 1. – С. 86.
5. *Шаров В.И.* Методологический аспект внедрения информационных технологий в деятельность по раскрытию и расследованию преступлений / В.И. Шаров // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ. – 2007. – № 2. – Ч. 3. – С. 19.
6. *Шляхтина С.А.* Компьютеры на службе криминалистики [Электронный ресурс] / С.А. Шляхтина // Компьютер-Пресс. – 2003. – № 7. – С. 20 – 25. – Режим доступа : <http://www.computerpress.ru/article.aspx?id=11305&iid=447>.
7. *Амниев Ф.Г.* Комплексное использование экспертно-криминалистических учетов в информационном обеспечении расследования и раскрытия преступлений : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук / Ф.Г. Амниев. – Уфа, 2001. – С. 22.

8. *Нижник А.В.* Автоматизовані дактилоскопічні комплекси типу DEX та їх використання в експертній діяльності [Електронний ресурс] / А.В. Нижник. – Режим доступу : http://www.naiou.kiev.ua/tslc/pages/biblio/visnik/nomer3/all_nigh.html.

9. *Шербаковський М.Г.* Використання натурних колекцій при проведенні попередніх та перевірочних досліджень / М.Г. Шербаковський, А.Е. Волкова // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2007. – № 38. – С. 66 – 71.

10. *Волкова А.Э.* Использование глобальной компьютерной сети Интернет для повышения уровня информационного обеспечения экспертизы / А.Э. Волкова // Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку : міжнар. наук.-практ. конф., 16 – 17 трав. 2009 г. – Суми : Фабрика друку. – 2009. – С. 305 – 307.

УДК. 343. 982. 51

Л. О. Сидоренко, старший науковий співробітник
Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру
при ГУМВС України в Черкаській області,
старший викладач Юридичного інституту
Східноєвропейського університету економіки і менеджменту

ДЕЯКІ ШЛЯХИ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ ВИКОРИСТАННЮ КОЛЬОРОВИХ ЕЛЕКТРОФОТОГРАФІЧНИХ АПАРАТІВ ДЛЯ ФАЛЬШУВАННЯ ДОКУМЕНТІВ, ЦІННИХ ПАПЕРІВ ТА ГРОШЕЙ

Наведено основні напрями щодо запобігання використанню кольорових електрофотографічних апаратів для фальшування грошей, цінних паперів та документів. Наведено можливості їх ідентифікації шляхом використання кодових міток (точок).

Ключові слова: кольорові електрофотографічні апарати, ступені захисту, системи розпізнавання, маркування проти підробок, кодові мітки (точки), ідентифікація кольорових електрофотографічних апаратів, розшифровка кодів.

З появою на початку вісімдесятих років минулого століття кольорових електрофотографічних апаратів (далі – КЕА), спочатку копіїрів, а пізніше принтерів та багатофункціональних пристроїв, їх почали використовувати у злочинних цілях для фальшування паперових грошей, цінних паперів та різноманітних документів. Вказані апарати дозволяли отримувати дуже високоякісні копії. Допоки таких апаратів було мало та існував певний контроль за їх роботою, випадки їх використання у злочинних цілях були поодинокими. Завдяки технічному і технологічному прогресу кількість таких апаратів стрімко збільшувалася, а отже, значно збільшувалася кількість випадків їх несанкціонованого використання. З'явився і термін, яким називали осіб, що мали відносно вільний доступ до такої копіювальної техніки – «випадковий» фальшувальник [1]. Постає певна загроза для світового співтовариства.

Вказані обставини потребували постійного проведення заходів з метою підвищення ступеня захисту при виготовленні паперових грошей, цінних паперів та важливих документів для більш ефективного запобігання підробкам. Зазначені заходи з часом ставали все більш складним завданням для національних банків, різних установ та організацій, які не тільки повинні знати про останні науково-технічні досягнення в боротьбі з підробкою документів і фальшивомонетництвом, а й «стимулювати» перспективні розробки з покращення засобів захисту.

Зрозуміло, що у цій боротьбі зацікавлені установи почали об'єднуватися з метою протидії злочинним проявам. Наприклад, за сприяння десяти центральних банків (G10 – група із захисту від підробок при Європейському центральному банку (Central Bank Counterfeit Deterrence Group (CBCDG)), раніше SSG II) у Центрі міжнародних зусиль з боротьби з фальшивомонетництвом було створено спеціальний підрозділ.

Удосконалення існуючих та запровадження нових ступенів захисту

Завдяки постійному ускладненню різних захисних елементів, підвищенню ефективності їх захисту, застосуванню новітніх технологій та матеріалів сучасні кольорові електрофотографічні копіювальні апарати не в змозі автоматично та абсолютно точно відтворити всі елементи захисту. Не беручи до уваги хімічний склад паперу, можна стверджувати, що цей спосіб копіювання не дозволяє отримати:

- рельєфність зображень, що характерна для глибокого способу друку;
- фарбний бортик по краях штрихів, що свідчить про високий спосіб друку;
- змінний оптичний ефект (VIP-ефект) певних елементів зображень, який досягається застосуванням спеціальної фарби (OVI);
- якісне відтворення мікротексту та дрібних деталей зображень;
- райдужний ефект зображень при зміні кута зору, що характерно для голограм, спеціальних плівкових покриттів;
- відтворення властивостей метамерної пари фарб, які мають однаковий колір при звичайному освітленні і різні відтінки кольорів при освітленні променями певної довжини хвилі (УФ-промені, ІЧ-промені тощо);
- якісне відтворення водяного знаку;
- якісне відтворення захисної стрічки (смуги безпеки).

Крім того, на копіях можна виявити такі основні ознаки електрофотографічного способу друку:

- зображення складаються з окремих частинок тонера жовтого, пурпурного, блакитного та чорного кольорів, які у сукупності утворюють кольорову гаму, близьку до кольорів оригіналу;
- блиск штрихів зображень, зумовлений спіканням частинок тонера під дією високої температури;
- по краях зображень та поза їх межами спостерігаються окремі різнокольорові частинки тонера;
- певне «виступання» барвника над поверхнею паперу, зумовлене скупченням частинок тонера;
- певна лінійність зображень, характерна для апаратів із цифровою обробкою зображень;
- злущування частинок тонера при механічному впливі на нього, наприклад, по лініях згинання паперу.

І хоча злочинці, як правило, не обмежуються лише механічним копіюванням, а намагаються доповнити його використанням різних матеріалів, прийомів і технічних засобів для надання кінцевому продукту якомога більшої схожості, застосування різнопланових елементів захисту та постійне їх удосконалення при виготовленні паперових грошей, цінних паперів та важливих документів певною мірою забезпечують їх від фальшування із застосуванням кольорових електрофотографічних апаратів.

Обладнання КЕА системами розпізнавання та маркування

З появою високоякісних фальшивок, виготовлених за допомогою КЕА, виникли і питання щодо запобігання використанню таких апаратів для несанкціонованого

копіювання, можливості встановлення єдиних джерел походження фальшивих грошей і документів та ідентифікації апаратів, на яких вони були виготовлені.

Американські фахівці з корпорації Херох вказують на два підходи до запобігання використанню КЕА у злочинних цілях – розпізнавання та дослідження [2].

Система розпізнавання. Вказана система забезпечує розпізнавання копіювальним апаратом (окрім принтерів) об'єкта копіювання. Розпізнаються тільки певні види валют (гривня до цього переліку не входить), дорожніх чеків, продовольчих талонів, квитки на бейсбол та ліцензії водіїв. Система протягом свого існування зазнавала деяких змін відповідно до стандартів SSGII (ці стандарти передбачають перелік типів і найменувань валют, тобто складають певну «бібліотеку»). Таким чином, у пам'ять копіїв було закладено зразки для порівняння. Усі виробники копіювальних пристроїв підписали відповідний Меморандум стосовно застосування цієї системи та переліку валют.

При копіюванні будь-яких об'єктів, які становлять «бібліотеку» в пам'яті апаратів, автоматично включається система розпізнавання, що призводить до неможливості якісного копіювання (наприклад, під час проведення експерименту при копіюванні банкноти було отримано дуже темне зображення, на якому ледве можна було розпізнати долари США), більше того, в деяких випадках копіювальний апарат взагалі може вийти з ладу.

Слід зазначити, що хоча ця система розпізнавання багато в чому і унеможлиблює копіювання визначених об'єктів, проте фальшиві банкноти і бланки, виготовлені за допомогою копіювальних апаратів способом кольорової електрофотографії, як і раніше з'являються в обігу. Це пояснюється тим, що злочинці навчилися підключати до апаратів спеціальну мікросхему, яка відповідає за розпізнавання валют.

Система дослідження. Окрім системи розпізнавання деякі розробники копіювальних апаратів та іншої техніки, що може використовуватися в злочинних цілях, створили ще одну систему захисту. Так, у рамках співробітництва з низкою урядових установ на виконання їхніх вимог щодо запобігання несанкціонованому копіюванню серія кольорових копіювальних апаратів MajestiK обладнується системою маркування проти підробок (така система відсутня в апаратах марок Brother, Canon, HP (Hewlett Packard), Minolta, Oki, Samsung, Xante, Xerox Phaser тощо). Ця система наносить на кожну копію код, що дозволяє встановити апарат, на якому ця копія була виготовлена. Цей код невидимий при зовнішньому огляді копії.

«Кодувальник» – невеликий чіп, вбудований у конструкцію апарата, який в автоматичному режимі забезпечує нанесення на кожний друкований аркуш прихованих кодових міток (точок). Пошкодження чи зняття цього чіпу автоматично призведе до пошкодження апарата (приведення його в неробочий стан).

Точки коду наносяться тонером жовтого кольору, мають розміри приблизно 0,1 мм, тому для неозброєного ока практично невидимі. Кодові точки можна виявити при природному, штучному (ультрафіолетовому) освітленні за допомогою збільшувальних приладів.

Вони розташовуються в закономірному порядку по всьому аркушу навіть поза межами зображень, утворюючи специфічний кодовий малюнок. Кодовий малюнок складається з окремих повторюваних кодових схем, які побудовані за певним алго-

ритмом і можуть містити в собі інформацію про код заводу-виробника, марку та модель апарата, його серійний номер, контрольну цифру, код користувача, дату та час друку кожного зображення тощо. Для ідентифікації чи розшифровки коду достатньо лише однієї схеми.

Код може змінити лише особа, яка володіє певною (таємною) інформацією. За повідомленням спеціалістів корпорації Xerox, їм відомо не більше п'яти осіб, які могли б змінити код, у тому числі на їхніх апаратах, які не тільки мають систему захисту від підробок, а й технічні та програмні засоби контролю для впевненості в тому, що код не змінено. Таким чином, багаторівнева система захисту попереджає про несанкціоноване втручання. У разі спроби змусити апарат змінити чи відключити код, він повністю виходить з ладу. Злочинці неодноразово намагалися втрутитися в роботу системи, але марно. І навіть якщо код вдасться змінити, то про його зміну може свідчити неправильно визначена контрольна цифра, яка є розрахунковою і використовується для контрольних функцій (за типом контрольної цифри в штрих-кодах на товари та VIN-кодах на автомобілі). Програма розкодування не тільки вкаже на помилку, а й на неправильно відтворену експертом схему. Так, на одній з досліджених фальшивих купюр було виявлено код, схему якого було надіслано до США, звідки надійшла відповідь про те, що схему відтворено неправильно (напевно, при дослідженні експертів не вдалося виявити всі кодові точки).

Принципи розшифровки кодів як і будова кодових схем для різних марок апаратів різні. Сама технологія та принципи кодування і розкодування є таємними, офіційна інформація про них відсутня і, як стверджують американські спеціалісти, не існує способу розшифрувати код без спеціальної техніки та програмного забезпечення.

На жаль, до цього часу окремої методики з дослідження кольорових електрофотографічних зображень ні в Україні, ні в Росії ще не розроблено, відповідних матеріалів інформаційно-довідкового характеру недостатньо [3 – 8].

Проведені численні експериментальні дослідження дозволили встановити, що різні марки та моделі апаратів можуть залишати різні види кодових малюнків та кодових схем, що дозволяє в тому чи іншому ступені встановити марку апарата (встановлення інших даних вдається у вкрай обмеженій кількості випадків). Слід зазначити, що ідентифікація можлива навіть у разі невстановлення марки апарата. Для цього достатньо лише виокремити та порівняти кодову схему. Так, успішні результати з ідентифікації апаратів, встановлення єдиного джерела походження друкованої продукції, а також марок апаратів були отримані в Науково-дослідному експертно-криміналістичному центрі при ГУМВС України в Черкаській області ще у 1999 році, а в 2009 році підтверджені при виконанні тестового завдання Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, під час виконання якого встановлено марки електрографічних апаратів, на яких надруковані надані на дослідження зображення грошових знаків, а в деяких випадках і серійний номер апарата та час друкування зображень. Отже, навіть за відсутності доступу до таємних західних технологій при роботі в «ручному» режимі можна і потрібно проводити такі дослідження.

Слід також зазначити, що у складі Європолу з 2003 року функціонує Центр з ідентифікації принтерів, але він обслуговує лише правоохоронні органи держав-членів

Євросоюзу. Українські ж правоохоронці можуть звертатися до Європолу через Інтерпол.

Удосконалення комп'ютерних програм щодо обробки зображень з метою унеможливлення роботи із зображеннями певних видів валют

У 2004 році група із захисту від підробок при Європейському центральному банку (Central Bank Counterfeit Deterrence Group, CBCDG) розробила систему заходів щодо захисту від підробок (Counterfeit Deterrence System, CDS), якою «озброїлася» низка провідних виробників обладнання та програмного забезпечення. Система не дозволяє за допомогою персональних комп'ютерів та електронного копіювального обладнання записувати та відтворювати зображення захищених банкнот і навіть фальшивих. Так, при спробі записати та обробити зображення фальшивої банкноти номіналом 500 євро за допомогою програми Adobe Photoshop CS2 на екрані з'явилося повідомлення: «Ця програма не підтримує неавторизовану роботу із зображеннями банкнот. Для отримання додаткової інформації виберіть кнопку «Інформація» чи «www.rulesforuse.org». За вказаною адресою міститься інформація CBCDG про правила роботи із зображеннями банкнот. Проте розробники цієї системи не заперечують, що існують можливості її обійти.

Таким чином, описані вище програмно-технічні засоби дозволяють так чи інакше запобігати використанню кольорових електрофотографічних апаратів для фальшування і полегшують роботу щодо їх розшуку та ідентифікації.

Список використаної літератури

1. *Петряєв С.Ю.* Обережно, фальшивка : довідник для касирів пунктів обміну валюти і експертів комерційних банків / С.Ю. Петряєв. – К. : Київ. шк. менеджм. та бізн., 1997. – 67 с.
2. *Eric J Schneider.* Color Copier Anticounterfeiting / Eric J Schneider. – Xerox corporation, 1999. – Р. 7.
3. *Ефименко А.В.* К вопросу об идентификации цветных цифровых электрографических устройств по скрытым меткам / А.В. Ефименко // Теория и практика судебной экспертизы в современных условиях : междунар. науч.-практ. конф., 14 – 15 февр. 2007 г. – М., 2007.
4. *Сидоренко Л.О.* Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, пов'язаних з виготовленням чи збутом підроблених грошей / Сидоренко Л.О. // Проблеми бізнесу : зб. наук. праць. – Черкаси : Черкас. акад. менеджм., 2003. – Вип. 7. – 128 с.
5. *Сидоренко Л.О.* Возможности идентификации полноцветных копируемых аппаратов / Л.О. Сидоренко // Техническая экспертиза документов: проблемы и развитие : междунар. науч.-практ. конф., 20 – 21 окт. 2005 г. – К. : ИПЦ МВД Украины, 2006. – 320 с. – С. 103 – 114.
6. *Сидоренко Л.О.* Криміналістична ідентифікація кольорових копіювальних апаратів / Л.О. Сидоренко // Кримінальний процес у контексті європейських стандартів судочинства : наук.-практ. конф., 7 груд. 2007 р. – К. : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2008. – 176 с.
7. *Стариков Е.В.* Определение вида копировально-множительных устройств, используемых при подделке денежных билетов, ценных бумаг и документов : метод. реком. / Стариков Е.В., Белоусов А.Г., Белоусов Г.Г. – М. : ГУ ЭКЦ МВД России, 2000.
8. *Щербаковская Л.П.* Криміналістичне дослідження документів, виконаних на полноцветных копировальных аппаратах / Л.П. Щербаковская, А.Ф. Дьяченко // Криміналістика і судєбна експертиза. – М., 2001. – Вип. 50.

УДК 343.353

Е.М. Михайлова, *експерт сектора**Научно-исследовательского экспертно-криминалистического центра при ГУМВД Украины в Автономной Республике Крым*

ПЕРЕДАЧА ГРАФИЧЕСКОЙ ИНФОРМАЦИИ С МЕСТА ПРОИСШЕСТВИЯ С ЦЕЛЬЮ РАСКРЫТИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ «ПО ГОРЯЧИМ СЛЕДАМ»

Рассматривается возможность использования современных технологий для передачи графической информации (пальцевых узоров, фотопортретов, фотоснимков вещественных доказательств и обстановки места происшествия) от следственно-оперативной группы к правоохранительному органу для проверки по базам данных, установления личности преступника, его розыска, задержания и скорейшего раскрытия преступления «по горячим следам».

Ключевые слова: передача графической информации, дактилоскопическая идентификация, розыск «по горячим следам», осмотр места происшествия.

Эффективность действий следственно-оперативной группы (далее – СОГ) на месте происшествия во многом зависит от организации надежной связи с базовым правоохранительным органом, обслуживающим данную территорию. Имея качественную связь, следователь мог бы оперативно передать ориентировку о приметах скрывшихся преступников и похищенного, запросить сведения о конкретном проверяемом лице или автотранспортном средстве.

Развитие научно-технического прогресса, в частности сотовой связи и электронной почты, значительно расширяет возможности СОГ, работающей «в полевых условиях». Одним из перспективных направлений использования этих видов коммуникаций является передача по каналам связи изображений следов пальцев рук, обнаруженных на месте происшествия, с целью их проверки по автоматизированной дактилоскопической информационной системе (далее – АДИС) типа «Сонда», «Дакто-2000».

Проблема передачи дактилоскопической информации по каналам связи давно интересовала криминалистов. Еще в 30-х годах XX века Б.М. Комаринец писал о возможности передачи изображений пальцевых узоров на расстояние. Это предлагалось делать путем словесного их описания по специальной методике, а затем и с использованием фототелеграфа. Такие технологии были наиболее актуальны во время войны, когда дактилоскопическая картотека из г. Москвы была эвакуирована в г. Уфу, что значительно увеличивало сроки проверки. Однако эти эксперименты широкого распространения не получили ввиду сложности и субъективности предложенных методик, а также несовершенства технических средств [1, с. 195–196]. В 80-х годах прошлого века в ГУВД Ленгороблисполкома предпринимались попытки внедрить опыт передачи телевизионного изображения следа руки с места происшествия в дактилокартотеку путем использования телекамеры и выделенного канала передачи данных. Однако в те годы дактилоскопические картотеки еще не были переведены в элект-

ронный вид, и эффективность такой работы была незначительной. Сотрудники картотеки не могли по отдельным папиллярным узорам производить ручную выборку в огромном массиве данных. В настоящее время у следователя и эксперта-криминалиста появилась возможность сразу после обнаружения следа пальца передать его изображение в экспертно-криминалистический центр, где по базе данных можно установить лицо, оставившее этот след. До настоящего времени процедура доставки и проверки найденных следов рук по АИДС занимала от нескольких дней до нескольких недель, что существенно снижало эффективность расследования.

Чтобы представить инструментальную базу обеспечения такой передачи графической информации с места происшествия в научно-исследовательский экспертно-криминалистический центр (далее – НИЭКЦ), необходимо проанализировать современные возможности средств мобильной связи. Самым простым вариантом решения этой проблемы было бы фотографирование следа пальца с помощью фотокамеры, встроенной в мобильный телефон, с последующей передачей мультимедийного сообщения или MMS (Multimedia Message Service) по каналам сотового оператора. Возможно, уже в недалеком будущем эта задача будет решаться именно таким образом, но в настоящий момент вышеописанный вариант еще неприемлем. Это объясняется не только тем, что использование общих каналов связи не обеспечивает защиту информации, а также тем, что стоимость передачи мультимедийных сообщений довольно высока (в среднем их может быть передано от нескольких десятков до сотни штук). Так, эксперименты с фотокамерой мобильного телефона и карманного компьютера показали, что, во-первых, трудно добиться качественного изображения аппаратом, не имеющим функции «макросъемка», а, во-вторых, разрешающая способность фотокамеры в один или два мегапикселя не позволяет запечатлеть все детали папиллярного узора для его классификации и идентификации по имеющимся в базе данных дактилокартам.

Существующий сегодня менее компактный комплекс приборов позволяет решить задачу оперативной передачи графической информации с места происшествия. Это цифровая фотокамера с высоким разрешением, мобильный компьютер (ноутбук) и мобильный телефон с возможностью пакетной передачи данных (GPRS)¹. Возможны варианты с использованием вместо ноутбука карманного компьютера или смартфона (гибрида мобильного телефона и компьютера).

После обнаружения следа и его фиксации в памяти цифрового фотоаппарата² изображение обрабатывается в мобильном компьютере. Цель обработки – снижение объема файла без потери качества изображения. Для этого могут быть использованы как разнообразные графические редакторы и программы-архиваторы, так и специальная версия базовой дактилоскопической программы (например, «Сонда»). Использование этой программы позволит закодировать след собственными фирменными методами, существенно снизит объем файла без потери возможности дальнейшей эффективной работы со следом³. Одновременно уже на месте происшествия

¹ General Packet Radio Service – технология скоростной пакетной радиопередачи данных в сети мобильной связи.

² Об особенностях фотосъемки следов пальцев рук речь не идет, они традиционны и давно отработаны.

³ Такая обработка возможна лишь в том случае, если в составе СОГ есть специалист, работающий с этим программным обеспечением.

решаются вопросы диагностического характера (какой рукой и каким именно пальцем оставлен след), что дает возможность значительно сократить время выборки по всей базе данных.

После электронной упаковки следа и снабжения его необходимой текстовой информацией след передается в НИЭКЦ по каналам сотовой связи в ящик электронной почты. Эта процедура занимает еще несколько минут. Конечно, оперативность зависит и от качества связи конкретного сотового оператора в этой местности (следует предусмотреть возможность выбора оператора с лучшим качеством связи прямо на месте), и от работы фирмы-провайдера, предоставляющего услуги электронной почты (должна быть альтернатива), и от расторопности сотрудников, находящихся на двух концах линии связи. Естественно, весь процесс передачи контролируется посредством телефонной мобильной связи между местом происшествия и специалистом АДИС. Для устранения многих недостатков, характерных для рядовых пользователей мобильной связи, необходимо продумать организацию специальных выделенных каналов связи с целью работы СОГ на местах происшествий.

После идентификации полученных с места происшествия изображений папиллярных узоров по АДИС эксперт сообщает данные установленного лица членам СОГ и в подразделение уголовного розыска для получения дополнительной информации о преступнике. При наличии фотографии преступника в базе данных уголовного розыска фотоснимок по тем же каналам связи может быть передан членам СОГ на место происшествия для организации его розыска. Столь оперативное использование возможностей АДИС позволит существенно повысить эффективность расследования преступлений «по горячим следам».

Помимо дактилоскопических изображений с места происшествия, по каналам сотовой связи может оперативно передаваться и другая графическая информация, например, композиционный портрет (фоторобот) преступника, составленный прямо на месте происшествия на том же ноутбуке (преимущество комплекса цифровая фотокамера-ноутбук-мобильный телефон перед мобильным телефоном со встроенной камерой), фотоснимки обстановки места происшествия и отдельных объектов (орудия совершения преступления, предметов, аналогичных похищенным, обстановки места ДТП, позволяющей судить о характере повреждений на скрывшемся транспортном средстве, и т. д.).

В ходе экспериментов, проведенных в НИЭКЦ при ГУМВД Украины в АР Крым, проверялась возможность передачи дактилоскопической информации по различным каналам мобильной связи.

Во время первого опыта была предпринята попытка передачи изображения следа пальца руки, выявленного с помощью дактопорошка «Малахит», посредством мультимедийного сообщения MMS. След пальца был снят камерой мобильного телефона в режиме макросъемки и уменьшен опцией «передача MMS». Вследствие ограниченного объема MMS, установленного возможностями конкретной модели телефона и оператором сотовой связи (килобайт), качество снимка настолько ухудшилось, что дифференциация деталей стала невозможной⁴ [2].

⁴ По утверждению сотового оператора МТС в его сети возможна передача мультимедийных сообщений размером до 1000 кб, но большинство телефонов имеют ограничения, не позволяющие этого делать.

Для следующего опыта использовался комплекс:

- цифровая фотокамера;
- ноутбук;
- мобильный телефон.

С помощью цифровой фотокамеры с разрешением в пять мегапикселей была произведена макросъемка аналогичного следа. Фотоснимок по кабелю был перенесен в память компьютера, а затем передан посредством канала GPRS мобильного телефона в ящик электронной почты НИЭКЦ. Одновременно эксперт сообщил предварительный вывод о том, каким пальцем, какой руки оставлен этот след. В НИЭКЦ полученная информация была обработана для АДИС «Сонда» и запущена на поиск по базе данных (насчитывает более 1 200 000 дактилокарт). Поскольку дактилоскопическая информация добровольца, оставившего экспериментальный след, заранее была внесена в эту базу, результат поиска оказался положительным. Хронометрирование эксперимента показало, что с момента выявления следа пальца на месте происшествия до установления лица, его оставившего, прошло 26 минут. Это достаточно короткий промежуток времени, позволяющий выйти на конкретного подозреваемого еще до окончания осмотра места происшествия и принять меры по его скорейшему розыску и задержанию.

В ходе третьей серии экспериментов использовался мобильный телефон смартфон «Nokia n 95», имеющий встроенную фотокамеру с таким же разрешением в пять мегапикселей. Возможности этого телефона позволили получить приемлемое изображение следа, сразу передать его в НИЭКЦ посредством технологии GPRS и сократить время установления лица, оставившего след, до 18 минут.

Сегодня криминалистическая практика требует создания специального устройства для использования подобного рода технологий. Такой прибор должен быть достаточно портативным, легким и в тоже время высокотехнологичным для решения задач качественной фотосъемки выявленной на месте происшествия дактилоскопической информации и оперативной её передачи в экспертный центр для проверки по базе данных. В США уже создан мобильный сканер «IBIS Extreme», способный выполнять подобные функции, но пока используемый лишь для идентификации задержанных [3]. Сотрудник патрульно-постовой службы, снабженный этим прибором, вес которого составляет всего 450 г, сканирует папиллярный узор двух пальцев⁵ задержанного и фотографирует его лицо. Сканер, соединенный технологией «Bluetooth»⁶ со смартфоном, отправляет информацию для проверки в централизованную базу данных. Ещё несколько минут уходит на идентификацию задержанного. Этот прибор уже прошел тестирование в полиции округа Сан-Бернардино (штат Калифорния). За один год было произведено 7 100 идентификаций и выявлено 780 человек, находящихся в розыске [4].

⁵ При этом задержанный должен вставить в прибор большой и указательный пальцы руки и сжать ими специальную пластинку сканирующего устройства.

⁶ Bluetooth – технология беспроводного соединения (до 10 м) мобильных устройств, радиотехнология малой мощности, разработанная с целью замены существующих кабельных соединений персональной офисной и бытовой техники с широким спектром переносных устройств. Буквальный перевод Bluetooth с английского – «синий зуб». Так английские летописцы «обозвали» датского короля викингов, жившего в 910–940 гг. Король Гаральд Блутус (Harald Bluetooth) вошел в историю как собиратель земель скандинавских. По аналогии с ним технология Bluetooth также призвана объединить мир мобильной электроники.

В недалеком будущем такой мобильный биометрический терминал мог бы эффективно использоваться и в отечественной правоохранительной практике. Но уже сегодня возможны создание и отработка методики быстрой передачи графической информации с места происшествия (с места задержания подозреваемого) с использованием технических средств общего назначения.

Продолжение экспериментов позволило бы выбрать наиболее оптимальные по соотношению «цена-качество» модели смартфонов, камерофонов (гибридов телефона и фотоаппарата), фотоаппаратов и ноутбуков. Необходимо и создание защищенных линий мобильной связи с выходом на электронную почту НИЭКЦ, а также обучение экспертов-криминалистов, следователей и оперативных работников технике фиксации и оперативной передачи графической информации в «полевых условиях». Описанная методика позволила бы повысить эффективность расследования преступлений «по горячим следам».

Список использованной литературы

1. Белкин Р.С. Курс криминалистики : в 3 т. / Р.С. Белкин. – М. : Юристъ, 1997. – Т. 2 : Частные криминалистические теории. – 64 с.
2. Что такое MMS? [Электронный ресурс] // Сайт оператора мобильной связи МТС. – Режим доступа : http://www.mts.com.ua/rus/about_mms.php.
3. Мобильный биометрический терминал «IBIS Extreme» [Электронный ресурс] // Сайт фирмы «L-1». – Режим доступа : <http://www.l1id.com/pages/526-ibis-extreme>.
4. Новое мобильное средство идентификации по отпечаткам пальцев [Электронный ресурс] / Российский биометрический портал (по материалам компании L-1 Identity Solutions). – Режим доступа : <http://www.biometrics.ru/print.asp?nItemID=2040>.

ПЕРЕДОВИЙ ДОСВІД В ЕКСПЕРТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 343.983

А.А. Артюшин, начальник управления

Государственного экспертно-криминалистического центра
МВД Республики Беларусь

А.О. Гусенцов, преподаватель

Академии МВД Республики Беларусь

ОСОБЕННОСТИ ИССЛЕДОВАНИЯ ОГНЕСТРЕЛЬНЫХ ПОВРЕЖДЕНИЙ, ПРИЧИНЕННЫХ ИЗ ГЛАДКОСТВОЛЬНОГО ОГНЕСТРЕЛЬНОГО ОРУЖИЯ ВЫСТРЕЛОМ В УПОР

Основываясь на экспертной практике Государственного экспертно-криминалистического центра МВД Республики Беларусь, продемонстрирована необходимость комплексного подхода к исследованию огнестрельных повреждений, причиненных выстрелом из гладкоствольного огнестрельного оружия, который предусматривает проведение не только баллистической, но и судебно-медицинской экспертизы.

Ключевые слова: огнестрельное оружие, повреждения на одежде, пыж-контейнер, баллистическая экспертиза.

Современный этап развития охотничьего гладкоствольного оружия и патронов к нему характеризуется стремлением производителей повысить баллистические свойства патронов за счет улучшения обтюрации пороховых газов. Это достигается путем применения для снаряжения патронов полимерных пыжей-контейнеров (пыжей-концентраторов). По сравнению с традиционными способами снаряжения патронов с применением войлочных либо древесноволокнистых пыжей контейнер снижает деформацию дроби в канале ствола, улучшает обтюрацию пороховых газов и препятствует рассеиванию множественного снаряда при вылете его из канала ствола. Это приводит к существенному увеличению кучности и дальности стрельбы.

В судебной баллистике подробно изучены и описаны признаки огнестрельных повреждений, причиненных выстрелами из гладкоствольного охотничьего оружия патронами, снаряженными с использованием войлочных или древесноволокнистых пыжей, а также зависимость этих признаков от дистанции выстрела, калибра оружия и длины ствола.

© А. А. Артюшин, А. О. Гусенцов, 2009

Использование полимерных пыжей-контейнеров оказывает существенное влияние на механизм образования огнестрельных повреждений. Авторами ряда работ [1; 2] проведены исследования, направленные на дифференциацию повреждений из оружия различного калибра, с различной длиной ствола, дробью и картечью различных размеров.

Однако, как показала экспертная практика, при стрельбе из гладкоствольного огнестрельного оружия в упор проявляется ряд существенных особенностей, игнорирование которых может привести к ошибочным выводам при определении дистанции выстрела. Как правило, при проведении экспертизы по установлению дистанции выстрела используются методы визуального и микроскопического исследования, а также исследование диффузно-контактным методом (ДКМ) для выявления следов металлизации свинцом и сурьмой. Указанные методы позволяют выделить следующие признаки, анализируя которые можно определить дистанцию выстрела:

- форма и размеры повреждений;
- отсутствие части материала пораженного объекта (наличие «минуса» ткани);
- наличие следов термического воздействия, частиц пороха, следов контакта с пыжом;
- топография отложения копоти, свинца и сурьмы.

Следует отметить, что наряду с выявлением и анализом указанных признаков повреждений на преградах большое значение имеют исследование оружия, из которого произведен выстрел, стреляных гильз, и, что особенно важно, учет и правильная оценка заключения судебно-медицинской экспертизы огнестрельных повреждений на теле потерпевшего.

В 2006 году в Государственном экспертно-криминалистическом центре (ГЭКЦ) МВД Республики Беларусь проводилась экспертиза по определению дистанции выстрела из гладкоствольного самозарядного охотничьего ружья «Сайга» 20-го калибра по материалам проверки, проводившейся прокуратурой одного из районов Минской области по факту самоубийства гр. Ш. На исследование были представлены полимерный пыж-контейнер и дробь, извлеченные из трупа в ходе проведения судебно-медицинской экспертизы, а также три предмета одежды, ружье, стреляная гильза и патроны, изъятые в доме гр. Ш. Пыж-контейнер и дробь по размерам и номеру соответствовали калибру ружья и маркировочным обозначениям на стреляной гильзе, а также патронам, изъятым в доме гр. Ш.

При исследовании предметов одежды были обнаружены одиночные повреждения с «минусом» ткани и следами термического воздействия. Однако частиц пороха и копоти выстрела на них обнаружено не было. Выявленные диффузно-контактным методом отложения свинца по краям повреждений по своей интенсивности и топографии не соответствовали традиционной картине, характерной для выстрела в упор. Это ставило под сомнение версию о самоубийстве и выдвигало предположение, что выстрел был произведен не с близкой дистанции.

При исследовании канала ствола ружья было установлено, что в нем имеется большое количество частиц пороха типа «Сунар» как со следами термического воздействия, так и без них. Поступившая на исследование полимерная гильза имела следы термического воздействия в виде оплавления дульца. С учетом наличия данных

особенностей для решения вопроса о дистанции выстрела экспертом-криминалистом было заявлено ходатайство о предоставлении заключения судебно-медицинской экспертизы. Из заключения судебно-медицинской экспертизы с прилагавшимися к нему фотоснимками следовало, что на теле гр. Ш. имелось одиночное повреждение округлой формы, из которого были извлечены пыж-контейнер и дробь.

Внешние признаки повреждения на теле (рис. 1) свидетельствовали о том, что выхода дроби из контейнера в момент их проникновения в тело не произошло, вокруг повреждения имелись отложения копоти, что характерно для выстрела с близкой дистанции (в упор).

Рис. 1. Вид огнестрельного повреждения на теле гр. Ш.

С учетом наличия большого количества частиц пороха в канале ствола ружья, оплавления дульца стреляной гильзы (что могло иметь место при стрельбе в упор), а также признаков повреждения на теле были проведены экспериментальные выстрелы по мишеням из той же ткани, что и одежда гр. Ш. Выстрелы производились из положений, близких к упору (1 – 2 см), «неплотного упора» и «плотного упора» патронами того же калибра и снаряжения, что и патрон, применявшийся на месте происшествия (20-го калибра марки «Рекорд», дробь диаметром 4,0 мм (№1) в контейнере, порох типа «Сунар»). Наиболее близкими к исследуемым повреждениям по внешним признакам, а также по интенсивности и топографии отложений свинца оказались экспериментальные повреждения, причиненные из положения «плотный упор». Кроме того, при выстреле из положения «плотный упор» наблюдалось значительное количество частиц пороха в канале ствола ружья и следы термического воздействия на дульце гильзы. Указанные особенности могут объясняться тем, что в момент выстрела в упор канал ствола был «заперт» со стороны дульного среза.

На основании вышеизложенного можно сделать вывод о том, что при исследовании огнестрельных повреждений, причиненных из гладкоствольного огнестрельного оружия выстрелом в упор, необходимо учитывать не только признаки повреждений на одежде, но и в обязательном порядке признаки, выявленные при исследовании самого оружия, стреляных гильз, а также данные судебно-медицинской экспертизы

огнестрельных повреждений. Недопустимо при этом проводить баллистическую экспертизу по установлению дистанции выстрела, основываясь только на исследовании представленных предметов одежды, без изучения данных судебно-медицинской экспертизы. Оптимальным вариантом в подобной ситуации является проведение комплексной судебно-медицинской и баллистической экспертизы.

Список использованной литературы

1. *Juszcyk Henryk*. Porównanie uszkodzeń postrzałowych strumem. nadkom / Henryk Juszcyk // Problemy Kryminalistyki. – 1998. – № 221, CLK KGP. – С. 53 – 54.
2. *Микляева О.В.* Исследование влияния пыжа-концентратора на признаки огнестрельных повреждений / О.В. Микляева, Л.Н. Лапина // Теория и практика судебной экспертизы. – 2006. – №1 (1) – С. 133 – 135.

УДК 343.983

В.В. Назаров, доцент

*Навчально-наукового інституту підготовки слідчих
і криміналістів Київського національного університету
внутрішніх справ України*

ЗАСТОСУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПРИ ВИРІШЕННІ ІДЕНТИФІКАЦІЙНИХ СУДОВО-БАЛІСТИЧНИХ ПИТАНЬ У НЕСТАНДАРТНИХ СИТУАЦІЯХ

На основі ретроспективного аналізу практичної діяльності й використання спеціальних знань із судово-балістичних досліджень наведено методологію вирішення деяких питань у нестандартних ситуаціях. Розглянуто приклад проведення ідентифікаційної судово-балістичної експертизи у випадку, коли стан вогнепальної зброї не дозволив здійснити з неї постріли для отримання експериментальних зразків гільз.

Ключові слова: ідентифікація, експериментальні зразки, порівняльне дослідження, ударно-спусковий механізм, колодка, набіі.

У практичній діяльності судового експерта-баліста нерідко трапляються випадки проведення досліджень, які за своїм змістом, характером досліджуваних об'єктів, колом вирішуваних питань хоча і належать до ідентифікаційної судово-балістичної експертизи, але виходять за рамки стандартних методів і типових ситуацій. Нестандартність таких досліджень зумовлена багатьма чинниками. Вони рідко трапляються у практиці, майже не висвітлені в науковій літературі і для вирішення питань по суті потребують глибокого вивчення й аналізу стану об'єктів, обставин справи, творчого підходу, використання практичного досвіду роботи фахівця, а також спеціальних технічних засобів.

У цілому ідентифікаційні судово-балістичні дослідження – складний і трудомісткий процес, що передбачає роздільне й порівняльне дослідження об'єктів з використанням різних оптичних систем, а також ілюстрацію результатів дослідження за допомогою фотографічних методів. Для проведення ідентифікації вогнепальної зброї судовий експерт-баліст повинен отримати експериментальні зразки куль і гільз шляхом відстрілу патронів з досліджуваного зразка зброї. Ця технічна операція відносно нескладна і не викликає труднощів, якщо досліджувана зброя придатна до стрільби та в наявності відповідні патрони [2; 5]. Інша річ, коли досліджувана зброя з різних причин непридатна для проведення пострілів (через відсутність частин і механізмів зброї, несправний ударно-спусковий механізм або відсутність окремих його частин тощо), відсутні штатні боеприпаси для цієї зброї.

Випадок, що стався в Запорізькій області, є яскравим прикладом такого дослідження. В одному із сіл гр. Н. з ревнощів відкрив стрілянину з двоствольної мисливської рушниці (як було з'ясовано пізніше – моделі «Б» 12-го калібру) по своїй дружині та сусіду.

У результаті кількох пострілів він смертельно травмував гр. С. (імовірного коханця дружини) і поранив у ногу свою дружину, якій пощастило втекти від розлюченого чоловіка.

Після вчинення злочину гр. Н. разом із рушницею з місця події зник. Його розшук протягом кількох днів результатів не дав і місце перебування було невідомим.

Під час проведення огляду місця події на подвір'ях гр. Н. і гр. С. було виявлено та вилучено 5 стріляних гільз 12-го калібру, пижі, прокладки до набоїв. Із трупа потерпілого гр. С. видалено шрот № 00, аналогічний шрот був видалений з ноги потерпілої жінки.

Як з'ясувалося під час розслідування цієї справи, мисливська рушниця в дозвільній системі ОВС зареєстрована не була й гр. Н. володів нею незаконно. Відповідно, серія, номер та інші дані цієї рушниці були невідомі. За виявленими гільзами та з показань свідків стало відомо лише те, що це була двоствольна мисливська рушниця 12-го калібру зі стволами, що «переламуються».

Через кілька днів до райвідділу, на території якого стався цей злочин, надійшло повідомлення від місцевих мешканців про те, що на полі спільного господарства знайдено останки, схожі на людські, і металеві залишки рушниці. Ці останки знаходилися на місці пожежі, де 5 днів тому згоріла скирта соломи.

Слідчо-оперативною групою (далі – СОГ) на місці пожежі було виявлено рештки кісток людини, частина з яких знаходилася в стадії білого й чорного розжарювання, а також металеві деталі двоствольної рушниці. Члени СОГ висунули версію про те, що знайдені останки імовірно належать гр. Н., а металеві залишки – це деталі його рушниці. Однак при проведенні судово-медичної експертизи установити належність кісток тілу гр. Н. виявилось неможливим.

У процесі подальшого розслідування справи було призначено судово-балістичну експертизу, на вирішення якої поставлено кілька запитань, зокрема:

- який тип, вид, модель і калібр зброї, частини якої було знайдено?;
- які номерні та інші маркувальні позначення наявні на деталях зброї?;
- у якому стані знаходяться деталі ударно-спускового механізму?;
- чи є патрони у патронниках стволів та чи стріляні вони?;
- чи були вистріляні 5 гільз, вилучені під час проведення огляду місця події на подвір'ях гр. Н. і гр. С., з рушниці, частини якої було знайдено?

На перший погляд, наведені питання є стандартними і їх вирішення не викликає будь-яких ускладнень. Але нестандартність вирішення експертного завдання полягала в тому, що у наявності були лише металеві частини рушниці, стволи й прицільна планка розпаяні і трималися на колодці лише механізмом замикання. Поверхні всіх деталей укріті шаром іржі та окалиною.

Під час проведення судово-балістичного дослідження без ускладнень були вирішені питання щодо типу, виду, моделі, калібру й маркувальних позначень рушниці, залишки якої було вилучено [6; 7; 8]. З вирішенням інших питань було складніше. Після фіксації шляхом вимірів, опису й фотозйомки [1] стволи із прицільною планкою були відокремлені від колодки. Дослідженням було встановлено, що курок правого ствола знаходився на холостому взводі (був спущений), а курок лівого ствола – на бойовому взводі. Деталі ударно-спускового механізму були в неробочому стані через вплив на них високої температури (усі пружини були відпущені, бойки рухомі). У патроннику правого ствола

було виявлено металеву основу картонної гільзи 12-го калібру, капсуль якої був наколотий. У патроннику лівого ствола виявлено металеву основу аналогічної гільзи, капсуль якої не був наколотим, у стволах були відступні залишки корпусів гільз та їхнього спорядження [3].

Мікроскопічне дослідження робочої поверхні бойків показало, що вони хоча і перебували під впливом дії високої температури, але збереглися в нормальному стані: наявні мікротраси були достатньо виражені і не ушкоджені корозією.

З метою вирішення ідентифікаційних завдань необхідно було провести експертний експеримент і отримати експериментальні відбитки бойків. Але несправність ударно-спускових механізмів і рушниці в цілому не дозволила здійснити це стандартним шляхом. Отримати експериментальні сліди бойків експерт міг трьома шляхами:

- приєднати до колодки ствола аналогічної зброї, узятій з колекції;
- переставити досліджувані бойки до колодки справної рушниці з подальшим проведенням пострілів [4];
- провести «накол» капсулів ударом молотка по бойках, не демонтуючи їх з колодки, а щільно притуливши споряджені тільки капсулем патрони до щитка колодки.

Слід було отримати відбитки, тобто сліди – відображення робочої частини бойків на капсулях гільз, які за існуючою системою класифікації є статичними слідами.

На підставі аналізу можливих варіантів отримання експериментальних слідів бойків, а також враховуючи стан бойків (можливу втрату твердості), експерт обрав третій варіант – проведення ударів молотком з наростаючим зусиллям без демонтажу бойків. У результаті було отримано 6 експериментальних слідів бойків на капсулях (застосовувалися капсулі відкритого типу, споряджені в латунні гільзи). При цьому сліди від щитка колодки на денній частині гільз з об'єктивних причин не могли бути отримані і для ідентифікації не використовувалися.

При проведенні порівняльного дослідження [2, с. 171] за допомогою мікромакропроектора «Projectina» методом оптичного співставлення був установлений збіг загальних та індивідуальних ознак у слідах бойка на трьох досліджуваних гільзах зі слідами на експериментальних, стріляних з правого ствола; на двох досліджуваних гільзах – з експериментальними з лівого ствола. Також було встановлено, що слід бойка на капсулі основи гільзи, виявленої в правому стволі, залишений бойком цього ж ствола.

Дані, отримані при проведенні судово-балістичної експертизи, та інші дані, зібрані в ході розслідування, надали можливість установити таке:

- знайдені залишки рушниці були частинами мисливської рушниці моделі «Б» 12-го калібру, з якої застрелено гр. С. та поранено дружину гр. Н.;
- останки кісток, виявлені під час ОМП, належать гр. Н., який застрелився з правого ствола рушниці;
- у результаті пострілу виникла пожежа скирти соломи, в якій згорів гр. Н. і його рушниця;
- патрон, яким був споряджений лівий ствол рушниці, вибухнув під впливом високої температури, спричиненої пожежею.

Результати, отримані під час проведення судово-балістичної експертизи, надали можливість органам досудового слідства «розставити всі крапки над і», тобто уста-

новити об'єктивні обставини події, зняти з розшуку гр. Н. та завершити провадження по цій справі.

Таким чином, у практичній діяльності судового експерта-баліста трапляються випадки, коли проведення досліджень потребує не тільки всебічного і ретельного вивчення об'єктів дослідження та обставин справи, а й застосування таких методів і прийомів, як моделювання, експеримент, виготовлення копій тощо. При цьому найчастіше виникає потреба в ідентифікаційних і ситуаційних судово-балістичних експертизах. Наведений приклад наочно демонструє, що творчий і професійний підхід при проведенні досліджень дозволяє вирішувати складні і на перший погляд не вирішувані завдання.

Список використаної літератури

1. Бергер В.Е. Образцы экспертных заключений. Баллистика / В.Е. Бергер, Я.В. Рыбалко. – К., 1988.
2. Біленчук П.Д. Балістика: криміналістичне вогнестрільне зброезнавство : підручник / Біленчук П.Д., Кофанов А.В., Сулява О.Ф. – К. : Міжнар. агенція «BeeZone», 2003. – 384 с.
3. Гуцин В.Ф. Криминалистическое исследование причин и условий выстрелов из охотничьих ружей без нажатия на спусковой крючок / В.Ф. Гуцин. – К. : МООП УССР, 1967. – 36 с.
4. Комаринец Б.М. Криминалистическое отождествление огнестрельного оружия по стреляным гильзам : пособ. для экспертов НТО и операт.-следств. работников милиции / Б.М. Комаринец. – М. : НИИ МВД СССР, 1955.
5. Кофанов А.В. Криміналістична техніка : навч. посіб. / А.В. Кофанов. – К. : КИЙ, 2006. – 456 с.
6. Кретьова З.А. Конструктивные особенности новых моделей охотничьих ружей и криминалистическая оценка признаков следов на стреляных в них гильзах / З.А. Кретьова, Т.Б. Толстухина. – М. : ВНИИСЭ, 1981.
7. Митричев В.С. Криминалистическое исследование боеприпасов к охотничьим ружьям : метод. рекоменд. / В.С. Митричев, М.Н. Ростов. – М. : ВНИИСЭ, 1979.
8. Криминалистическое исследование охотничьего гладкоствольного оружия и боеприпасов / [Н.И. Писаренко, Н.П. Молибога, Г.П. Василенко, П.Д. Биленчук]. – К. : РИО МВД УССР, 1988. – 176 с.

УДК 343.982.3 : 677.617.5 (002.2)

А.И. Ивашкевич, главный эксперт

Государственного экспертно-криминалистического центра
МВД Республики Беларусь

А.З. Малинникова, кандидат химических наук,

ведущий сотрудник Государственного учреждения

«Центр судебных экспертиз и криминалистики

Министерства юстиции Республики Беларусь»

И.П. Ахрамович, старший научный сотрудник

Государственного учреждения «Центр судебных экспертиз

и криминалистики Министерства юстиции

Республики Беларусь»

И.В. Сидоренко, ведущий эксперт

Государственного учреждения «Центр судебных экспертиз

и криминалистики Министерства юстиции Республики Беларусь»

Ж.В. Малинок, ведущий эксперт

Государственного учреждения «Центр судебных экспертиз

и криминалистики Министерства юстиции Республики Беларусь»

О ВОЗМОЖНОСТИ ДИФФЕРЕНЦИАЦИИ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ И ЭКСПЛУАТАЦИОННЫХ ПОРОКОВ ИСКУССТВЕННОГО ТРИКОТАЖНОГО МЕХА

Проанализированы признаки ряда производственных пороков и экспериментальных повреждений, аналогичных эксплуатационным, с целью изучения возможности экспертной дифференциации механических повреждений полотен искусственного трикотажного меха, образованных в случае происшествия или при ненадлежащей эксплуатации, и пороков, возникших в процессе изготовления.

Ключевые слова: искусственный трикотажный мех, допустимые и недопустимые пороки, эксплуатационные дефекты, повреждение.

Для решения идентификационных и диагностических задач при исследовании искусственного трикотажного меха (далее – ИТМ) большое значение имеют сведения о происхождении дефектов (пороков) и содержании их признаков. Механические повреждения полотен искусственного меха возникают как при нарушении технологии изготовления (производственные пороки), так и в случае происшествия или в процессе ненадлежащей эксплуатации (эксплуатационные дефекты).

Искусственный трикотажный мех, в отличие от других объектов волокнистой природы, представляет собой сложный двухслойный материал, ворсовый слой которого образуется ввязыванием чесальной ленты или ворсовой (начесной) нити в петли грунтового трикотажного полотна (грунт). Для закрепления волокон ворса в грунте меха и придания полотну каркасности и формоустойчивости грунт подвергается отделке, в процессе которой обрабатывается пленкообразующим препаратом [1].

Искусственный мех должен соответствовать обязательным требованиям технических нормативных актов (ГОСТы, ТУ, ТО и др.), образцу-эталону и изготавливаться в соответствии с технологическим режимом.

В ГОСТах и ТУ также содержится перечень производственных пороков ИТМ, возникающих при нарушении технологических процессов на разных стадиях производства, приведено их деление на допустимые и недопустимые. Вид порока, степень его выраженности на полотне, размеры и число пороков определяют сорт меха (1 – 3 сорта).

Среди допустимых пороков ИТМ следует отметить зебрность ворса, включение посторонних отдельных волокон или их пучков в ворс, ввязывание концов ворса в грунт, штопку с нарушением ворсового покрова, запекание, волнистость и оттеночность ворса.

К недопустимым ГОСТами порокам относятся: дыры, обрыв одной нити грунта, непроклейка грунта пленкообразующим препаратом на длине более 5 см, наличие пленкообразующего препарата на ворсе, пятна на ворсовой стороне площадью более 5 см², чернильные и ржавые пятна.

Дифференциация повреждений на производственные и эксплуатационные имеет большое значение при решении криминалистических и товароведческих задач в отношении полотен ИТМ и изделий из них, причем сравнению подвергают только одинаковые повреждения [2]. Основанием для криминалистической оценки *производственных* пороков является их деление ГОСТами на допустимые (встречающиеся в мехе 1, 2 и 3 сортов) и недопустимые, наличие которых в изделиях является исключением из правил.

Допустимые пороки по-разному изменяют внешний вид ИТМ, но такой мех пропускается отделом технического контроля (ОТК), который классифицирует меховые полотна по сортам. Поэтому встречаемость этих пороков в экспертной практике значительна (даже в мехе 1 сорта допускается зебрность ворса), в связи с чем они оцениваются на уровне групповых признаков.

Искусственный мех с *недопустимыми* пороками бракуется ОТК, однако отходы меха могут использоваться на негосударственных предприятиях. Наличие недопустимых пороков на изделиях из ИТМ позволяет отнести их к частным признакам, индивидуализирующим конкретное изделие из ИТМ.

Что касается *эксплуатационных* дефектов ИТМ, то их отнесение к признакам родовой и групповой значимости, а также к частным признакам, индивидуализирующим конкретное полотно, определяется совокупностью таких факторов, как взаимосвязь с расследуемым событием, вид и представленность объектов, происхождение дефектов, частота их встречаемости, распространенность (местный дефект или на всем рулоне) и влияние на внешний вид изделия.

При проведении комплексной криминалистической товароведческой экспертизы изделий из ИТМ иногда возникает вопрос относительно того, являются ли дефекты производственными или эксплуатационными. Так, в одной из экспертиз было установлено, что имеющиеся на игрушке повреждения ИТМ относятся к недопустимым производственным порокам. Из этого следует, что игрушка изготовлена из несортного меха, а образовавшиеся повреждения произошли не в результате непра-

вильной эксплуатации изделия, а являются следствием производственного порока, проявившегося в процессе эксплуатации.

С целью определения возможности дифференциации производственных пороков и эксплуатационных дефектов на ИТМ были изучены их признаки.

Исследованию подвергались следующие производственные пороки:

– *неравномерное заполнение ворсом петельной структуры*, при наличии которого меховое полотно не соответствует образцу-эталону (допустимость или недопустимость данного порока зависит от его заметности, распространенности (по занимаемой площади мехового рулона), т. е. влияния на внешний вид меха);

– *обрыв одной нити грунта и «дыра»*, относящиеся согласно ГОСТу и ТУ к недопустимым порокам.

При исследовании ИТМ с производственным пороком «*неравномерное заполнение ворсом петельной структуры*» (рис. 1–3) установлены следующие признаки:

– со стороны грунта на некоторых участках наблюдается отсутствие («минус») ворсовых нитей;

– петельные столбики и ряды трикотажа ровные, без стягиваний и других деформаций;

– при разглаживании ворсового покрова в разных направлениях наблюдается разрежение ворса на участках, соответствующих отсутствию («минусу») ворсовых нитей на грунте (рис. 3);

– следов каких-либо других воздействий на данных участках нет.

Кроме того, в названном производственном пороке дополнительно выявлены следующие особенности:

– расположение участков грунта с отсутствием («минусом») ворсовых нитей носит произвольный характер;

– участок с пороком имеет неопределенную геометрическую форму;

– на участках грунта с разреженным ворсом других повреждений не имеется;

– на соседних с пороком участках ворс не изменен, каких-либо следов внешних воздействий нет.

В связи с тем, что волокна ворсового слоя ИТМ достаточно легко отделяются от грунта, данный порок может проявляться в виде разреженности ворса в процессе эксплуатации при механическом воздействии на изделие. Поэтому в процессе экспертного исследования необходимо сравнивать участки изделия с разной степенью износа.

Таким образом, при исследовании эксплуатационных повреждений, похожих по внешним признакам на вышеописанный порок, необходимо учитывать следующие факторы:

– форма дефекта (участок с разреженным ворсом);

– расположение (локализация) дефекта на изделии;

– наличие (отсутствие) и направленность механических, химических и иных воздействий на мех (при их наличии);

– целостность трикотажного грунта;

– соотношение локализации повреждений с направленностью внешних воздействий, которым могло подвергнуться изделие, состояние ворса на прилегающих

участках, а также участках, подверженных наибольшему эксплуатационному воздействию.

При выявлении в процессе экспертного исследования меха признаков, отличающихся от признаков описанного производственного порока, возможность дифференциации производственного и эксплуатационных повреждений не исключается.

Рис. 1. Общий вид порока со стороны грунта

Рис. 2. Вид порока с изнаночной стороны меха

Рис. 3. Вид порока с лицевой стороны меха

В случае производственного порока «*обрыв одной нити грунта*» (рис. 4 – 8) имеется округлое сквозное повреждение грунта. Со стороны ворсового покрова повреждение просматривается только при сгибании меха. При совмещении концов разделенных нитей повреждения наблюдается отсутствие («минус») петли трикотажа грунта. Трикотажные петельные столбики и ряды вокруг повреждения ровные, без стягиваний и других деформаций, волокна ворса и нитей без разрывов, нити трикотажа грунта проклеены пленкообразующим препаратом, следов внешних воздействий не имеется.

При исследовании повреждения установлено, что концы разделенных нитей не разволокнены, волокна концов нитей не вытянуты, не истончены, находятся практически на одном уровне. Линии разделения нитей расположены под углом к их осевым

линиям. Следовательно, разделение образовано в результате контакта с острой поверхностью (гранью), индивидуализирующие признаки которой не отобразились.

На участке грунта данного производственного порока имеется петля трикотажа, концы разделенных нитей которой не разволокнены, волокна в нитях не вытянуты, не истончены, находятся практически на одном уровне. Линии разделения нитей расположены под углом к их осевым линиям. Повреждений, а также следов внешних воздействий на волокна петли не имеется. Сопоставление отдельной петли по краям повреждения с трикотажем грунта показало, что она отделена от изделия в результате воздействия острой поверхности (границы) со стороны грунта, так как сама петля осталась целой и невредимой. При совмещении разделенных нитей трикотажа и петли «минус» не наблюдается. Вид повреждения концов петли и их форма свидетельствуют о том, что острая поверхность (грань) была направлена параллельно петельным столбикам ИТМ. Следовательно, механизм образования повреждения меха и трикотажной петли одинаков и обусловлен неудовлетворительным состоянием нитеподающей системы оборудования и петлеобразующих деталей (механизмов).

Рис. 4. Общий вид повреждения

Рис. 5. Вид повреждения с изнаночной

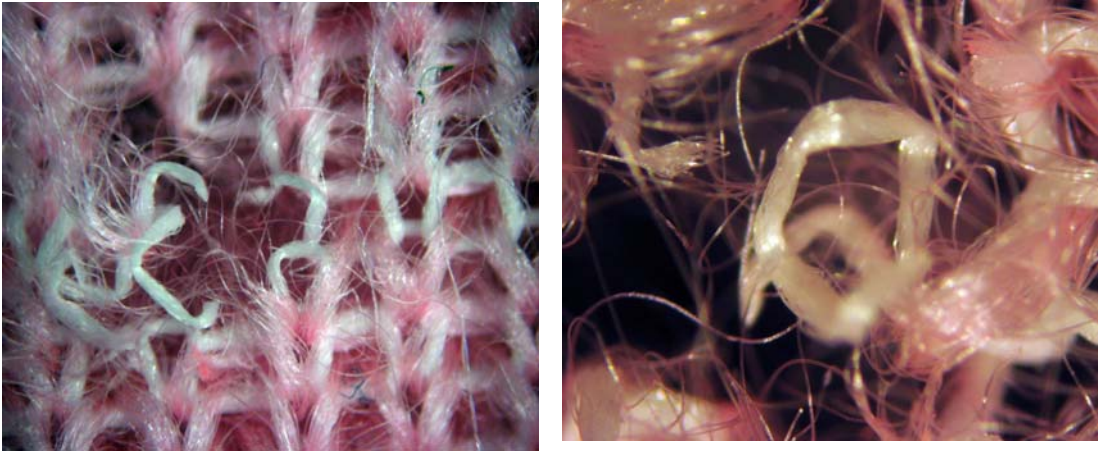

Рис. 6, 7. Вид повреждения при увеличении

Рис. 8. Общий вид отделенной петли

Производственный порок «дыра» (рис. 9 – 13) просматривается с обеих сторон мехового полотна, но лучше виден на грунтовой стороне, трикотажные петельные столбики которой искривлены. Микроскопическим исследованием установлено, что повреждение образовано в результате разделения трех нитей грунта. Концы нитей разволокнены, вытянуты, истончены, краевые волокна разновелики. Данные признаки свидетельствуют о том, что нити трикотажа грунта разделены в результате разрыва при разнонаправленном натяжении меха и дальнейшего его поперечного натяжения. На волокнах ворса вокруг повреждения следов внешнего воздействия и других повреждений не имеется. Данный порок мог образоваться как за счет неудовлетворительного состояния вязального оборудования, так и за счет низкого качества пряжи, а также в результате их сочетания.

Кроме этого, как с изнаночной, так и с лицевой стороны мехового полотна наблюдается разрежение петельных столбиков трикотажа, расположенных на уровне повреждения, которое ошибочно можно принять за спуск петли. При микроскопическом изучении установлено, что повреждение обусловлено отсутствием в петельных столбиках трикотажа грунта чесальной ленты, возможно в результате неудовлетворительной работы оборудования. Чесальная лента на данном участке приклеена пленкообразующим препаратом к трикотажу грунта.

Рис. 9. Общий вид повреждения «дыра» с изнаночной стороны

Рис. 10. Общий вид повреждения «дыра» с лицевой стороны

Рис. 11, 12. Общий вид разделенных концов нитей

Рис. 13. Общий вид чесальной ленты в повреждении

Экспериментальные повреждения были исследованы на полотнах ИТМ, аналогичных полотнам с описанными производственными пороками по структуре (мех трикотажный с чесальной лентой, вязанной в трикотаж грунта) и сырьевому составу (ворс из полиакрилонитрильных волокон, грунт из полиэфирных волокон).

Для изучения признаков эксплуатационных дефектов были экспериментально получены следующие повреждения:

– *зацеп* металлическим крючком петли *трикотажа грунта* со стороны ворса (рис. 14, 15);

– *колотые повреждения* (рис. 16, 17), образованные крестообразной (повреждение *а*) и плоской (повреждение *б*) отвертками;

– *спуск петли и разрез трех нитей грунта* (рис. 18, 19).

При исследовании названных повреждений выявлены следующие признаки.

В повреждении, полученном в результате *зацепа петли трикотажа грунта* металлическим крючком со стороны ворса, концы разорванной нити выходят в сторону направления воздействия. Со стороны грунта наблюдается неэластичная деформация петель трикотажа в виде поперечного стягивания (рис. 14, 15).

Рис. 14. Разрыв в результате зацепа (вид со стороны ворса)

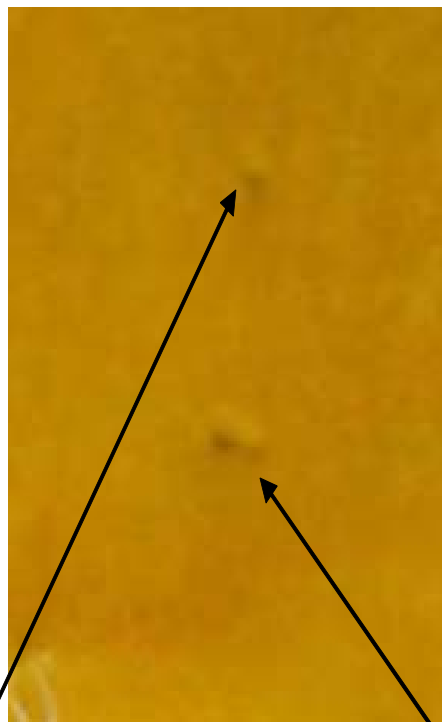
Рис. 15. Разрыв в результате зацепа (вид со стороны грунта)

Основные признаки *колотых повреждений*, образованных плоской и крестообразной отвертками, одинаковы. Со стороны ворса повреждения хорошо заметны. Ворс в повреждениях направлен в сторону приложения силы (рис. 16, 17).

а

Рис. 16. Колотые повреждения:
а – нанесенные крестообразной
отверткой; б – нанесенные
плоской отверткой
(вид со стороны грунта)

а

Рис. 17. Колотые повреждения:
а – нанесенные крестообразной
отверткой; б – нанесенные
плоской отверткой
(вид со стороны ворсового слоя)

Спуск петли и разрез трех нитей трикотажа грунта. При разрезе трех нитей трикотажа образовалось сквозное повреждение в виде дыры. Со стороны грунта ИТМ в краях повреждения наблюдается незначительная деформация трикотажных петельных столбиков и выпадение ворса на этом участке. Со стороны ворса дыра также хорошо заметна. Дальнейшее увеличение повреждения (за счет спуска петли) ограничено особенностями ИТМ, а именно наличием пленкообразующего препарата и способом вплетения в грунт ворсовой ленты. В повреждении, представленном на рис. 18, 19, ворс из области спущенных петель удалялся вручную при многократном внешнем воздействии.

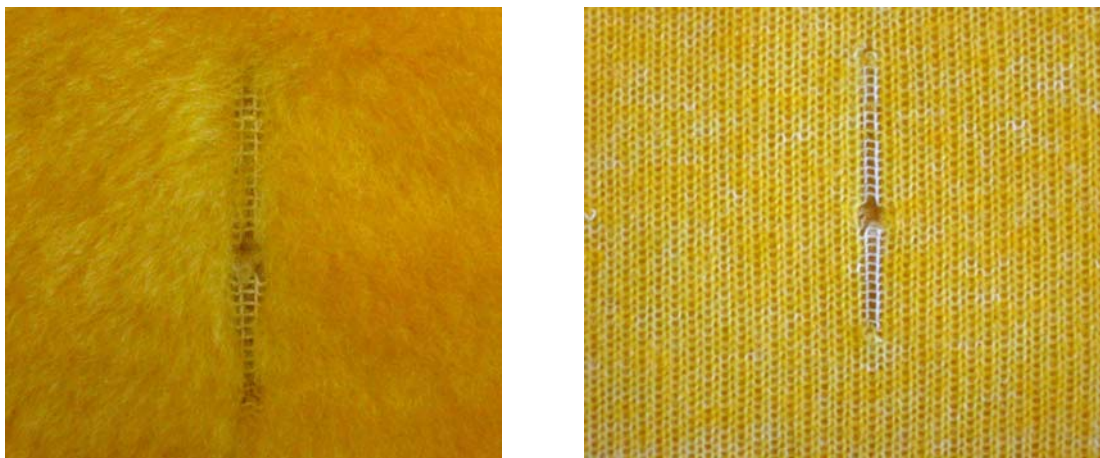

Рис. 18, 19. Спуск петли и разрез трех нитей

Остальные выявленные признаки экспериментальных механических повреждений ИТМ в основном совпадают с признаками, описанными в литературных источниках для таких механических повреждений трикотажа, как колото-резаные повреждения, разрез, разрыв, разруб и т. д. [3].

Результаты анализа проведенных исследований показывают, что в *экспериментальных и производственных* повреждениях ИТМ имеются признаки, позволяющие провести экспертную их дифференциацию:

- в экспериментальных повреждениях ворс в основном направлен в сторону воздействия силы (изменения направления ворса в производственных пороках нет);
- спуск петли в повреждении происходит под внешним воздействием, что связано с технологией изготовления меха (обработка грунта пленкообразующими препаратами, способ вплетения чесальной ленты);
- в случае если с момента образования повреждения прошел небольшой период времени, и поврежденное изделие не подвергалось длительной эксплуатации, на участках повреждения могут находиться отделенные от меха частицы текстильных материалов: волокна, нити (на участках описанных производственных пороков их нет);
- резаные и колото-резаные повреждения хорошо видны со стороны ворса, часть производственных пороков («дыра» и «обрыв одной нити грунта») лучше заметны со стороны грунта.

Таким образом, совокупность признаков, характерных для производственных и экспериментальных (эксплуатационных) повреждений, различна.

Часть признаков более характерна для производственных пороков, а часть – для эксплуатационных, поэтому при экспертном исследовании повреждений необходима комплексная оценка выявленной совокупности признаков с учетом условий их образования. Дифференциация эксплуатационных дефектов и производственных пороков ИТМ зависит от способа повреждения и условия его образования, от временных факторов (в том числе эксплуатации после образования порока), а также структуры ИТМ (наличия слоя пленкообразующего препарата, способа вплетения чесальной ленты, вида используемого сырья и др.).

Список использованной литературы

1. Мех искусственный трикотажный. Общие технические условия : ГОСТ 28367-94. – [Действующий с 200-09-12]. – М. : Госстандарт России, 1994. – 17 с.
2. Судебно-трассологическая экспертиза : учеб.-метод. пособ. / [отв. ред. Х.М. Тахо-Годи]. – М. : ВНИИСЭ МЮ СССР, 1973. – Вып. 5. – 80 с.
3. Михайловская Л.О. Товароведение (текстильные товары) / Л.О. Михайловская. – М.: Экономика, 1990. – 191 с.

ДО УВАГИ АВТОРІВ !

1. Наукові статті до збірника мають бути написані українською або російською мовою, відзначатися високим науковим та навчально-методичним рівнем підготовки, містити глибокий авторський аналіз проблем сучасного розвитку криміналістики, законодавства, законотворчості, шляхів боротьби зі злочинністю тощо. Звертаємо особливу увагу авторів на обов'язкове дотримання ними при оформленні статей вимог міждержавних і державних стандартів, зокрема: **ДСТУ ГОСТ 7.1 : 2006** «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання», ГОСТ 7.5-88, ДСТУ 3582-97, ГОСТ 7.12-93, ГОСТ 7.11-78 та постанови президії ВАК України від 15.01.2003 №7-05/1 «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України», наказу ВАК України від 26.01.2008 № 63¹.

2. Приймаються наукові статті, на які є дві рецензії і які раніше ніде не друкувалися.

3. Стаття подається у надрукованому вигляді (один примірник) з підписом (-ами) автора (-ів) та на електронному носії в форматі doc (Word), шрифт Times New Roman Cyr (Symbol, Wingdings). Кегль (висота літер) — 14, інтервал між рядками тексту 1,5 см, поля: зліва – 3 см, справа – 1 см, зверху та знизу – по 2 см. Весь матеріал наукової статті повинен міститися в одному файлі; ілюстрації, діаграми та графіки дублюються окремими файлами.

3.1. Ілюстрації (чорно-білі або кольорові) подаються в електронному вигляді форматом Adobe PhotoShop (PSD) або TIFF (у виняткових випадках JPEG) з належною якістю. Роздільна здатність не менш як 300 пікселей / дюйм, розмір зображення не менш як 9x12 (1060x1410 пікселів). Не допускається перефотографування або сканування ілюстрацій з друкованих джерел!

3.2. Фотографії (чорно-білі або кольорові) подаються на фотопапері мінімальним розміром 9x12 см або в електронному вигляді з дотриманням вимог, наведених у п. 4.1.

3.3. Діаграми та графіки мають бути зроблені за допомогою векторних редакторів Adobe Illustrator, Corel Draw або MS Excel.

3.4. Таблиці виконуються у форматі MS Word (rtf).

3.5. Блок-схеми виконуються за допомогою редактора MS Graph, що вбудований в MS Word, або за допомогою інших програм.

3.6. Хімічні, математичні та фізичні формули набираються за текстом з використанням редактора формул MS Equation 3.0.

3.7. Ілюстрації, фотографії, діаграми, графіки, блок-схеми, таблиці і формули не розміщати в окрему рамку або поверх тексту, текст повинен бути зверху та знизу без використання обтікання.

4. Небажано робити підкреслення слів у тексті. Лапки для українських та російських слів – кутові («...»).

5. Використані в тексті джерела нумеруються у послідовності посилання на них. Цифри беруться у квадратні дужки, наприклад « [1] ». Номер посилання має відповідати

¹ Рекомендуємо у бібліографічному описі дотримуватися набору обов'язкових елементів, наведених у зразках Форми 23 Бюлетеня ВАК України (2008. – № 3. – С. 9 – 13). – Прим. ред.

його номеру у списку використаної літератури. У разі посилання на одне й те саме джерело кілька разів обов'язково зазначати конкретні сторінки, наприклад « [7, с. 235] ».

6. При бібліографічному описі джерел у списку використаної літератури обов'язково вказувати місто, видавництво, рік видання та загальну кількість сторінок.

7. Обсяг наукової статті має бути не менш як 6 сторінок тексту формату А4 (1700–1800 знаків на сторінці).

8. До авторського оригіналу додається авторська довідка, яка містить: назву статті, УДК; анотацію до статті (близько 50 слів) та 4 – 5 ключових слів, прізвище, ім'я та по батькові (повністю) автора (-ів); повну назву установи, в якій працює автор (-и) та повну назву посади, яку він обіймає; контактний телефон; кількість таблиць, ілюстрацій, літературних джерел.

9. Авторські оригінали обов'язково рецензуються членами редакційної колегії збірника.

10. Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за добір і точність наведених фактів, цитат, власних імен і прізвищ та інших відомостей.

11. Внесені редактором зміни та скорочення тексту, що не впливають на зміст матеріалу, а також уточнення в назвах міністерств, установ, відомств тощо редакція здійснює без попереднього узгодження з автором (-ами).

12. У разі недодержання автором (-ами) перелічених вимог редакція залишає за собою право не розглядати статтю.

13. Передрук надрукованих у «Криміналістичному віснику» статей можливий тільки за умови обов'язкового посилання на нього.

Редколегія

Наукове видання

ДЕРЖАВНИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ЕКСПЕРТНО-
КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ЦЕНТР
МВС УКРАЇНИ

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ВІСНИК

Науково-практичний збірник

Виходить 2 рази на рік

Заснований у 2003 р.

№ 2 (12), 2009

Свідоцтво про реєстрацію, видане Державним комітетом телебачення і радіомовлення
України, від 12.08.2003 серія КВ №7713

За зміст матеріалів і достовірність фактів, цитат, назв, дат та прізвищ відповідає автор.
Матеріали не повертаються. При передруку посилання на «Криміналістичний вісник»
обов'язкове.

Надруковано з оригіналу-макета, виготовленого ТОВ «Видавничий Дім «Ін Юре»

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру від 20.05.2005 серія ДК №2191

Редактор *О.В. Костецька*
Коректор *М. М. Панченко*
Комп'ютерна верстка *Т. М. Мухіної*

Підп. до друку . . . 2009
Формат 70x100/16
Папір оф. №1. Гарнітура Pragmatica. Друк. офс.
Ум. друк. арк. Обл.-вид. арк.
Тираж 400 пр. Зам. № М1159.

Віддруковано ДП «Друкарня МВС України»
вул. Дегтярівська, 15Б

Адреса редакції: вул. Велика Окружна, 4, м. Київ, 03134, Україна
Тел.: (044) 273-53-65, 273-53-66, факс: (044) 405-74-69
dndek@centrmia.gov.ua
<http://dndek.centrmia.gov.ua>